

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ СВЯТОГО ДУХА
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра церковної історії

Магістерська робота

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ЄПІСКОПАТУ ЩОДО МАСОВИХ ВБИВСТВ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Студент 6-го курсу: Ігор Грица

Науковий керівник: Олег Беген

кандидат історичних наук

Львів 2019

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИКА ТЕРОРУ РАДЯНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ	12
1. «Золотий вересень»: впровадження політики терору під час першої радянської окупації	12
2. Німецька окупаційна політика «Нового порядку»	20
3. Масові вбивства нацистами єврейського, польського та українського цивільного населення	24
4. Масові репресії проти мирного населення в часі другої радянської окупації	27
РОЗДІЛ II. ЕТИЧНО-МОРАЛЬНА ОЦІНКА ЛЮДИНОНЕНАВИСНИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ ОКУПАЦІЙНИХ РЕЖИМІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИМ ЄПІСКОПАТОМ	33
1. Гідність людського життя у вченні Католицької Церкви	33
2. Пастирські послання єпископату ГКЦ як реакція на політику терору окупаційної влади	37
3. Рішення Архиєпархіальних соборів щодо репресій цивільного населення	53
4. Етика ГКЦ щодо святості людського життя	58
РОЗДІЛ III. ОПІР ТА ПОРОЗУМІННЯ: ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ ..	61
1. Спроба налагодження контактів із окупаційними режимами задля попередження репресій	61
<i>А) Під час першої радянської окупації 1939-1941 .....</i>	<i>61</i>
<i>Б) Під час німецької окупації 1941-1944 .....</i>	<i>69</i>

<i>В) Друга радянська окупація .....</i>	<i>74</i>
2. Порятунком греко-католицьким духовенством мирного цивільного населення	78
3. Репресії над духовенством	85
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	98
ДОДАТКИ	119
ТАБЛИЦІ.....	125
ІЛЮСТРАЦІЇ.....	126
КАРТИ	129

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

арк. - аркуш

АЦДВР - Архів Центру досліджень визвольного руху

вид. - видання

вип. - випуск

ГКЦ - Греко-Католицька Церква

Див. - дивитися

Док. - документ

Мал. - малюнок

НЗЗУ - Народні Збори Західної України

НКВС - Народний Комісаріат Внутрішніх Справ

о. - отець

оп. - опис

ОУН - Організація українських націоналістів

ОУН (б) - Організація українських націоналістів під проводом С. Бандери

перекл. - переклад

р. - рік

ред. - редактор

РНК - Рада Народних Комісарів

РПЦ - Російська Православна Церква

рр. - роки

РРФСР - Російська Радянська Федеративна Республіка

св. - святий

спр. - справа

СРСР - Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. - століття

Т. - том

УДБ - Управління державної безпеки

УНДО - Українське національне демократичне об'єднання

УНКВС - Управління Народного Комісаріату Внутрішніх Справ

УНО - Українська національна обнова

УПА - Українська повстанська армія

упоряд. - упорядник

УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка

ф. - фонд

ЦДІАЛ - Центральний державний історичний Архів Львова

ЦК ВКП(б) - Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії
більшовиків

ЧНІ - Чин Найсвятішого Ізбавителя

ЧСВВ - Чин Святого Василя Великого

ВСТУП

У ХХ столітті перед світовим суспільством постало чимало викликів, однак в особливий спосіб перед людством у черговий раз постало питання цінності людського життя, його гідності, та права на існування, яке нівелювалося нацистським та більшовицьким тоталітарними режимами. Намагаючись нав'язати та впровадити свої ідеології, обидва окупаційні режими руйнували не лише суспільний устрій на окупованих територіях, але також моральні та етичні норми суспільства. Запуск карально-репресивної «машини смерті» призводив до ще більшого знецінення людського життя в часи воєнного лихоліття, а окупаційна політика тоталітарних режимів зневажала будь-які права людини, зокрема тих, хто згідно з їхньою ідеологією не мав права називатися «людиною». Очевидно, що це призводило до руйнування будь-яких моральних та релігійних підвалини суспільного устрою тогочасного суспільства, адже людське життя, ще з давніх-давен відзначалося як особливий дар Божий, а тому підкреслювалася його особлива гідність. Упродовж століть про цю гідність та цінність людського життя, яке згідно з Божим законом ніхто не мав права в людини відібрати, навчала Католицька Церква. Цю позицію також відстоювала Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким в Галичині, де місцеве населення по-особливому відчуло на собі політичні репресії обох тоталітарних режимів у період Другої світової війни. Намагаючись захистити народ від морального упадку та переслідувань, глава ГКЦ неодноразово намагався вирішити конфлікт з владою мирним шляхом, про що свідчать його численні листи до радянських та німецьких урядовців, однак насправді відповіді ніколи не було. Бачачи занепад в усіх сферах життя, зокрема в духовній, митрополит Андрей разом з іншими єпископами Галицької митрополії здійснює низку реформ: пишуться пастирські листи до духовенства та вірних, скликається Львівський архієпархіальний собор, на якому духовенство активно складає план дій щодо укріплення віри в серцях народу та збереження Божого Закону, який і був основною темою собору. Окрім цього, свою позицію захисту християнських цінностей, а зокрема людського життя,

єпископат ГКЦ разом з духовенством виявляли і на практиці в численних акціях порятунку мирного населення від репресій тоталітарних режимів, тим самим неодноразово самі ставали жертвами окупантів. Однак, не зважаючи на всі погрози та тиск з боку окупаційних режимів, Греко-Католицька Церква та її духовенство не трималися осторонь лиха, яке завдавали більшовики та нацисти мирному населенню, а навпаки, стали на захист Божого Закону та християнських цінностей. Таким чином вони ще раз засвідчили, що Божий Закон є вищим за людський, а християнська мораль є основою суспільного ладу.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні позиції та діяльності духовенства ГКЦ на чолі з митрополитом Шептицьким в час репресій радянського та нацистського окупаційних режимів в Галичині, адже в час Другої світової війни жертвами ставали не лише військові, але й мирне населення, яке відповідно до ідеологічних критерій режимів не мало права на існування.

Метою праці є дослідження реакції єпископату Греко-Католицької Церкви на масові вбивства мирного населення в час радянської та нацистської окупації Галичини в Другій світовій війні на основі рішень Архиєпархіальних соборів та пастирських послань ієрархів.

Завдання дослідження:

1. Критично проаналізувати радянську та німецьку політику терору в Галичині;
2. Визначити суспільно-політичну роль ГКЦ в час двох окупацій;
3. Критично проаналізувати рішення Архиєпархіальних соборів ГКЦ та пастирські послання єпископату;
4. Описати перебіг проведення репресій та масових вбивств мирного населення окупаційними режимами;
5. Висвітлити християнське вчення цінності людського життя;

Об'єктом дослідження є діяльність ієрархії та духовенства ГКЦ спрямованої на захист людського життя в час Другої світової війни.

Предметом дослідження є реакція греко-католицького єпископату на масові вбивства окупаційними режимами цивільного населення.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1939-1945 роки.

Географічні межі роботи охоплюють територію Галицької митрополії в період Другої світової війни.

У процесі дослідження застосовано наступні **методи**: аналізу, хронологічно-описовий, статистичний та узагальнення. **У праці також буде використаний методологічний принцип історизму.**

Огляд джерел та літератури:

У праці буде використано архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові, зокрема до уваги береться справа № 14 з фонду 358 *«Виступи митрополита Шептицького на сесіях священників, надруковані у додатку до «Львівських архиєпархіяльних відомостей» (Документи з часів більшовицької окупації)»*, у якій висвітлено вказівки глави ГКЦ для духовенства та вірних щодо повсякденної праці в час першої радянської окупації 1939-1941 років. Також буде використано документи Архіву Центру досліджень визвольного руху, а саме фонд 11 том 30 *«Лист із спогадами Дрібнюк-Руди Ірини в Львівське товариство "Меморіал" про радянські та німецькі репресії в тюрмі на Лонцького за 1941-1943 роки»*, де подано один з прикладів репресій щодо цивільного населення двома тоталітарними окупаційними режимами, а також фонд 9 том 11 *«Beauftragung - повідомлення про засуд до розстрілу групи українців. Дрогобич. 15.02.1944 р.»*, у якому міститься список засуджених нацистами до страти українців.

Ще одним важливим джерелом є збірник архівних документів *«Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)»*, де зібрано важливі відомості щодо постаті митрополита Шептицького та його оточення і відображено намагання

радянської влади знайти компромат на особу митрополита, та подальшої ліквідації ГКЦ.

Фундаментальним джерелом є *«Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про важливість зберігати Божі заповіді в часах воєнного лихоліття»*, у якому увесь єпископат ГКЦ з великою турботою говорить про моральне спустошення народу.

Окрім цього, важливим джерелом є пастирські послання митрополита Андрея Шептицького, зокрема *«Не убий!»* та *«Про милостиню»*, саме в них глава ГКЦ, звертаючись до вірних, наголошує на цінності людського життя та любові до ближнього.

Крім того було використано працю *«Діяння і постанови Львівських архиєпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького»*, у якій було відображено перебіг та ціль Львівських архиєпархіальних соборів, докладно висвітлено рішення та постанови щодо збереження Божого Закону, зокрема святості та цінності людського життя.

Варто також згадати працю владики Григорія Лакоти *«Відозва до греко-католицького Духовенства Єпархіальної Области Перемиської»*, у якій автор, як безпосередній учасник та очевидець подій, чітко подає настанови щодо служіння духовенства з урахуванням особливостей воєнного періоду.

Цінним джерелом для дослідження виступає праця Б. Боцюрківа *«Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)»*, у якій відображено відносини між комуністичною владою та Греко-Католицькою Церквою. Варто згадати і працю К. Паньківського *«Роки німецької окупації»*, у якій автор, як очевидець і голова «Допоміжного комітету», описує життя в Галичині під час німецької окупації та діяльність окупаційної влади. Також важливим джерелом є робота Ж. Ковби *«Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки "остаточного розв'язання*

еврейського питання"», у якій автор досліджує масові вбивства мирного населення Галичини та нацистську ідеологію «нового порядку».

У статті І. Гаврилів *«Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.»* висвітлено репресивні заходи більшовиків щодо мирного населення. Важливою є стаття Л. Генік *«Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни»*, у якій описано обсяг праці, проведений Галицьким митрополитом задля укріплення Церкви та народу перед викликами часу.

Варто виокремити двотомну працю отця Богдана Праха *«Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини»*, в якій досить детально відображено життя та діяльність греко-католицького духовенства в часі Другої світової війни, а зокрема репресії щодо нього з боку більшовиків та нацистів.

Важливим джерелом є публікації сайту *«Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів»*, в яких описано криваві репресії комуністичного режиму та подано статистичні дані щодо кількості загиблих та репресованих.

Структура роботи. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, використаних джерел і літератури, додатків, мап та ілюстрацій.

У першому розділі *«Політика терору радянського та німецького тоталітарних режимів»* буде описано прихід та становлення радянського та німецького окупаційних режимів в Галичині, а також масові репресії та терор окупантів проти мирного населення.

У другому розділі *«Етично-моральна оцінка людиноненависницької політики окупаційних режимів греко-католицьким єпископатом»* буде описано гідність та цінність людського життя на основі вчення Католицької Церкви, проаналізовано реакцію греко-католицького єпископату у пастирських посланнях на репресії з боку окупаційних режимів.

У третьому розділі *«Опір та порозуміння: греко-католицьке духовенство в умовах окупації тоталітарних режимів»* ми проаналізуємо спроби митрополита Андрея Шептицького налагодити контакти з окупаційними режимами, особливості акцій порятунку мирного населення греко-католицьким духовенством, репресії проти кліру, як відповідь влади на протести греко-католицького духовенства.

РОЗДІЛ І

ПОЛІТИКА ТЕРОРУ РАДЯНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

1. «Золотий вересень»: впровадження політики терору під час першої радянської окупації

Друга світова війна розпочинається 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу, що завершується поділом країни. Цей акт агресії одразу ж був засуджений Францією і Британією,¹ а Німеччина офіційно визнана агресором. Поділ Польщі не був спонтанним, оскільки за декілька місяців до того Гітлер та Сталін шукали способи до взаєморозуміння та співпраці, що згодом вилилося в таємну угоду про поділ сфер впливу в Європі в «пакті Молотова-Ріббентропа»². Таким чином, СРСР та Німеччина розпочинають новий період у світовій історії, який знаменувався політикою терору та масових вбивств мирного населення, зокрема першими жертвами тоталітарних режимів стали цивільні громадяни анексованої Польщі³.

Проголосивши свій нейтралітет щодо війни, та узгодивши з нацистами план захоплення Європи, СРСР здійснює анексію Східної Польщі, план якої чітко розроблявся на найвищому рівні, зокрема Народний комісар внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія особисто віддавав накази щодо створення оперативних груп та ліквідації представників місцевої влади, інтелігенції, культурних та політичних діячів⁴. Воєнне вторгнення комуністи розпочали 17 вересня, а завершили 28 вересня, коли було підписано радянсько-німецький

---

¹ М. Майоров, «Українсько-польський кордон» // *Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України* / упоряд. К. Галушко, Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2016, 157.

² *Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті* / упоряд. Л. Герасименко, Р. Пилявець, Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2010, 29-30.

³ Т. Снайдер, *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным* / перекл. Л. Зурнаджи, Київ: Дуліби 2015, 162.

⁴ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.» // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, № 612: Держава та армія, Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка" 2008, 142.

договір про дружбу та кордони⁵. Просування радянських військ західноукраїнськими землями не було мирним, оскільки досить частими були випадки розстрілів, насильства та пограбувань, які здійснювали солдати Червоної армії⁶. Загони польської армії намагалися чинити спроби опору та давати відсіч⁷, однак не змогли довго воювати на два фронти з більшим за чисельністю ворогом. 22 вересня більшовиками було захоплено Львів, який і так перебував в облозі нацистів⁸, однак згідно з попередніми домовленостями місто зайняли червоноармійці. Розправившись із представниками польської адміністрації та армії⁹, радянський уряд починає впроваджувати свій суспільно-політичний устрій в Галичині.

Задля уникнення конфлікту з Англією та Францією і водночас щоб показати легітимність анексії територій Польщі, більшовики демонстративно проводять «вибори», які «відображатимуть волевиявлення» населення окупованих земель на користь «возз'єднання» з СРСР. Підготовка до цих «виборів» була досить ретельною, адже влада задіяла досить великий людський ресурс для агітації та пропаганди населення окупованих територій¹⁰, а також підготовки сприятливих умов для утвердження комуністичного режиму та ліквідації будь-яких проб спротиву серед польського та українського підпільного руху, чим в основному займалися оперативно-чекістські групи Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (НКВС) 4-го відділу Управління держбезпеки НКВС УРСР¹¹. Також влада намагалася вплинути на народ через

---

⁵ В. Гриневич, «Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939-1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти» // *Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки (міжвідомчий збірник наукових праць)*, Київ: Інститут історії України НАН України, Т. 2, вип. 19, 2003, 348.

⁶ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 142.

⁷ В. Гриневич, «Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939-1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти», 344-348.

⁸ «Гавриїл Костельник. Перша зустріч з більшовиками» // *Західня Україна під большевиками. ІХ. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілена Рудницька, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958, 15.

⁹ Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)* / перекл. з агл. Н. Кочан, ред. О. Турій, Львів: УКУ 2005, 27.

¹⁰ *Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті*, 40.

¹¹ І. Ілюшин - О. Пшенніков, «Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень-жовтень 1939 р.)» // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2000, 432.

органи «тимчасового управління», які були повністю підконтрольні окупаційним військам і мали сприяти швидшому «возз'єднанню» з СРСР¹².

Одним із методів впливу та агітації народу, зокрема у Львові, були листівки з відозвами, де тимчасове управління у своєму зверненні вітало людей із «возз'єднанням» з братніми народами СРСР, запевняло в рівності прав, гарантувало свободу та добробут, який несе соціалізм та Комуністична партія СРСР¹³. Офіційною ці «вибори» іменувалися як Народні Збори Західної України (НЗЗУ), і проходили з 26 по 28 жовтня в будівлі оперного театру у Львові¹⁴. У президії перебували представники тимчасових управлінь краю, а також 43 місцевих представники, серед яких зокрема були Петро Франко, син Івана Франка, композитор Барвінський та інші¹⁵. Результати голосування, які оприлюднила радянська влада, були неймовірними, оскільки кількість голосів «за» становить 90,4 % із 92,8% учасників голосування¹⁶. Очевидно, ця цифра викликає сумнів, оскільки участь у голосуванні за різними даними могла прийняти лише половина із заявленої кількості учасників голосування¹⁷, а вибір як свідчать очевидці, був лише один - на користь з'єднання з СРСР¹⁸, хоча були також і ті, які не поділяли політики «возз'єднання», і часто чинили спротив агітаційній кампанії більшовиків щодо пропаганди єдності з СРСР, натомість вимагали створення вільної України¹⁹. Однак незважаючи на фальсифікацію результатів, був представлений такий результат, який був потрібний радянській владі для отримання на міжнародній арені позитивної оцінки анексії територій Польщі. А для цілковитого з'єднання на офіційному рівні більшовики провели зібрання Верховної ради СРСР 31 жовтня та 1 листопада в Москві, а 14

¹² І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 143.

¹³ «№217. Звернення тимчасового управління м. Львова до населення з приводу звільнення Червоною армією західноукраїнських земель, встановлення влади народу. 3 жовтня 1939 р.» // *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів* / упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, О. Купчинський, Я. Лялька, Ф. Стеблій, С. Трусевич, Л. Федоришин, ред. М. Брик, Київ: Наукова думка 1986, 211-212.

¹⁴ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 143.

¹⁵ Там само, 143.

¹⁶ *Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті*, 40.

¹⁷ Там само, 40.

¹⁸ Т. Химич (режисер), *Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939-1941* [документальний фільм], Україна: Invert pictures 2010.

¹⁹ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 143.

листопада Верховної ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в Києві, рішеннями яких було ухвалено закон про прийняття до складу УРСР Західної України²⁰.

Опісля полагодження офіційних рішень щодо статусу західноукраїнських земель у складі СРСР влада розпочинає процес ліквідації громадських та політичних організацій, таким чином в Галичині присутня лише одна партія - Комуністична партія СРСР²¹. Окрім монополії на політику, влада бере під контроль усі сфери суспільного, освітнього та економічного життя краю. Таке проникнення спочатку відбувалося під виглядом «українізації»²², яка була наскрізь просякнута комуністичною пропагандою і поступово ставила суспільство у визначені більшовиками рамки²³. Такі дії влади мали також на меті заручитися підтримкою населення, яке повірило в ілюзію намірів та політики комуністичного режиму²⁴.

Паралельно з підтримкою національних прав українців та задоволення їхніх потреб у сфері освіти²⁵ влада бере під контроль економіку краю, націоналізує банківську систему, приватні крамниці та всю промисловість²⁶, аргументуючи це зрівнянням в правах кожної людини та наголошуючи, що це спільна власність усього народу. Націоналізації та конфіскації також підлягає і церковне майно та землі, таким чином влада розпочинає поступовий тиск на церкву та впроваджує свою антирелігійну боротьбу, однак не так різко як в інших республіках, оскільки релігійне життя в Галичині було досить активним,

---

²⁰ Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті, 40.

²¹ Там само, 40-41.

²² Т. Химич (режисер), *Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939-1941* [документальний фільм], Україна: Invert pictures 2010.

²³ Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті, 41-43.

²⁴ Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 28.

²⁵ Т. Гуменюк, «Трансформації в духовному житті та культурно-освітній сфері на західноукраїнських землях (1939-1941 рр.) в історіографії» // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, вип. 17, Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника 2010, 108.

²⁶ О. Луцький, «Львів під радянською окупацією 1939-1941 рр.» // *Український визвольний рух* / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, збірник 7, Львів: «Мс» 2006, 90.

а церква, зокрема Греко-Католицька (ГКЦ) на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким, мала великий авторитет серед населення регіону²⁷.

Поступово взявши під контроль усі сфери життя краю, більшовики утверджують свій державний апарат, завершують укомплектування місцевого управління НКВС²⁸. Саме працівники цієї установи мали займатися звичними для решти територій СРСР карально-репресивними заходами з метою цілковитого контролю над народом. Усі органи влади, починаючи від місцевих районних рад, і аж до обласних судів та управлінь НКВС були укомплектовані кадрами зі східної України та інших республік СРСР, за деякими даними, половина з них навіть не мала середньої освіти, а тому досить часто керівниками різних установ ставали зовсім некомпетентні люди²⁹, які хоч і діяли в інтересах комуністичної влади, однак не сприяли розвитку регіону.

Перші жертви з'являються вже на початку анексії Галичини, ними стають польські військові та представники уряду³⁰, які навіть у випадку мирної капітуляції зазнали розстрілів³¹ чи депортацій³². Наступними жертвами стали польські осадники та землевласники³³, які зазнали депортації в Сибір та Казахстан³⁴. Таким чином радянська влада спочатку проводить «деполонізацію» західноукраїнських земель, яку прикриває деякими поступками так званої «українізації».

---

²⁷ В. Старка, «Релігійне життя західноукраїнського селянства в умовах суспільно-політичних трансформацій (вересень 1939 - червень 1941 рр.)» // *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я*. Вип. 8, Івано-Франківськ: ІФБУ 2015, 171.

²⁸ О. Луцький, «Львів під радянською окупацією 1939-1941 рр.», 100-101.

²⁹ *Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті*, 41.

³⁰ О. Андрухів, «Репресії на території західних областей України в 1939-1941 роках (історико-правовий аспект)» // *Часопис Київського університету права*, вип. 1, Київ: Київський університет права НАН України 2011, 28.

³¹ «Постанова ЦК ВКП(б) про розстріл інтернованих польських офіцерів та ув'язнених із західних областей України і Білорусії. 5 березня 1940 р.» // *Західноукраїнська трагедія 1941* / ред. Б. Романів, Львів - Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 2002, 337.

³² О. Романів - І. Федущак, *Західноукраїнська трагедія 1941* / ред. Б. Романів, Львів - Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 2002, 39-41.

³³ «Інструкція о выселении осадников из западных областей УССР и БССР. 29 декабря 1939 г.» // *Иосиф Сталин - Лаврентию Берии: «Их надо депортировать». Документы, факты, комментарии* / сост. Н. Бугай, Москва: «Дружба народов» 1992, 24-26.

³⁴ О. Андрухів, «Репресії на території західних областей України в 1939-1941 роках (історико-правовий аспект)», 28.

Однак репресії влади на цьому не закінчуються, згодом жертвами стають не лише поляки, ними стають також і українці та представники інших національностей, які проживали в регіоні³⁵. Утисків зазнають представники різних класів суспільства, зокрема інтелігенція, яка зберігала національну свідомість та плекала українську самобутність, а це насамперед професори, митці, лікарі, науковці та священики³⁶.

Метою репресій більшовицького режиму проти різних верств населення було усунення будь-якої класової різниці, яка часто виглядала, як знищення конкретної верстви. Такі дії були зумовлені політичною ідеологією, яка мала в своїй основі елементи економічної філософії марксизму з деякими «сретичними» викривленнями ленінізму та особливою жорстокістю сталінізму³⁷. Боротьбу з класовою нерівністю радянська влада виправдовувала як боротьбу за спільне благо усього суспільства, однак насправді ніякої рівності класів комуністи не досягнули. Насправді їхньою метою стало створення «вищого класу», і саме через це велася жорстока класова боротьба, яка виправдовувала терор, вбивства, голодомори та низки репресій задля добра «обраного» класу³⁸. Згідно з ідеями ленінізму усі інші класи вважалися «ворожими», а тому їх необхідно знищити задля розвитку революції та блага пролетарського класу³⁹. Таким чином виникає поняття «ворог народу», яке бере свій початок від Леніна, однак по-особливому набуває ознак масштабного терору за часів Сталіна.

Термін «ворог народу» мав досить широке значення, оскільки застосовувався не до якихось конкретних осіб чи верств населення, а до всіх хто мав інакше бачення ситуації або стояв в опозиції до ідей Леніна та Сталіна, які мали параноїдальне відчуття постійного оточення ворогами, хоча насправді

³⁵ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 145.

³⁶ В. Даниленко, «"Четвертий поділ" Польщі і встановлення радянського тоталітарного режиму в Західній Україні» // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ № 1/2 (22/23). Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2004, 73.

³⁷ В. Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, Київ: Дух і Літера 2018, 380.

³⁸ В. Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, 379-380.

³⁹ Там само, 376.

цих ворогів могло і не бути⁴⁰. Саме через постійний страх перед невидимим ворогом і загрозою, яку він становить для комунізму, вводиться політика терору, у якій будь-яке прогрішення накладає на особу чи клас клеймо «ворога народу».

Для легітимізації репресивних дій щодо «ворогів народу» в Кримінальному Кодексі УРСР передбачалася «стаття 54»⁴¹, яка була відповідником «58-й статті» Кримінального Кодексу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР)⁴² і стосувалася «контрреволюційної діяльності» з досить широким спектром застосування. Тож звинувачення, які закидали працівники місцевої міліції та НКВС, часто не мали жодних підстав та доказів для затримання, однак згідно з широким визначенням порушень «статті 54» це дозволяло арештовувати підозрюваних, здійснювати допити, суди та навіть розстрілювати.

НКВС користувалося різними методами затримання, зокрема найпоширенішим було затримання серед ночі, так само серед ночі проводились більшість допитів, а згодом і страт⁴³. До кінця 1939 кількість арештованих та засуджених до заслання різко зростає, основним звинуваченням у їхніх кримінальних справах є «контрреволюційна діяльність»⁴⁴. Згодом кількість ув'язнених тільки збільшується. За деякими даними, станом на 22 червня 1941 кількість арештованих у тюрмах Львівщини становила 5424 в'язні⁴⁵. Окрім засуду до заслання, частими стають вирoki із засудженням до страти. Очевидно, що в такій тоталітарній державі як СРСР судочинство діяло виключно в інтересах влади, тож перебуваючи у повній співпраці з органами

⁴⁰ В. Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, 374, 380.

⁴¹ «Стаття 54 Кримінального Кодексу УРСР» // сайт: *Сайт міста Сватово*, <<http://svatovo.lg.ua/people/reabil/docs/doc3.html>>(дата звернення 14.04.2019).

⁴² «Стаття 54 УК УРСР» // сайт: *Мой Веприн*, <<https://veprin.jimdo.com/документи/статья-54-ук-уССР/>>(дата звернення 24.04.2019).

⁴³ «Ті, що не могли спати. Лікар пояснює причини безсонниці мешканців Львова» // *Західня Україна під більшовиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілена Рудницька, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958, 70.

⁴⁴ О. Андрухів, «Репресії на території західних областей України в 1939-1941 роках (історико-правовий аспект)», 27-28.

⁴⁵ І. Дерев'яний, «Розстріли в'язнів в червні-липні 1941 р. Як це було» // сайт: *Історична правда*, 24 червня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/24/43789/>>(дата звернення 16.04.2019).

НКВС, завдяки так званім «*трийкам*»⁴⁶, усі в'язниці Львова та й загалом регіону були переповненими.

Однак не були винятковими випадки розстрілів без судових процесів, слідства та офіційних звинувачень, які згодом потвердив у своїй постанові Центральний Комітет Всесоюзної партії більшовиків (ЦК ВКП(б))⁴⁷. Такими репресивними методами більшовики прагнули встановити тотальний контроль над усіма сферами життя народу, а тому через страх та підозри щодо «*підпільної контрреволюційної боротьби*» намагалися миттєво ліквідувати будь-які її прояви, навіть якщо не було доказів, зокрема через розстріли та катування. Водночас такі каральні акції мали також сіяти серед населення страх до будь-якого спротиву комуністичному режиму⁴⁸.

Поступово збільшується частота розстрілів, які спочатку мали індивідуальний характер, однак вже з червня 1941 з огляду на те що наступ нацистів був досить швидким, страти стають масовими: «В останні дні перед відступом радянських військ в'язнів страчували без списків, подекуди просто в камерах за допомогою автоматів і гранат»⁴⁹. Окрім розстрілів, більшовики мали також на меті вивезти в східні республіки СРСР знану частину ув'язнених, однак військові дії нацистів стали їм на заваді, тож єдиним вироком для арештантів став розстріл⁵⁰.

Загалом точна кількість страчених невідома, оскільки радянська влада намагалася усіяко приховати свої злочини супроти мирного населення, а тому

---

⁴⁶ «Радянський період 1939-1941 рр.» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskij-period-1939-1941-rr>>(дата звернення 16.04.2019).

⁴⁷ П. Гуцал - О. Бажан, «Багрянний відблиск "золотого вересня" (політичні репресії на Тернопільщині у 1939-1941 рр.)» // *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ № 1 (32). Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво «Права людини» 2009, 191.

⁴⁸ П. Гуцал - О. Бажан, «Багрянний відблиск "золотого вересня" (політичні репресії на Тернопільщині у 1939-1941 рр.)», 188-191.

⁴⁹ О. Пагіря, «Масові розстріли в'язнів у тюрмах НКВС УРСР влітку 1941 року» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=248>>(дата звернення 16.04.2019).

⁵⁰ І. Дерев'яний, «Масові розстріли у в'язниці № 1 м. Львова в кінці червня 1941 року» // *Український визвольний рух. Науковий збірник № 13*, Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2009, 94-96.

часто знищувала документи⁵¹, однак згідно з деякими збереженими даними у вигляді «розстрільних списків»⁵² кількість вбитих в кінці червня 1941 у Львівській області становила 4140 в'язнів⁵³. Очевидно, ця цифра не є цілковитим відображенням дійсності, однак вона дає нам можливість усвідомити ті страшні злочини, які вчинили проти мирного населення, хоч і в час Другої світової війни. Такі випадки у Львові були не єдиними: репресії та злочини проводилися по всій Східній Галичині. За деякими підрахунками, кількість жертв НКВС, вбитих в тюрмах Західної України становить 22 тисячі осіб⁵⁴.

Про всю трагічність і масштаби розстрілів мешканці Львова та інших населених пунктів західноукраїнських земель дізналися лише з приходом нацистів, які відкрили тюрми та дали дозвіл на ексгумацію та поховання вбитих. Такі злочини викликали шок та відразу до більшовиків серед населення Галичини, а радянська влада повністю себе дискредитувала та викликала вороже ставлення, з якого згодом користали нацисти, які тепер виглядали як визволителі.

2. Німецька окупаційна політика «Нового порядку»

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 і протягом наступних двох тижнів німецькі війська окупували територію Східної Галичини. Пакт про ненапад та розподіл сфер впливу не був перепорою для Німеччини в підготовці до війни з СРСР. Перемога на сході над більшовиками була необхідною для досягнення цілковитого панування у Європі, до того ж відкривався доступ до нових родовищ ресурсів, нових земель для колонізації та численних людських ресурсів, які допомогли б будувати нову арійську цивілізацію Третього Рейху. Підготовка до нападу була ретельно спланованою, розроблялося декілька

⁵¹ «Криваві дні найдавнішої Львівської тюрми» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/publikatsiji/kryvavi-dni-najdavnishoji-lvivskojit-yurmu.html>>(дата звернення 16.04.2019).

⁵² «Розстрільні списки» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/arhiv/masovi-rozstrily-1941/rozstrilni-spysky>>(дата звернення 16.04.2019).

⁵³ «Масові розстріли 1941» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/arhiv/masovi-rozstrily-1941>>(дата звернення 16.04.2019).

⁵⁴ О. Романів - І. Федущак, *Західноукраїнська трагедія 1941*, 63.

планів нападу на СРСР, а також подальші дії щодо розподілу та встановлення влади на окупованих територіях. Щодо статусу України в великій німецькій державі Третього Рейху то Альфред Розенберг, міністр окупованих східних територій⁵⁵, вважав, що «краще домогтися співпраці з 40 мільйонами українців, ніж приставити до кожного українського селянина по солдатів»⁵⁶.

Одним з методів підготовки до нападу було використання національного фактору: нацисти здійснювали широку агітацію для українців із закликом до співпраці, обіцяючи не лише звільнення від більшовицького гніту, але й можливість збудувати власну державу, яка б у союзі з Німеччиною воювала з СРСР. Здійснивши ретельну підготовку, нацисти розпочали наступ на СРСР по всій довжині кордону. Військові дії нацистів мали швидкий та агресивний характер, що передбачалося операцією «*Барбаросса*», яка мала на меті швидке захоплення території Радянського Союзу аж до Волги. Окупацію територій Східної Галичини здійснювала група армій «Південь». 30 червня нею було взято Львів, а згодом Тернопіль та Станіславів⁵⁷. Користуючись моментом та попередніми обіцянками, які давали нацисти задля отримання підтримки серед населення західноукраїнських земель, Організація українських націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери ОУН(б) проголосили Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 року⁵⁸. Однак незалежна Україна не передбачалася у політичних планах Гітлера, тому більшість націоналістичних лідерів була арештована, а проти самих націоналістів розпочалися репресії.

Окупувавши значну територію УРСР, нацисти розпочинають впроваджувати свою адміністративну політику, зокрема 1 серпня 1941 Галичину приєднали до складу Генерального Губернаторства, як п'ятий округ⁵⁹. Місцеві громадські організації окупаційна влада ліквідує,

⁵⁵ «Альфред Розенберг - міністр східних земель» // *Український голос* №19 [3 грудня 1941] 1.

⁵⁶ В. Косик, *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні* / перекл. Романа Осадчука, ред. Олег Романів, Львів: Атлас 1993, 95.

⁵⁷ Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, (Академічна серія «Українська бібліотека голокосту»), 3-тє вид., Київ: Дух і Літера 2009, 51.

⁵⁸ П. Мірчук, *Акт відновлення Української державности 30. червня 1941 року (його генеза та політичне й історичне ставлення)*, 2-е вид., Мюнхен: "ЦІЦЕРО" 1953, 30.

⁵⁹ К. Паньківський, *Роки німецької окупації*, (Життя і Мислі), Нью-Йорк, Торонто: Ключі 1965, 12.

натомість створює спеціальні «допоміжні комітети», про які згадують очевидці:

Наше життя втиснули в Галичині проти нашої волі в рамці "допомогових комітетів". Національна Рада, не бачачи в даній ситуації ніяких інших кращих можливостей, тільки поневолі погодилася на таку розв'язку в переконанні, що лишити громаду напризволяще було б ще гірше. На всіх інших землях не було й того. Там вже від перших днів шалів німецький нацизм без ніяких обмежень⁶⁰.

Вводячи новий адміністративний устрій, нацисти також здійснювали певні провокації та міжусобиці між населенням: в особливий спосіб негативно налаштовували мешканців краю проти євреїв, яких звинувачували в усіх злочинах, а зокрема у співпраці з комуністами. Така антисемітська пропаганда згодом вилилася у масові погроми євреїв⁶¹. Однак це був лише початок, оскільки нацисти, які спочатку сприймалися як визволителі від більшовицьких катів, поступово починали впроваджувати в дію власну «машину смерті».

На всіх окупованих Німеччиною територіях нацисти встановлювали «Новий порядок», згідно з яким відбувався поділ народів на «арійців», які є вищою расою, та «неарійців», до яких відносили євреїв і циган⁶². Причиною такого поділу та й расової ідеології нацистів загалом було поєднання ряду ідеологічних проектів щодо «вищої раси», які Гітлер, враховуючи ідеї Чемберлена, бачив через очищення раси через селекцію та евгеніку, які мали ключове місце в ідеології нацизму⁶³. Поряд з терміном «арієць» з'являється певний, з точки зору нацистів, синонім «нордична раса», яка попри несприятливі умови проявляє свою силу та міць, через боротьбу виходить на п'єдестал серед усіх людських рас⁶⁴. Також через цей термін німці намагалися ствердити свою приналежність до вищої раси, і водночас - нижчість інших, адже за словами Гітлера: «Хто хоче жити, має боротися»⁶⁵. Таким чином

⁶⁰ К. Паньківський, *Роки німецької окупації*, 12.

⁶¹ Джон-Пол Химка, «Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба» // сайт: *Історична правда*, 20 грудня 2012, <<https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/>>(дата звернення: 18.04.2019).

⁶² Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 59.

⁶³ В. Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, 331.

⁶⁴ Там само, 334.

⁶⁵ Там само, 333.

нацисти прагнули показати своє домінування над іншими, зокрема і у своїй військовій політиці, оскільки завдяки воєнним діям вони отримали не лише доступ до нових територій, які були необхідні для розвитку арійської цивілізації нацистів⁶⁶ чи природних ресурсів, але до великої кількості людського ресурсу, який можна було використати в численних злочинних експериментах для «очищення», «покращення» та домінування німців, як представників вищої - «арійської раси»⁶⁷. Окрім «нижчих рас», нацисти намагалися знищити тих, хто навіть серед німців не відповідав стандартам ідеалу арійця, зокрема почалися масові страти та дослідження над психічнохворими «непотрібними людьми», яких також ліквідували і на окупованих територіях⁶⁸. У своїй ідеологічній політиці Гітлер не був першовідкривачем: ідеї надлюдини вищої раси сильної держави були присутні у вченні багатьох німецьких філософів, зокрема Гегеля, Шопенгауера та Ніцше⁶⁹. Але не слід шукати нацистське ідеологічне коріння серед філософів XIX ст., все-таки головними компонентами цієї ідеології були німецький пангерманізм, повернення до язичництва та німецький антисемітизм⁷⁰.

Така політика впроваджувалася і в Галичині, де вже з перших днів нацисти почали розстрілювати «нижче за гідністю» єврейське цивільне населення, так, наприклад, «30 червня зондеркоманда [...] розстріляла у Сокалі 183 "єврейських комуністів"»⁷¹. Такі дії аргументувалися тим, що євреї співпрацюють з комуністами і є причетними до тих страшних злочинів проти цивільного населення, які більшовики здійснювали напередодні. Це однозначно

⁶⁶ В. Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, 342.

⁶⁷ П. Петрюк - О. Иванчук, «Психиатрия при нацизме: медицинские эксперименты на живых людях. Сообщение 5» // сайт: *Новини української психіатрії*, <<http://www.psychiatry.ua/articles/paper400.htm>>(дата звернення: 18.04.2019).

⁶⁸ Г. Грінченко - А. Венгер, «"Непотрібні люди": знищення пацієнтів Ігреської психіатричної лікарні у 1941-43 роках» // сайт: *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*, 8 травня 2017, <<http://uamoderna.com/md/grinchenko-venger-useless-people>>(дата звернення: 18.04.2019).

⁶⁹ І. Кіянка, «Німецький нацизм: від популістських обіцянок до авторитарної диктатури» // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наукових праць*, Випуск 26, Львів: Видавництво Львівської політехніки 2014, 24.

⁷⁰ С. Косяк, «Пангерманізм і зародження націонал-соціалістичної ідеології» // *Вісник Черкаського університету: Серія історичні науки*, Випуск №2, Черкаси: Черкаський національний університет 2016, 27-30.

⁷¹ А. Круглов, *Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий*, Харків 1997, 8-9.

викликало обурення серед українців та поляків, що й спричинило масові погроми євреїв по всій Галичині.

3. Масові вбивства нацистами єврейського, польського та українського цивільного населення

Оскільки значний відсоток серед населення Галичини складали євреї⁷², які були освіченими людьми, нацисти з метою приниження змушували їх до важкої фізичної праці, а тих, хто не витримував цієї важкої роботи, окупанти розстрілювали. Перші трудові табори були створені в серпні 1941, вони були лише початком майбутнього Янівського табору⁷³. Трудові табори створювалися в різних містах Галичини. Євреї розуміли, що у Львові, як і в більшості міст Генерального Губернаторства, згідно з антисемітською політикою нацистів буде створено гетто. Тож уже 1 жовтня 1941 року на стінах будинків з'явилися оголошення з повідомленням про створення львівського гетто. З липня по жовтень кількість жертв серед єврейського населення Львова складала 15 тисяч, а на момент створення гетто в місті перебувало ще сто тисяч євреїв⁷⁴.

За весь період існування гетто в ньому згідно з ненависницькою політикою Гітлера щодо євреїв, неодноразово проводилися різні репресивні «акції», які кожного разу закінчувалися масовими стратами⁷⁵. У гетто люди гинули не лише від куль, катувань та хвороб, а й від голоду⁷⁶. Загальна кількість полонених у гетто в різні періоди коливалася, адже народ звозили туди з різних міст Галичини⁷⁷, тому не можливо назвати точну кількість, натомість кількість в'язнів Янівського концтабору за деякими підрахунками складала від 300 до 400 тисяч⁷⁸, частину з них згодом було перевезено у

⁷² Див. Таблиця № 1.

⁷³ *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане*, (Бібліотека Інституту юдаїки) / упоряд. Жанна Ковба, Київ: Дух і Літера 2003, 53.

⁷⁴ *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане*, / упоряд. Жанна Ковба, 60.

⁷⁵ «Гетто й акції Голокосту в Україні» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1939-1945/third-reich/ghetto-holocaust/>>(дата звернення: 18.04.2019).

⁷⁶ Ф. Фрідман, «Винищення львівських євреїв» // сайт: *Єврейський Мир України*, <<http://ju.org.ua/ru/publicism/403.html>>(дата звернення: 18.04.2019).

⁷⁷ Ш. Редліх, *Разом і нарізно в бережанах: Появки, євреї та українці, 1919-1945*, вид. 2-е / перекл. з англ. Н. Вельбовець, Київ: Дух і Літера 2007, 170.

⁷⁸ «Янівський концтабір» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/yaniv/>>(дата звернення: 18.04.2019).

Белжець, решта ж була знищена весною 1943. Згідно з дослідженнями Якова Хонігсмана в період з березня 1942 по липень 1943 кількість депортованих та страчених євреїв складає близько 294 тисяч осіб⁷⁹. Расова політика нацистів укінцевому результаті призвела до того, що лише 2% єврейського населення Галичини змогло врятуватися⁸⁰.

Оскільки в Галичині згідно з національним складом, українці були в більшості⁸¹, німецька агітація дала їм надію здобути незалежність, однак проголошення Акту відновлення Української Держави внесло конфлікт між українцями та поляками, оскільки поляки вважали українців союзниками німців, які окупували їхню державу.

Репресивні дії на території Галичини стосувалися не лише єврейського населення, зокрема в перші дні окупації страчувалися і поляки⁸². Ненависть нацистів до поляків була через ведення підпільної боротьби та опору, поляки шпигували, співпрацювали з військами союзників, до того ж велика кількість євреїв проживала на території Польщі, за що інколи поляків ототожнювали з «жидами».

З моменту введення політики «Нового порядку» поляки були першими хто почав підробляти документи на німецьке громадянство та продавати ці документи навіть євреям, таким чином у Львові почали з'являтися свої місцеві «фольксдойчі»⁸³. З огляду на це, окупаційна влада постановила, що за підробку документів була кара смерті. Окрім цього, часто під час каральних акцій проти євреїв репресій зазнавали також поляки й українці.

Одним з резонансних випадків страти польського населення є вбивство близько 52 польських професорів зі Львова, разом з їхніми родинами в ніч з 3

⁷⁹ Я. Хонігсман, *Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галичини, Західної Волині, Буковини та Закарпаття в 1933-1945 роках*, Львів 1998, 218-222.

⁸⁰ Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 98.

⁸¹ Див. Таблиця № 1.

⁸² В. Косик, *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні*, 158.

⁸³ Фольксдойчі - німці, які кілька поколінь жили серед інших народів. (Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 59).

на 4 липня 1941⁸⁴. Така акція використовувалася як інструмент залякування місцевої інтелігенції, водночас вона мала на меті і пограбування їхнього особистого майна⁸⁵.

Такі репресивні дії та масові страти змусили населення Галичини об'єднуватися незалежно від етнічної та релігійної приналежності. Нацистські окупанти так само, як і їхні попередники, більшовики, вдалися до арештів цивільного населення, зокрема інтелігенції, щоб позбавитися від лідерів, які б змогли чинити спротив⁸⁶. Громадські організації були заборонені, дозвіл був лише на так звані «Допоміжні комітети», яких було три: український, польський та «жидівський»⁸⁷. Комітети діяли спільно з осені 1941. Їхня робота полягала у підтримці ув'язнених, пошуку для них харчів, ліків та одягу. Цю діяльність очолив Кость Паньківський⁸⁸. Комітет діяв до 1944, однак не завжди він міг врятувати в'язнів від страти.

Таким чином надмірна жорстокість нацистів не була винятково до євреїв, репресій зазнали також і поляки, кількість жертв яких точно не можливо встановити, однак цифри однозначно вказують на тисячі людських життів.

Прихід німецької окупаційної влади на зміну більшовицькому режиму в 1941 році, здавалося б, давав нові надії на краще майбутнє для населення Галичини, оскільки після комуністів їх вітали як друзів та визволителів. Хоч українці через провокації з боку нацистів були причетні до єврейських погромів, однак коли була запущена «машина смерті», ставлення змінилося. Акт відновлення Української Держави, який проголосили члени ОУН, не був в реальних планах нацистів, тому вже за декілька днів були арештовані причетні до цієї події⁸⁹.

---

⁸⁴ А. Боляновський, «Розстріли польських професорів у Львові в липні 1941 року: історичні факти, юридичні звинувачення, політичні інсинуації» // *Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*: [зб. наук. праць / відп. ред. М. Литвин], Вип. 3-4, Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича 2010-2011, 112.

⁸⁵ А. Боляновський, «Розстріли польських професорів у Львові в липні 1941 року: історичні факти, юридичні звинувачення, політичні інсинуації», 109-110.

⁸⁶ К. Паньківський, *Роки німецької окупації*, 74.

⁸⁷ Там само, 63.

⁸⁸ Там само, 76.

⁸⁹ В. Косик, *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні*, 118.

Такі дії викликали спротив серед населення, тож нацисти в свою чергу видали низку указів, згідно з якими будь-який спротив карався смертю: «16 вересня 1941 маршал Кайтель видав наказ категорії "сто до одного"»⁹⁰. Такі розстріли без суду почали відбуватися частіше, особливо проти тих, хто був причетний до націоналістичного руху. Як згадує очевидець: «Винятковою подією був розстріл сотні наших громадян у відплату за вбивство членами ОУН берлінського гестапівця у Львові, у листопаді 1942»⁹¹.

Крім співпраці з ОУН, карали на смерть і за інші злочини, зокрема за підробку документів про німецьке громадянство⁹². Особливої кари зазнавали ті, хто допомагав євреям, переховував їх. За статистикою 38% усіх кримінальних справ надзвичайного суду у Львові стосуються осіб, які переховували євреїв або надавали їм якусь іншу допомогу⁹³. Варто також зазначити, що розстріли цивільного населення, зокрема українців, нацисти проводили в тих самих в'язницях, що й більшовики, зокрема в «Тюрмі на Лонцького»⁹⁴. Такі страти цивільного населення проводилися нацистами впродовж усього періоду німецької окупації аж до літа 1944 по всіх містах Галичини⁹⁵.

4. Масові репресії проти мирного населення в часі другої радянської окупації

У кінці липня 1944 відбуваються бої між більшовиками та нацистами за Львів, у ході яких у місті знову встановлюється радянська влада⁹⁶. Натомість бої за територію західноукраїнських земель тривали аж до осені 1944 року. Другий прихід комуністів в Галичину не приніс великої радості, оскільки народ усе ще пам'ятав ті криваві злочини, які чинили більшовики в час першої своєї окупації та перед своїм відступом, а тому прихильників радянського режиму було

⁹⁰ К. Паньківський, *Роки німецької окупації*, 268.

⁹¹ Там само, 269.

⁹² Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 60.

⁹³ Там само, 185.

⁹⁴ Див. Додаток № 1.

⁹⁵ Див. Додаток № 2.

⁹⁶ «№232. З журналу бойових дій 10-го гвардійського танкового уральського добровольчого корпусу про бої за визволення міста. 24-27 липня 1944 р.» // *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів* / упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, О. Купчинський, Я. Лялька, Ф. Стеблій, С. Трусович, Л. Федоришин, ред. М. Брик, Київ: Наукова думка 1986, 225-226.

небагато. З огляду на це радянська влада знову задіяла великий штат партійних працівників та спеціалістів із східних областей УРСР та інших республік, які мали сприяти відновленню та укріпленню комуністичного режиму в Галичині⁹⁷. Однак попри всі намагання влади, населення регіону з великим спротивом зустрічало будь-які спроби встановлення радянського режиму.

Щоб подолати ці труднощі більшовики вдаються до звичних їм методів терору, розпочинається нова хвиля репресій та депортацій, приводом для яких комуністи вбачають співпрацю в часі війни з нацистами⁹⁸, зокрема половина засуджених в Україні за співпрацю з німецькими окупантами - це мешканці Західної України⁹⁹. Така напружена ситуація в Західній Україні між владою і народом була аж до кінця війни. Будь-які акції влади завжди супроводжувалися підтримкою військових¹⁰⁰, оскільки лише під жорстоким тиском силових структур можна було досягнути деяких результатів. Зокрема формування партійного апарату в значній мірі залежало від діяльності органів держбезпеки, оскільки саме їхні працівники займалися швидким встановленням комуністичного режиму на місцях і водночас сприяли подальшому розвитку державних структур на всіх рівнях, забезпеченню їх кадрами¹⁰¹.

Окрім розвитку державних установ адміністративного значення, значна роль приділялася економічній відбудові регіону, господарство якого перебувало в стані руїни після воєнних дій. Більшовики вже з перших днів встановлення свого режиму у Львові розпочали серед народних мас організацію відбудови інфраструктури міста та регіону загалом, зокрема про це свідчить ряд

---

⁹⁷ Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті, 190.

⁹⁸ Там само, 191.

⁹⁹ П. Чернега, «Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944-1945 рр.)» // *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 15 квітня 2010 р. Збірник наукових праць* / ред. В. Карпов та ін., Львів 2010, 570.

¹⁰⁰ Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті, 190.

¹⁰¹ В. Стародубець - Г. Стародубець, «Особливості процесу відновлення радянської влади в західних областях України в 1944-1946 роках» // *Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів: Збірник наукових статей. Випуск 5*, Львів: ПП Сорока П. Б. 2016, 153-155.

постанов і документів¹⁰². Однак такі дії не відбувалися у звичному для галичан руслі, оскільки в тоталітарній радянській державі, яка протилежна «капіталістичним» устроєм та традиціям ринку, були свої правила та обмеження, які не хотіли приймати люди в Галичині. Однак завдяки силовому тиску, знову відбувається колективізація¹⁰³, конфіскація та цілковитий монополістичний контроль над економікою регіону.

Спротив радянському режиму не завжди виглядав мирним несприйняттям, оскільки в цей час на західноукраїнських землях були чітко сформовані структури ОУН, які також мали і збройні формування, зокрема загони Української повстанської армії (УПА). Діяльність цих структур була зосереджена на захист мирного населення, яке часто зазнавало репресій від влади, однак не могло чинити збройний опір.

Очевидно що такий опір не був до вподоби радянській владі, а тому вже з перших днів другої окупації Галичини розпочинається активна боротьба з націоналістичним підпіллям краю. Влада проводить велику кількість каральних акцій із залученням значної кількості військових та техніки, що спричинило велику кількість жертв також і серед мирного населення¹⁰⁴.

Ще одним видом боротьби із національним рухом опору були депортації, які мало чим відрізнялися від тих, які проводилися в 1939-1941, однак для цих депортацій головною підставою були звинувачення в антирадянській діяльності, а зокрема у співпраці з націоналістами, тож виселяли всіх тих, хто мав найменшу причетність до визвольного руху або підозрювався у

---

¹⁰² «№233. З інформації міськвиконкому міськкомові КП(б)У про організаційно-масову роботу і хід відбудови народного господарства міста. 7 жовтня 1944 р.» // «№234. З постанови сесії міськради про відбудову народного господарства міста. 3 січня 1945 р.» // «№235. Із звіту Львівського міськкому КП(б)У на II Міській партійній конференції про стан промисловості і транспорту міста. 9 лютого 1945р.» // «№238. З постанови Ради народних комісарів СРСР "Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львів. 13 квітня 1945 р.» // «№239. З доповідної записки Львівського міськплану Львівському обкому КП(б)У про техніко-економічні основи відбудови і розвитку міста. Не раніше 1 червня 1945 р.» // *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів* / упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, О. Купчинський, Я. Лялька, Ф. Стеблій, С. Трусевич, Л. Федоришин, ред. М. Брик, Київ: Наукова думка 1986, 226-233, 235-244.

¹⁰³ «Друга колективізація» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/second-collectivization/>>(дата звернення: 28.04.2019).

¹⁰⁴ С. Горобець, «Визволення України» // *Війна і міф. Невідома Друга світова* / ред. О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майоров, Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2016, 196.

співпраці¹⁰⁵. Такі дії були також направлені на зменшення підтримки населенням націоналістів. Зокрема протягом 1944 року, було прийнято ряд постанов, згідно з якими усі члени сім'ї ставали учасниками національного руху, зокрема ОУН та УПА, і мають бути виселені у віддалені регіони СРСР, з детальною інструкцією щодо їх виселення та можливістю конфіскації майна¹⁰⁶.

Дискредитація національного руху відбувалася усіма можливими методами, зокрема значну роль відігравала пропагандистська діяльність серед населення, яка досить часто проводилася на окупованих територіях і мала значний штат працівників¹⁰⁷. Великий вклад в агітацію зробили політруки військових частин, оскільки з приходом радянської влади в Галичину розпочинається велика мобілізаційна кампанія в регіоні до лав Червоної армії. Таким чином активну молодь влада забирала в армію на військову службу, де відповідальні за політичне виховання офіцери насаджували комуністичну ідеологію і натомість руйнували власну національну свідомість. Мобілізація водночас відбирала людський ресурс з лав націоналістів і діяла в інтересах радянської влади, допомагаючи як в ідеологічному плані, так і в стратегічному, адже війна ще тривала і потрібні були солдати для її ведення. Однак сама по собі мобілізація не проходила так просто, більшість призовників відмовлялася від служби та явки у військові комісаріати, тому почали проводитися насильні акції примусу до військової служби, які подекуди супроводжувалися й арештами¹⁰⁸.

Водночас ведучи боротьбу з національним підпільним рухом опору, влада починає розгортати широкомасштабну війну проти Греко-Католицької Церкви,

---

¹⁰⁵ «Радянська окупація 1944-1991 рр.» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanska-okupatsiya-1944-1991-rr>>(дата звернення 29.04.2019).

¹⁰⁶ «Хронологія. Депортації» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/deportations/chronology/>>(дата звернення: 29.04.2019).

¹⁰⁷ «№236. З резолюції на звітну доповідь Львівського обкому КП(б)У на II Міській партійній конференції - Про пропагандистсько-агітаційну роботу серед населення. 9 лютого 1945 р.» // *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів* / упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, О. Купчинський, Я. Лялька, Ф. Стеблій, С. Трусевич, Л. Федоришин, ред. М. Брик, Київ: Наукова думка 1986, 234.

¹⁰⁸ О. Куриляк, «Радянські військові мобілізації 1944-1945 рр. на території Західної України» // *Схід: Аналітично інформаційний журнал*, №5(151) вересень-жовтень 2017 р., Київ: Український культурологічний центр 2017, 41-47.

яка завжди відстоювала національні ідеї українського народу та була чи неєдиною структурою, яка витримала декілька політичних режимів, водночас дбаючи за суспільний та моральний добробут народу. Хоч більшовики і намагалися чинити тиск на ГКЦ і раніше, однак з огляду на велику релігійність населення регіону та значний авторитет особи Андрея Шептицького, не могли одразу припинити її діяльність. Однак на початку листопада 1944 помирає митрополит Шептицький, і це дає можливість радянській атеїстичній владі розправитися з ГКЦ та встановити цілковитий контроль над усіма сферами життя народу. З цього моменту Церква знаходиться під сильним тиском, духовенство регулярно викликають на допити, ведеться атеїстична пропаганда, а ж до цілковитої дискредитації, зокрема ГКЦ називали «зряддям українського буржуазного націоналізму»¹⁰⁹. Поступово починається організація усіх умов на «з'єднання» ГКЦ з Православною Церквою, натомість незгідних спочатку залякували, якщо це не допомагало, то арештовували, депортовували, а подекуди навіть і страчували¹¹⁰.

Підсумовуючи ці криваві сторінки Другої світової війни, можемо побачити як Галичина пережила три окупації: дві радянських та одну німецьку. Жоден з окупаційних режимів не мав на меті дбати про добробут регіону та його розвиток, натомість обидві тоталітарні держави намагалися насадити вигідну для себе окупаційну політику з метою задоволення власних матеріальних, а також ідеологічних потреб. Кожен режим у своїй ідеології ніс смерть. Хоч це і був час воєнного лихоліття, однак «машина смерті», будучи підкріплена ідеологічними принципами того чи іншого режиму, нещадно забирала життя цивільного населення краю. Таким чином кожний окупаційний режим: більшовицький чи нацистський цілковито дискредитував себе в очах народу, хоча в моменти змін одного на інший люди мали певну ілюзію покращення ситуації, однак згодом, попри всі обіцянки, комуніст чи нацист викривали своє справжнє обличчя та несли страх, репресії, арешти, депортації

¹⁰⁹ «Війна після війни (1944-1953)» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/>>(дата звернення: 30.04.2019).

¹¹⁰ Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 124-126.

та смерть. Підсумовуючи політику обох тоталітарних режимів можемо сказати, що кожен з них чинив страшні злочини терору проти мирного населення, яке за ефемерними причинами не відповідало вимогам тої чи іншої ідеології.

РОЗДІЛ II

ЕТИЧНО-МОРАЛЬНА ОЦІНКА

ЛЮДИНОНЕНАВИСНИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ

ОКУПАЦІЙНИХ РЕЖИМІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИМ

ЄПИСКОПАТОМ

1. Гідність людського життя у вченні Католицької Церкви

Тоталітарні ідеології нацизму та комунізму були викликом для суспільної моралі, оскільки окупаційна політика цих двох режимів зневажала і руйнувала будь-які моральні та етичні устрої суспільства. Люди, які не входили в перелік «вибраних» через свою релігійну або етнічну приналежність, не мали права на гідну роботу, майно та навіть життя. У свою чергу масові репресії підривали традиційне уявлення про суспільну мораль та духовність. З огляду на такі дії окупаційних режимів, таке поняття як гідність людського життя набирало цілком розмитих форм. Таким чином відбувалася дегуманізація населення окупованих територій, яке спостерігаючи постійні смерті перебувало в перманентному страху і водночас розуміло, що людське життя не є ніким поціноване.

Таке руйнівне становище і занепад суспільства стали викликом для людства, а зокрема і для Церкви. Адже Церква ще з перших століть проповідувала та навчала людей Божого закону, наголошувала на винятковості та великій цінності і гідності людського життя, яке є дароване Богом, і ніхто немає права в людини його відібрати, ані нашкодити йому¹. Однак з плином часу вчення Церкви щодо цінності людського життя значно розширилося, тож в ХХ столітті, Католицька Церква мала сформоване соціальне вчення, яке було викладене у численних папських енцикліках. Важливий внесок у розвиток соціального вчення зробив папа Лев XIII у своїх енцикліках «*Immortale Dei*» та «*Rerum Novarum*», які порушувала важливі соціальні питання. Зокрема в

---

¹ Народний Катехізм католицької релігії з образами / уряд. І. Перепелиця, Вінніпег: Друкарня Канадійського Русина 1917, 30.

«*Immortale Dei*» папа намагається впорядкувати відносини між Церквою та державою, наголошуючи на божественному походженні влади², саме тому подальші виступи Римських пап проти тоталітарних режимів, були досить складними рішеннями для Церкви. Натомість в «*Rerum Novarum*» говориться про соціальну несправедливість. Зокрема в ній наголошується на проблемі порушення прав людини щодо приватної власності, гідної праці та заробітної платні, а також втручання держави в сімейне життя та його руйнування, яке є неприпустимим і порушує свободу людини та її гідність³. Також в енцикліці понтифік наголошує на тих загрозах, які несе ідеологія соціалізму, та критикує її, оскільки вона руйнує суспільний устрій і призводить до конфліктів, а не об'єднання, а тому соціалізм є фальшивим засобом⁴. Такі виступи проти соціалізму не були поодинокими, особливо для Папи Лева XIII, який в окремій енцикліці «*Quod apostolici muneris*» засуджує соціалізм та його ідеологію, як такі, що руйнують суспільний лад. Зокрема він наголошує на рівності усіх людей, які, отримавши однакову людську природу як дар від Бога, є покликані до гідності синів Божих⁵.

Ці енцикліки, а особливо «*Rerum Novarum*», дали значний поштовх для подальшого розвитку соціального вчення, тож згодом почали з'являтися перші плоди, а саме, утворилися робітничі профспілки, організації та об'єднання, які у свою чергу сприяли зросту суспільної моралі щодо прав на гідну працю, приватну власність, свободу та гідність людини. Про такі результати і розвиток соціального вчення Католицької Церкви також згадує папа Пій XI в енцикліці «*Quadragesimo Anno*», де він схвально говорить про визначну роль соціальної політики Церкви викладеної у «*Rerum Novarum*», а також ще раз наголошує на

---

² Leo XIII, Encyclical *Immortale Dei* [«On the christian constitution of states»] (1 of november 1885) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html>(дата звернення 25.09.2019).

³ Лев XIII, Енцикліка *Rerum Novarum* [«Нові речі»], (15 травня 1891) // сайт: *Рух Світло-Життя*, 21 серпня 2014, <http://dc.lviv.ua/nauka_cerkvy/dokumenty/2391-rerum-novarum-nov-rech-enciklka-papi-leva-h.html>(дата звернення 25.09.2019).

⁴ Лев XIII, Енцикліка *Rerum Novarum* [«Нові речі»], (15 травня 1891).

⁵ Leo XIII, Encyclical *Quod apostolici muneris* [«On Socialism»] (28 of december 1878) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.html>(дата звернення 25.09.2019).

цінності та гідності людського життя, для підтримання якого кожен має право на гідні умови праці, дохід та приватну власність⁶. Окрім цього, Римський Архієрей наголошує на значній ролі держави, оскільки її уряд повинен дбати про спільне благо, а не відбирати приватну власність, натомість розробити певний принцип субсидіарності та солідарності, який об'єднає усі класи суспільства, а не розбуджуватиме класову боротьбу⁷.

Бажаючи оновити той рух, який започаткувала енцикліка «*Rerum Novarum*», Пій XI не зупиняється лише на написанні одного документа у сфері соціального вчення Церкви. Протягом свого понтифікату він неодноразово виступав проти тоталітарних ідеологій, зокрема фашизму, нацизму та комунізму, про що свідчить низка енциклік: «*Non abbiamo bisogno*», «*Mit brennender Sorge*» та «*Divini Redemptoris*». Зокрема в енцикліці «*Non abbiamo bisogno*» написаній в 1931, пап Пій XI критикує фашистський режим Муссоліні в контексті захисту гідності людського життя та свободи особи⁸. У «*Mit brennender Sorge*» Пій XI виступає проти нацистської політики расової ідеології щодо вищості однієї раси над іншою, прирівнюючи це до ідолопоклонства, яке зневажає гідність людини і перекручує створений Богом порядок, який є передбачений у заповідях, що гарантують рівність прав та гідності кожної людини незалежно від раси чи національності⁹. Зокрема понтифік наголошує, що абсолютизація однієї раси, народу чи держави є недопустимою та суперечить віровченню Католицької Церкви¹⁰.

Щодо енцикліки «*Divini Redemptoris*», то папа Пій XI виділяє головні вади комуністичної ідеології: надмірний матеріалізм та відкинення будь-якої духовності, псевдоідеали справедливості та рівності, невизнання релігії та

⁶ Pius XI, Encyclical *Quadragesimo Anno* [«In the 40th Year»] (15th of may 1931) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html>(дата звернення 25.09.2019).

⁷ Pius XI, Encyclical *Quadragesimo Anno* [«In the 40th Year»] (15 of may 1931).

⁸ Pius XI, Encyclical *Non abbiamo bisogno* [«We do not need»] (29th of june 1931) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061931_non-abbiamo-bisogno.html>(дата звернення 25.09.2019).

⁹ Пій XI, Енцикліка *Mit brennender Sorge* [«З великою турботою»], (14 березня 1937) // сайт: *Milites Christi Imperatoris*, <<http://www.christusimperat.org/uk/node/19661>>(дата звернення 25.09.2019).

¹⁰ Л. Гентош, *Митрополит Шенницький 1923-1939: Випробування ідеалів*, Львів: ВНТЛ-Класика 2015, 427.

існування Бога, пропагування класової боротьби¹¹. Також у документі порушуються важливі питання щодо гідності людської особи, оскільки комунізм у своїй ідеологічній політиці позбавляє людину свободи, а її особистість - усієї гідності, таким чином комунізм знімає всі моральні обмеження та не визнає жодних прав індивіда щодо приватної власності чи суспільних прав, натомість наголошує на колективізмі, тим самим позбавляючи індивіда будь-яких прав та гідності¹².

З початком Другої світової війни, коли Католицьку Церкву очолив папа Пій XII, соціальне вчення Церкви не зупинило свій розвиток, однак через радикальну ворожість тоталітарних режимів та задля уникнення більшої кількості жертв Католицька Церква намагалася діяти обережно, щоб не викликати нових репресій. Цю політику обережності досить часто критикували, однак це не означає, що Церква нічого не робила¹³. Так зокрема в 1939 виходить енцикліка «*Summi Pontificatus*», у якій Пій XII закликає все людство до миру та єдності¹⁴. Водночас у документі наголошується, що всі люди на землі мають однакове походження незалежно від раси і разом творять людський рід, творцем якого є Бог, а тому жодні національні чи культурні відмінності не можуть вивишувати один народ над іншим¹⁵. Також в енцикліці засуджується надмірне возвеличення ролі держави, що у свою чергу призводить до руйнування суспільного устрою, зокрема на рівні сім'ї та індивіда, натомість Пій XII наголошує на плеканні в суспільстві солідарності, милосердя та братерської рівності, завдяки яким людство зможе протистояти расизму та ненависті¹⁶.

---

¹¹ Pius XI, Encyclical *Divini Redemptoris* [«On atheistic communism»] (19th of march 1937) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html>(дата звернення 28.09.2019).

¹² Pius XI, Encyclical *Divini Redemptoris* [«On atheistic communism»] (19th of march 1937).

¹³ В. Семенова, «Фашизм і комунізм vs Церква» // сайт: *Milites Christi Imperatoris*, 1 вересня 2009, <<http://www.christusimperat.org/ru/node/17778>>(дата звернення 30. 09. 2019).

¹⁴ В. Семенова, «Фашизм і комунізм vs Церква».

¹⁵ Pius XII, Encyclical *Summi Pontificatus* [«Of the Supreme Pontificate»] (20 of October 1939) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html>(дата звернення 28.09.2019).

¹⁶ Pius XII, Encyclical *Summi Pontificatus* [«Of the Supreme Pontificate»] (20 of October 1939).

Окрім офіційних документів, понтифік неодноразово звертався до цілого світу через радіо, де у своїх промовах закликав усе людство до миру та припинення жорстоких вбивств та репресій, натомість наголошував на молитві та великій цінності дару людського життя¹⁷. Очевидно, що соціальне вчення Католицької Церкви було не лише на папері та проповідях, але також і в широкомасштабних акціях порятунку протягом усього періоду війни¹⁸, тим самим наголошуючи на святості та гідності людського життя, які закладені Богом і гарантуються заповідями.

Таким чином, Католицька Церква протягом століть сформувала чітке соціальне вчення, у якому, відповідно до нових викликів часу, намагалася дбати про гідність людської особи, її життя, право на власність, гідні умови проживання, достойну оплату праці. Натомість тоталітарні режими у своїй ідеології були цілком протилежними, оскільки вони зневажали соціальне вчення Церкви, права та гідність людини, цінність її життя, тим самим впроваджуючи свою людиноненависницьку та антисоціальну політику руйнування.

2. Пастирські послання єпископату ГКЦ як реакція на політику терору окупаційної влади

Окупаційна політика нацистського та більшовицького режимів мала руйнівний вплив на суспільний устрій та духовність населення Галичини. Своїми карально-репресивними акціями окупанти деморалізували суспільство, що призводило до духовного занепаду, руйнування моральних цінностей, а зокрема втрачалось розуміння великої гідності та цінності людського життя. У цей нелегкий час воєнного лихоліття до народу намагається промовляти Греко-католицька Церква на чолі з митрополитом Шептицьким. Розуміючи усю скрутність ситуації, ГКЦ намагається вказати людям на ті морально-етичні

---

¹⁷ Б. Дмитренко, *Наслідник Св. Петра*, (Самоосвітні листки ч. 10), Мондер: Видавництво ОО. Василян 1949, 28-29.

¹⁸ С. Rittner - J.K.Roth, «A Chronology about Pope Pius XII and the Holocaust» // *Pope Pius XII and the Holocaust* / edit. Carol Rittner and John K. Roth, London: Continuum 2002, 20-32.

орієнтири, які варто зберегти і які так нещадно руйнують окупаційні режими.

Одним із способів праці над суспільною мораллю в часі Другої світової війни стають звернення єпископату ГКЦ через пастирські послання. Зокрема варто виділити спільні звернення ієрархів ГКЦ у таких посланнях, що свідчить про надзвичайну важливість та критичність ситуації, яка склалася в Галичині у зв'язку з тоталітарними окупаційними режимами. Таких спільних послань єпископату в час Другої світової війни було лише два. Перше було видано в листопаді 1942 року під назвою *«Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства про організацію допомоги голодуючим гірських районів»*, написання якого було зумовлене грабежами та репресіями більшовиків, а також кліматичними катаклізмами¹⁹.

Натомість друге послання було надзвичайно важливим та актуальним, оскільки стосувалося всіх верств суспільства, а також викликів часу. Це звернення ієрархів ГКЦ відоме як *«Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про важливість зберігати Божі заповіді в часах воєнного лихоліття»*, яке вийшло в листопаді 1943. Цим посланням ієрархи ГКЦ найперше закликають усіх «зберігати Божі заповіді та стерегтися гріха»²⁰, оскільки саме через насильницький устрій, який впровадили в життя регіону окупаційні режими, народ поступово перестає дотримуватися Божого закону і занепадає як у духовному так і в суспільному житті. Тож єпископи наголошують і перестерігають народ:

[...] перед усякою ненавистю, бо не тільки в приватному, але й у громадському та політичному житті християнин не може ненавидіти і найзавзятішого ворога. Може

¹⁹ «Док. №29. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства про організацію допомоги голодуючим гірських районів. Львів, листопад 1942 р.» // *Пастирські послання: Спільні пастирські послання (1905-1944)*, Т. IV, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2013, 244-245.

²⁰ «Док. №30. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про важливість зберігати Божі заповіді в часах воєнного лихоліття. Львів, листопад 1943 р.» // *Пастирські послання: Спільні пастирські послання (1905-1944)*, Т. IV, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2013, 247.

перед ним боронити себе, своїх дітей та увесь свій нарід, але не може допустити до серця ненависти і виключати від молитов та помочі ближнього²¹.

Акцентуючи увагу на ненависті та наслідках, які з неї виходять, єпископат ГКЦ закликає застерігатися гріха душоубства, чоловіковбивства та усіх тих кривавих злочинів, що їх допустився український народ²². Особлива увага приділяється молодим людям, які, піддаючись на провокації та різні політичні гасла, чинять гріх душоубства серед свого народу, і тим самим є схожими до безбожників комуністів²³. Тут, очевидно, мається на увазі розкол у рядах ОУН, який призводив до збройних конфліктів та братовбивства²⁴. Спільне звернення ієрархів ГКЦ у таких посланнях свідчить про надзвичайну важливість та критичність ситуації, яка склалася в Галичині у зв'язку з тоталітарними окупаційними режимами.

Щодо написання окремих звернень греко-католицьких єпископів, то першість належить главі ГКЦ, митрополитові Шептицькому, який неодноразово звертався до вірних через послання та проповіді, тим самим даючи духовні та моральні орієнтири в нелегкий час репресій нацистів та більшовиків. Зокрема в момент приходу радянської влади в Галичину в 1939, який приніс із собою багато несподіванок та очікувань для народу, для глави ГКЦ не було жодних ілюзій. Митрополит Андрей Шептицький знав, що робили більшовики на Сході України із Церквою, і не раз виступав на захист християнської віри, зокрема в лютому 1930 він написав пастирський лист із зверненням до вірних *«Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії»*²⁵. Не обминув Шептицький і трагедії Голодомору, разом з іншими ієрархами ГКЦ він висловив свій осуд щодо жорстоких дій

²¹ «Док. №30. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про важливість зберігати Божі заповіді в часах воєнного лихоліття. Львів, листопад 1943 р.», 251.

²² Там само, 252.

²³ Там само, 252-253.

²⁴ І. Бриндак, «Митрополит Андрей Шептицький і рух ОУН-УПА» // сайт: Самбірсько-Дрогобицька єпархія Українська Греко-Католицька Церква, липень 2012, <<http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckuj-i-rukho-oun-upa.html>>(дата звернення 3. 10. 2019).

²⁵ О. Волинець, «Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму» // Науковий журнал "Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)", число I, вип. 1, Львів: Видавництво Львівської політехніки 2015, 8.

більшовиків, тож 24 липня було видано послання *«Український Католицький Єпископат Галицької Церковної провінції в справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі»*, яке також відоме як відозва до вірних *«Україна у передсмертних судоргах»*²⁶. Ще одним доказом того, що митрополит Андрей не мав жодних ілюзій щодо комуністичної влади є його послання 1936 року *«Осторога перед загрозою комунізму»*, де критикує більшовицький режим наголошуючи на спотвореній дійсності його ідеології та руйнації, яку він несе²⁷. Свою позицію щодо тоталітарного режиму радянської влади глава ГКЦ неодноразово висловлював і в листах до папи, зокрема він підтримав протест папи Пія XI проти *«людодійної системи державного капіталізму, яка довела багатий недавно край до повної руйни»*²⁸. Так само відомо про спроби матеріальної підтримки митрополитом голодуючих на теренах України.

Оскільки влада усілякими методами обмежила вплив ГКЦ на вірних, а особливо у сфері виховання, то митрополит Андрей у листопаді 1939 пише послання до вірних *«Про виховання у родині»*, де наголошує на християнському вихованні дітей, навчанні катехизму, важливості спільної родинної молитви та особливій місії батьків²⁹. Також у посланні наголошується на підтримці священнослужителів, які зазнають різного роду утисків від влади, а тому на християнські родини покладено великі обов'язки та надії щодо збереження віри та Церкви³⁰.

Та влада не обмежувалася лише парафіяльними священиками, конфіскацією майна, а в подальшому закриття зазнали монастирі. З огляду на це глава ГКЦ пише пастирське послання *«До монахів і монахинь та всіх, що*

---

²⁶ О. Волинець, «Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму», 8.

²⁷ Л. Крупник, «У двобій з Системою Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада» // сайт: *Дзеркало тижня*, 23 жовтня 2015, < <https://dt.ua/history/u-dvoboii-z-sistemoyu-mitropolit-andrey-sheptickyi-i-bilshovicka-vlada-.html>> (дата звернення: 15.11.2017).

²⁸ О. Волинець, «Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму», 8.

²⁹ «Док. №3. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних. *Про виховання у родині*. Львів, листопад 1939 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 9-11.

³⁰ «Док. №3. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних. *Про виховання у родині*. Львів, листопад 1939 р.», 10.

спільно живуть по євангельським радам», у якому надає дозвіл монахам покидати монастирі та навіть носити світський одяг: «Не монаша одежа робить людину монахом (-инею), а дух покори, молитви, жертвенної любові ближнього і праці для нього»³¹. У цьому ж таки посланні митрополит Шептицький закликає їх до активної праці серед вірних: показувати добрий приклад християнського життя, допомагати парафіяльним священикам навчати вірних катехизму, підтримувати християнський дух та любов до ближнього³². Часом бувало так, що монахи виконували уряд пароха на тих парафіях, які через різні обставини не мали парафіяльного священика. Про це зокрема згадується у «Листі митрополита Андрія Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією», де митрополит зазначає, що «єромонахи, Василіяни, Редemptористи і Студити, які вже більше не служать по своїх монастирях, обслуговують парохії, і їхня праця є дуже плідною для цілої країни»³³.

Не менш важливими є послання Шептицького «До Української Молоді», де він наголошує на важливості розрізнення добра і зла, яке молодь та діти повинні вміти робити відповідно до обставин часу та молити Бога, щоб дав їм Божу Мудрість, яка захистить їх від помилок і обману та поведе дорогами правди³⁴. Наголошуючи на Божій Мудрості, митрополит вкладає в послання не велику молитву, яку щоденно закликає молитися дітей³⁵. Окрім цього, у посланні акцентується увага на частому прийнятті Святих Тайн та належній підготовці до них, чого, як зазначається в посланні, вже не будуть вчити в

³¹ «Док. №4. Пастирське послання Митрополита Андрія. *До монахів і монахинь та всіх, що спільно живуть по євангельським радам*. Львів, листопад 1939 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 12-13.

³² «Док. №4. Пастирське послання Митрополита Андрія. *До монахів і монахинь та всіх, що спільно живуть по євангельським радам*. Львів, листопад 1939 р.», 12.

³³ «Док. №170. Лист митр. Андрія Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією. Львів, 26 грудня 1939 р.» // *Митрополит Андрій Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 894.

³⁴ «Док. №5. Пастирське послання Митрополита Андрія. *До Української Молоді та звернення Митрополита До Отців Катехитів*. Львів, грудень 1939 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 14.

³⁵ «Док. №5. Пастирське послання Митрополита Андрія. *До Української Молоді та звернення Митрополита До Отців Катехитів*. Львів, грудень 1939 р.», 14-15.

школах³⁶. Таким чином Шептицький вказує молоді на важливість Святих Тайн та особисту відповідальність перед Богом та Церквою.

Окрім послань до вірних та духовенства ГКЦ, митрополит Шептицький також писав листи звітного характеру до Риму. Першим таким звітом про стан ГКЦ під більшовицькою окупацією став лист від грудня 1939 до кардинала Євгена Тіссерана, який сповняв уряд секретаря Конгрегації Східних Церков. У листі, окрім загальної статистики щодо стану ГКЦ, описуються всі утиски, яких зазнає Церква та духовенство, а також те, як влада за допомогою антирелігійної агітації намагається знищити усі суспільні норми християнської моралі, однак вірні мають ще сили опиратися цьому³⁷. Також у документі зазначається, що ще перед першою більшовицькою окупацією вдалося видати катехизм накладом у 50000 екземплярів, який у подальшому мав стати альтернативою для навчання релігії, яке було скасоване владою у школах³⁸. Важливо також зазначити, що саме в цьому листі митрополит Шептицький вказує на те, що радянська влада заборонила видавати «*Львівські Архиєпархіальні Відомості*», а тому Галицький митрополит почав писати листи циклостилем³⁹, які також з часом радянська влада намагалася конфіскувати⁴⁰. Шептицький зазначає, що «у листах я міг писати Пастирські листи до Духовенства, до Вірних, до католицьких жінок, до дяків по церквах і до молоді»⁴¹. Таким чином послання глави ГКЦ стають єдиним засобом комунікації з духовенством та вірними, однак і їх влада намагалася конфіскувати та знищити.

У березні 1940 року митрополит Шептицький написав ще два послання до вірних «*Про небезпеку занедбання потрібної праці*» та «*Про милостиню*»⁴².

³⁶ «Док. №5. Пастирське послання Митрополита Андрея. *До Української Молоді* та звернення Митрополита *До Отців Катехитів*. Львів, грудень 1939 р.», 15.

³⁷ «Док. №170. Лист митр. Андрея Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією. Львів, 26 грудня 1939 р.», 891-896.

³⁸ Там само, 894.

³⁹ Циклостиль або ротатор - малогабаритний апарат для виготовлення копій текстового матеріалу, схем тощо; застосовується головним чином для розмноження службової документації. // *Словник української мови в 11 тт. Том 7*. АН УРСР. Інститут мовознавства, за ред. І. Білодіда, Київ: Наукова думка 1970-1980, 888.

⁴⁰ «Док. №170. Лист митр. Андрея Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією. Львів, 26 грудня 1939 р.», 894.

⁴¹ Там само, 894.

⁴² *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 23-30.

Перше послання звернене до тих хто через складені обставини втратив усяку надію на майбутнє і перестав дбати за своє власне життя та сім'ю, натомість знайшов відраду в пияцтві, а тому митрополит пригадує науку Христа і тим самим закликає надіятися на милість Божу та не покидати своєї праці⁴³. У другому посланні наголошується на християнській любові до ближнього, а особливо до тих, хто постраждав і не спроможний сам себе утримувати, зокрема митрополит наголошує на особливій підтримці священнослужителів та їхніх родин, які зазнали більшого утиску від влади ніж інші вірні⁴⁴.

Натомість у період німецької окупації одним з найактуальніших послань є «*Не убий!*» 1942 року, у якому підкреслюється святість людського життя та важкість такого гріха як вбивство⁴⁵.

Послання «*Не убий!*» починається із заклику до дотримання Божих заповідей, незважаючи на обставини: «Бо за потоптання Божого закону може наступити й наступає Божа кара - найбільше зло для людства»⁴⁶. Підкреслюючи святість Божого закону, митрополит вказує на любов до ближніх, яка є образом Божої чесноти любові і якій протиставляється «*мерзенний злочин чоловіковбивства*»⁴⁷. Для кращого розуміння цієї любові до ближнього Шептицький наводить у посланні різні цитати із Святого Письма і вказує, що саме завдяки християнській любові ми є учасниками однієї спільноти, натомість:

[...] Чоловіковбивник виключає себе з тої Божої суспільности, з тої родини, якою по замірам Божим, має бути людство. Тяжким гріхом проти суспільности людей чоловіковбивник відділяється від суспільности людей і стягає на себе велику Божу кару у вічності й страшне прокляття вже на цьому світі⁴⁸.

⁴³ «Док. №8. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних. *Про небезпеку занедбання потрібної праці*. Львів, 3 березня 1940 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 23-27.

⁴⁴ «Док. №9. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних. *Про милостиню*. Львів, 3 березня 1940 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 28-30.

⁴⁵ «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про п'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 541-550.

⁴⁶ «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про п'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.», 541.

⁴⁷ Там само, 542.

⁴⁸ Там само, 543.

Кара, яка падає на вбивцю, шкодить усьому народові, адже святість людського життя повинна бути основою всякого суспільного ладу і ні в якому разі не може бути порушена, а вбивці руйнують суспільство, що справді було в Галичині в часі німецької окупації, коли суспільство під страхом та агітацією було поділене на різні табори. Для наголошення на важкості гріха, Шептицький закликає народ уникати будь-яких зв'язків з «чоловіковбивником» і всією своєю поведінкою дати йому зрозуміти важкість злочину, який він вчинив, та важливості покаєння і праці над собою⁴⁹.

Хоч послання «*Не убий!*» написано в часі лютих репресій та масових страт, митрополит Андрей не вказує прямо на винуватців, адже всі його пастирські послання проходили строгу цензуру окупаційної влади, а тому пряме звинувачення могло потягнути за собою також і масові репресії проти духовенства, яке і так перебувало у скрутному становищі⁵⁰. Хоча сам митрополит Шептицький не мав страху перед нацистами, однак він розумів, якщо він прямо звинуватить їх у цьому посланні, то очевидно що цензура не дасть його оприлюднити⁵¹. Однак про те, що події, описані в посланні відбуваються саме в Галичині, він говорить прямо: «Чоловіковбивство є гріхом, задержаним в нашій Єпархії»⁵². Тож до головних адресатів ми відносимо вірних ГКЦ, яким у цьому посланні даються чіткі приписи щодо шанування цінності людського життя як Божого дару, знехтування яким призводить до кари та відкинення не лише Богом, але і суспільством.

Щодо самих вбивств, то їх у посланні представлено декілька видів: політичне вбивство, убивство дітей, самовбивство, убивство брата-громадянина.

⁴⁹ «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про п'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.», 545.

⁵⁰ А. Кравчук, «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя» // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, число 2, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 2000, 227.

⁵¹ О. Сурмач, *Дні кривавих свастик: Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.)*, Львів: Сполом 2005, 55.

⁵² «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про п'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.», 545.

Щодо першого типу політичного вбивства, то тут малися на увазі терористичні акти, які здійснювали представники як українських, так і польських націоналістичних організацій, вказувалося на деморалізуючу роль потурання політичним убивствам, що часто робили нацисти⁵³. Шептицький закликав не піддаватися агітації до вбивства, яке б оправдання воно не мало:

[...] Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не уважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдовувала злочин, противний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язаний заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного супротивника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для грабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви⁵⁴.

Цілком очевидно, що з цим типом вбивства позиціонувалися нацисти, які згідно із своєю політикою *«Нового порядку»* вбивали представників усіх національностей, що не входили до неї, а особливо євреїв.

Два наступні види вбивства - вбивство дітей та самовбивство, були засуджені з різних мотивів. Очевидно, що терор єврейського населення стосувався не лише дорослих, але і дітей, які також масово гинули від рук нацистів. До того ж політика окупаційної влади руйнувала не лише суспільство загалом, а і його найменшу складову - сім'ю. Страх і тривога несли деморалізацію суспільства, невизначеність у житті, відчуття близькості смерті, все це призводило до розпаду сімей, масових абортів⁵⁵. Вина за такі дії лягає на батьків, які прирівнюються до вбивць, які відмовилися прийняти дитину - дар Божий.

Та ж сама причина страху вплинула і на зростання кількості самовбивств. Послання *«Не убий!»* відверто засуджує такі дії, вказуючи, що Бог створив

⁵³ Р. Тожецький, «Митрополит Андрей Шептицький» // *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, число 1, Львів: Інститут Історії Церкви 1993, 116.

⁵⁴ «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про н'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.», 544.

⁵⁵ А. Кравчук, «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя», 232.

людину і дав їй життя, а тому вона не має права його переривати, а повинна його цінувати⁵⁶. Іншою причиною осуду є вказування на слабкість людини:

У самовбивстві [...] показується самолюбний і низький характер убивника. Він хоче тільки себе рятувати, не уважаючи на свої обов'язки, на жону і діти. Утікає зі страху перед терпінням, болем чи прикростями життя. Не має відваги прийняти з Божих рук хрести, що йому Бог дає⁵⁷.

Останнім і, напевно, найболючішим видом вбивства є вбивство брата-громадянина. Цей вид вбивства приписувався різним адресатам, зокрема тим, хто співпрацював з окупантами і чинив злочини проти свого народу. Іншими адресатами були гілки ОУН під проводом Бандери та Мельника, які ворогували між собою, і ця ворожнеча відбивалася на всьому народові. Митрополит неодноразово закликав їх до примирення, навіть у цьому посланні є такий заклик:

[...] Треба дійсно засліплення, що його спричиняє хіба найбільший ворог нашого спасіння, диявол, щоб люди - зрештою, розумні та дбайливі про суспільність і добро народу - дійшли до того ступеня партійної ненависти, що рішаються аж на пролиття крові. Вже саме те розположення ненависти супроти своїх і близьких є чимсь таким противним природі, таким жахливим і так дуже свідчить про виродження, про таку дегенерацію і такий упадок національної совісти й патріотичного духа, що не можна про такі випадки говорити без глибокого душевного болю! [...] Є вони всенародним нещастям та шкодять народові більше, ніж найзавзятіші вороги⁵⁸.

Як бачимо, Шептицький ще раз і ще раз наголошує на згубному впливі на суспільств злочину вбивства, особливо коли кровопролиття йде між братами, що спричиняє ще більшу дегенерацію та занедбання не лише національних, але і моральних цінностей. Виділення цієї частини послання з назвою «*вбивство брата-громадянина*», як зазначають деякі дослідники, є не випадковим, саме тут бачимо що попередні види вбивства, зокрема політичне, стосувалися геноциду інших братів, зокрема євреїв⁵⁹.

⁵⁶ «Док. №22. Декрет Митрополита Андрея *Не убий!* і правила до декрету *Про п'яту Божу заповідь*. Львів, 21 листопада 1942, травень 1943 р.», 547-548.

⁵⁷ Там само, 548.

⁵⁸ Там само, 549.

⁵⁹ Л. Соловка, «Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної*

Засуджуючи різні способи вбивства у пастирському посланні «*Не убий!*», митрополит Шептицький, хоч і не в прямий спосіб, включає і санкціоновані німецькою владою репресії, під час яких безпідставно вбивали мирне населення з огляду на власні політичні ідеї. Нехтуючи будь-якими моральними законами, нацисти посягнули на найвищий закон - Закон Божий, і своїми жахливими злочинами спричинили повне знецінення людського життя, що відбилося на суспільстві, яке було отруєне важким гріхом чоловіковбивства, а нацистська система націонал-шовінізму несла лише страх і страшне прокляття Каїна⁶⁰. Підсумовуючи все, митрополит підкреслює, що не можна йти на компроміс із християнською совістю, порушуючи Божі Закони заради згоди з німецькою владою⁶¹.

Дехто вважає що пастирське послання «*Не убий!*», як реакція Шептицького на масові вбивства, є трохи запізнілим, адже прихід нацистів і масові вбивства розпочалися одразу в липні 1941, а саме послання вийшло в листопаді 1942, однак таке судження є хибним. Якщо зробити аналіз спадщини митрополита Шептицького за період 01.07.1941 - 21.11.1942, то можна нарахувати близько 20 листів, проповідей, розпоряджень та послань, у яких засуджувалися всі злочинні дії проти людського життя, а також наголошувалося на його цінності⁶². Тож саме послання «*Не убий!*» є підсумком усіх попередніх праць глави ГКЦ.

Якщо говорити про вплив цього послання, то зрозуміло, що воно не припинило жорстоких вбивств мирного населення, однак змінило швидкість «*машини смерті*» та врятувало не одне життя, а найголовніше - вплинуло на свідомість народу, до якого було звернене. Здавалося б, що могли на той час в

наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ, Київ: Дух і Літера 2016, 88.

⁶⁰ О. Смицнюк, «Боротьба за збереження святості життя в діяльності митрополита Андрея Шептицького доби Другої світової війни» // *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»*. Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 8, Івано-Франківськ: ІФБУ 2015, 165.

⁶¹ О. Смицнюк, «Боротьба за збереження святості життя в діяльності митрополита Андрея Шептицького доби Другої світової війни», 165.

⁶² Л. Соловка, «Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв», 90-91.

умовах жорстоких реалій нацистської політики, цензури, розгнужданої антисемітської пропаганди, але напівпаралізований етнарх бездержавної нації, митрополит Шептицький повною мірою використав наявні в нього як Верховного душпастиря засоби впливу, а його слово було могутньою зброєю в цій боротьбі за людське життя⁶³.

Щодо написання пастирських послань іншими ієрархами ГКЦ, то, на жаль, через різні історичні події, зокрема і діяльність окупаційних режимів, до наших днів не збереглася велика кількість послань, однак заперечити їх існування ми не можемо, оскільки є багато фактів, які підтверджують їх написання. Зокрема варто згадати постать Станіславівського єпископа Григорія Хомишина, котрий мав великий авторитет у народі і якого, якого на відміну від митрополита Шептицького, радянська влада вже з перших днів своєї окупації викликала на допити, здійснювала обшук та конфіскацію майна, зокрема і пастирських послань⁶⁴.

З початком нацистської окупації Галичини в 1941, владика Хомишин написав 6 липня Пастирське послання, у якому в якому радо вітав створення самостійної української держави⁶⁵. Однак уже в жовтні того ж року, коли нацистська політика «нового порядку» почала давати свої «перші плоди», владика знову звертається до вірних та духовенства з посланням, у якому закликає всіх до збереження християнських цінностей, дотримання Божих заповідей, завдяки яким народ зможе витримати всі лиха того часу⁶⁶. Також авторству Григорія Хомишина приписують спільне послання єпископату ГКЦ «Про моральне спустошення народу»⁶⁷, яке вийшло в листопаді 1943⁶⁸.

⁶³ Л. Соловка, «Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв», 92.

⁶⁴ О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, Івано-Франківськ: Нова Зоря 2006, 128-129.

⁶⁵ О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 129.

⁶⁶ Там само, 130.

⁶⁷ Там само, 133.

⁶⁸ Це послання також відоме як - «Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про важливість зберегти Божі заповіді в часах воєнного лихоліття. Львів, листопад 1943 р.» // *Пастирські послання: Спільні пастирські послання (1905-1944)*, Т. IV, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2013, 247.

Напередодні повернення радянської влади до Галичини в 1944 владика знову звертається посланням *«До Всечесного духовенства Станіславівської дієцезії»*, де закликає і надалі ревно здійснювати душпастирську діяльність, дбати про вірних та не залишати парафій попри всі небезпеки, які несе собою більшовицький режим⁶⁹.

Свою діяльність через написання пастирських послань також провадив і Перемиський єпископ Йосафат Коциловський, зокрема ці послання виходили в єпархіальному тримісячнику *«Перемиські Єпархіальні Відомості»*, де, окрім подій з життя єпархії, були також і декрети, та пастирські послання владики «з різних нагод та різних станів суспільности»⁷⁰. У своїх посланнях, яких нараховувалося близько 100, Йосафат Коциловський порушував різні теми, зокрема в часі воєнного лихоліття він писав про родину, католицьке виховання та «злих пророків»⁷¹.

Також варто згадати той факт, що з початком Другої світової війни були внесені певні зміни в церковно-адміністративний устрій ГКЦ, оскільки згідно з німецько-радянським договором щодо поділу Польщі по річці Сян було розділено Перемиську єпархію⁷². Частина єпархії, яка залишилася під німецькою окупацією, очолив єпископ-помічник Григорій Лакота, який мав резиденцію у Ярославі⁷³. Такі події внесли певні труднощі в комунікації, оскільки лише ця частина Перемиської єпархії та частково Апостольська адміністрація Лемківщини аж до 1941 року були відділеними від решти територій Галицької митрополії⁷⁴.

Перша радянська окупація принесла з собою атеїстичну пропаганду, яка, окрім антирелігійних лозунгів, виявлялася також і в масових конфіскаціях церковного майна, надмірному оподаткуванню духовенства, забороні

⁶⁹ О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 134.

⁷⁰ І. Назарко, *Йосафат Коциловський, ЧСВВ Єпископ Перемиський 1916-1946*, Торонто: Видавництво ОО. Василян 1954, 38.

⁷¹ І. Назарко, *Йосафат Коциловський, ЧСВВ Єпископ Перемиський 1916-1946*, 38.

⁷² Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 28.

⁷³ Там само, 28.

⁷⁴ Там само, 28.

душпастирської діяльності та репресіях як священнослужителів, так і мирного населення⁷⁵. У своєму пастирському посланні «Різдвяне слово Преосвящ. Йосафата до священників і вірних», написаному в січні 1941 року, владика Йосафат Коциловський так згадує про роки більшовицької окупації: «Ті два роки вже поза нами, але ми досі ще живемо під вражінням тих великих днів, бо очі наші гляділи на безодню різного зла й неправди, що ми її передше ніколи не бачили»⁷⁶. Окрім цього, єпископ розуміє, що німецька влада, хоч і не пропагує войовничий атеїзм, як це робили комуністи, однак маю свою тоталітарну політику, а тому в цьому ж таки посланні владика закликає вірних і духовенство до плекання миру, який у свою чергу веде до любові Бога та ближнього, а також зберігання Божого закону⁷⁷. Це послання преосвященного владика Йосафата не було разовою акцією, збереглося близько десяти пастирських листів часів Другої світової війни, у яких єпископ звертався до вірних та духовенства, наголошуючи на збереженні суспільної моралі, цінності людського життя та мирі, який повинні плекати християни згідно з Божим законом⁷⁸.

Розуміючи значення пастирських послань Перемиського єпископа окупаційна влада теж мала свої плани в цьому руслі, зокрема автор монографії про владика Йосафата Коциловського, Іриней Назарко, зазначає, що під час нацистської окупації:

[...] Німецька влада два рази примушувала Владика написати пастирського листа про konieczність співпраці українців із німцями, але Єпископ невстрашно відмовився, виказуючи високим німецьким урядовцям усі їх махінації проти Церкви й українського народу. У висліді цього Владиці не тільки заборенено пастирські візитації, але ще

⁷⁵ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2015, xi.

⁷⁶ «Різдвяне слово Преосвящ. Йосафата до священників і вірних. січень 1941.» // *Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ. Зібрані послання та інші праці*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том I / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2004, 297.

⁷⁷ «Різдвяне слово Преосвящ. Йосафата до священників і вірних. січень 1941.», 298-299.

⁷⁸ *Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ. Зібрані послання та інші праці*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том I / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2004, 434-435.

гестапо взяло його під свій гострий нагляд, як небезпечного ворога гітлерівської влади⁷⁹.

Також у часі воєнної окупації на території Перемиської єпархії, нацистський та більшовицький окупаційні режими неодноразово намагалися спровокувати на релігійному ґрунті міжусобиці національного і релігійного характерів⁸⁰. Такі дії окупантів завдавали додатковий клопіт Перемиському єпископу, який намагався зберегти мир у своїй єпархії та дбати про моральне добро вірних.

Окрім правлячих єпископів Львівської, Станіславівської та Перемиської єпархій ГКЦ⁸¹, варто також згадати єпископів-помічників⁸², які теж зробили чималий внесок у душпастирську діяльність ГКЦ під час Другої світової війни, зокрема за допомогою пастирських послань.

Тому неоднозначною є постать Григорія Лакоти, який 13 грудня 1939 року написав «Відозву до греко-католицького Духовенства Єпархіяльної Области Премиської», де закликав священнослужителів та семінаристів до ревної праці попри нелегкий час війни та розділення єпархії, яке вона спричинила⁸³. Зокрема в документі єпископ закликає духовенство до праці над собою, щоб «невгасно ясніти ясним світлом для всіх інших»⁸⁴ та щоб кожен, хто не здійснює своєї душпастирської праці «хай вистерігається всякого такого заробітку чи заняття, що могло б кинути на нього некорисну тінь чи підозріння, або, що не відповідало б його священничому характерові»⁸⁵.

Наголошуючи на ревності душпастирської праці, владика звертає увагу на дотриманні Божих законів, зокрема десяти Божих заповідей, які є важливими

⁷⁹ І. Назарко, *Йосафат Коциловський, ЧСВВ Єпископ Перемиський 1916-1946*, 45.

⁸⁰ L. Derdziak, *Spoleczno-wychowawczy aspekt działalności duszpasterskiej błogosławionego Hryhoriya Lakoty (1908-1950)*, *Biskupa pomocniczego grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, Lwów: Liga-Press 2010, 52.

⁸¹ Львівський - митрополит Андрей Шептицький, Станіславівський - владика Григорій Хомишин, Перемиський - владика Йосафат Коциловський - (Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 27).

⁸² Єпископ-помічник Львівський - владика Микита Будка, Єпископ-помічник Станіславівський - владика Іван Лятишевський, Єпископ-помічник Перемиський - владика Григорій Лакота - (Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 27).

⁸³ Г. Лакота, *Відозва до греко-католицького Духовенства Єпархіяльної Области Перемиської*, Ярослав 1939, 1-7.

⁸⁴ Г. Лакота, *Відозва до греко-католицького Духовенства Єпархіяльної Области Перемиської*, 4.

⁸⁵ Там само, 5.

моральними орієнтирами для вірних на всі часи. Тому одним з головних напрямків душпастирської праці було навчання народу заповідям, зокрема через виховання дітей, навчання їх релігії в школах, не залежно від матеріальної винагороди⁸⁶. Також відповідно до особливих умов, які склалися внаслідок війни, єпископ закликає до допомоги біженцям та всім тим, хто потребує допомоги, зокрема через харитативні акції у парафіях⁸⁷. Таким чином Григорій Лакота закликає духовенство організовувати харитативні акції при кожній парафії з метою поширення серед вірних заповіді любові до ближнього⁸⁸. Закінчується відозва зарядженнями, у яких мова йде про зібрання звіту щодо духовенства, яке вимушено перейшло кордон та організацію душпастирської праці у парафіях⁸⁹, зокрема через часті прилюдні богослужбові практики, «щоб виблагати особливших ласк і сили для нашої церковної Єпархії, священства і вірних, що в теперішніх часах знаходяться в небувалих досі важких обставинах»⁹⁰.

Окрім цієї відозви, владика Григорій Лакота також звертався до духовенства і вірних через послання, декрети, проповіді та науки. Деякі з них публікувалися в «Перемиських Єпархіяльних Відомостях», однак більшість - у «Ярославських Єпархіяльних Відомостях» з огляду на те, що єпархія була вимушено поділена воєнними подіями⁹¹. Загалом у своїх посланнях єпископ виділяв три точки для роздумів, які стосувалися певної церковної події, з приводу якої було написано послання, обставин часу, які вимагали певної оцінки та дій від духовенства, та конкретних напрямків у душпастирській праці. Зокрема наголошувалося на плеканні серед народу любові та миру, милосердя до ближнього, дотримання моральних норм, яких навчає Церква,

⁸⁶ Г. Лакота, *Відозва до греко-католицького Духовенства Єпархіяльної Области Перемиської*, 5.

⁸⁷ Там само, 6.

⁸⁸ Там само, 6.

⁸⁹ Там само, 6.

⁹⁰ Там само, 6-7.

⁹¹ *Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані послання та проповіді*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том II / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2005, 383.

оскільки ці сфери духовного та морального життя почали занепадати в часі війни⁹².

Окрім пастирських послань, єпископ-помічник Перемиський також видавав окремі розпорядження для духовенства, де вказував на особливості душпастирської праці в нелегкий час воєнного лихоліття, зокрема було опубліковано декілька звернень до духовенства із викладом головних завдань душпастиря та закликами до ще ревнішої праці над суспільною мораллю⁹³.

3. Рішення Архієпархіальних соборів щодо репресій цивільного населення

Перша більшовицька окупація Галичини в 1939-1941 серйозно вплинула як на суспільно-політичну ситуацію краю так і на Церкву. Своєю політикою «войовничого атеїзму» більшовики дали одразу зрозуміти, що ГКЦ не зможе довго проіснувати в СРСР. Тому, щоб хоч якось утвердити віру в серцях людей, митрополит Шептицький розпочинає підготовчий процес у вигляді щорічних соборів впродовж 1940-1943 років⁹⁴. Сесії собору, на які було запрошено все духовенство, відбувалися кожного четверга, однак враховуючи заборону друку рішень собору в часі більшовицької окупації⁹⁵, учасники переписували вручну декрети, рішення та постанови і передавали їх тим священикам, які не змогли бути присутніми⁹⁶. Митрополит заохочував, щоб усі учасники собору, навіть представники інших єпархій, могли висловлювати свої думки: «Запрошую вже

⁹² «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* "Перемиські Єпархіальні Відомості" 1940, січень-квітень.» // «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* ЯЕВ 1940, травень-червень.» // «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* ЯЕВ 1940, вересень-грудень.» // «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* ЯЕВ 1941, січень-лютий.» // «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* ЯЕВ 1941, березень.» // «*Всечесному Духовенству і всім вірним Божий мир і архієрейське благословення!* ЯЕВ 1941, квітень.» // *Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані послання та проповіді*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том II / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2005, 40-71.

⁹³ «*Наші душпастирські завдання*. ЯЕВ 1940, травень червень.» // «*Церковне правило*. ЯЕВ 1941, січень-лютий.» // «*Зарядження на час Посту*. Згл[ядно] і на інші пости. ЯЕВ 1941, березень.» // «*Наш провідницький уряд*. ЯЕВ 1941, квітень.» // «*Поглибляймо нашу душпастирську працю*. ЯЕВ 1941, травень-червень.» // *Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані послання та проповіді*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том II / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2005, 354-376.

⁹⁴ М. Гринчишин, «Введення» // *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Вінніпег: [б.в.] 1988, I.

⁹⁵ С. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, 112.

⁹⁶ М. Гринчишин, «Введення», I.

сьогодні усіх священників до пропозиції мені найголовніших своїх бажань щодо єпархіального законодавства, висказуючи їх у трьох реченнях, кожне по 10 слів»⁹⁷.

Для укладення регламенту сесій та засідань собору Шептицький скликав підготовчу комісію, яка мала свої засідання в Митрополичих палатах і разом з єпархіальною капітулою підготовляла важливі питання для розгляду та декрети собору⁹⁸. Підготовчі сесії не були такими численними, як урочисті, що проходили в соборі св. Юра, здебільшого на них збиралися професори Богословської академії та члени єпископської ради. На цих сесіях уклалися рішення, за які згодом на урочистій сесії відбувалося голосування у присутності близько 160 священників⁹⁹.

Видаючи пастирські послання для духовенства та вірних із закликами не піддаватися на провокації з боку влади та не занедбувати духовного життя, митрополит Шептицький розумів що цього недостатньо, а його листи до уряду не зупинять державний апарат, який мав на меті знищити релігійне життя в Галичині. З огляду на відсутність будь-якої реакції влади на заклики духовенства та народу і впровадження більшовиками подальшої політики «войовничого атеїзму», глава ГКЦ «передчуваючи надходяче горе, що мало навідати українську церкву, перепровадив своє стадо через духовно-психологічний процес, що закріпив і утвердив віру святу в серцях людей»¹⁰⁰. Цей процес мав проходити у вигляді щорічних соборів. Саме скликання та проведення архиєпархіальних соборів відзначається як одна з найвизначніших подій в житті ГКЦ під час більшовицької окупації Галичини 1939-1941¹⁰¹. Усі

⁹⁷ «Митрополит Андрей Шептицький наміряє скликати Єпархіальний Синод» // *Діяння і постанови Львівських архиєпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Вінніпег: [б.в] 1988, 1.

⁹⁸ А. Баб'як, «Вступне слово» // *Протоколи засідань Львівських архиєпархіальних соборів 1940-1944 рр.* / упоряд. Августин Баб'як, Львів: Місіонер 2000, 6.

⁹⁹ А. Баб'як, «Вступне слово», 7.

¹⁰⁰ М. Гринчишин, «Введення» // *Діяння і постанови Львівських архиєпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Вінніпег: [б.в] 1988, 1.

¹⁰¹ Л. Генік, «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни» // *Карпати: людина, етнос, цивілізація. Науковий журнал з проблем карпатознавства*, вип. 4, Івано-Франківськ: Плай 2012, 131.

вірні та духовенство були повідомлені про скликання собору ще 20 березня 1940. Провівши детальну підготовку щодо проведення собору, 19 квітня 1940 Львівський архієпархіальний собор розпочав свою роботу¹⁰². Усього в часі першої більшовицької окупації таких соборів було проведено 2: один в 1940 та другий в 1941, однак завершилися вони в часі німецької окупації Галичини¹⁰³.

Центральною темою проведення архієпархіальних соборів був Божий Закон - Декалог, зокрема в часі більшовицької окупації соборами 1940 та 1941 було розглянуто три перші Божі Заповіді, які безпосередньо стосуються почитання Бога¹⁰⁴. Очевидно що тема Божого Закону була не випадковою як і весь архієпархіальний собор, адже влада активно пропагувала атеїзм і не визнавала християнську мораль, яка осуджувала комуністичну ідеологію та та протиставлялася їй.

Проводячи собор, митрополит Шептицький намагався не накидати свою позицію силою власного авторитету, а навпаки, він дав отцям цілковиту свободу у висловлюванні власних думок та пропозицій, однак останнє слово завжди було за ним¹⁰⁵. Згідно з задумом глави ГКЦ, собори мали стати прилюдним іспитом сумління і «всенароднім актом покути й навернення, та задосить учинення за гріхи народу. Рівночасно, собори мали бути також і загальним і всенародним чином Богочитання»¹⁰⁶. Водночас Галицький митрополит за допомогою соборів намагався:

У ті важкі хвилини для Церкви і народу [...] пригадати людям та духовенству про необхідність дотримання Божих заповідей, аби дати їм надію, підтримати дух терплячого народу. Тому ця подія стала бажаною для народу і Церкви, тим більше, що центральною темою тих Соборів був, власне Декалог¹⁰⁷.

Незважаючи на цілковиту заборону влади щодо друку релігійної літератури, часописів, зокрема *«Львівських Архієпархіальних відомостей»*¹⁰⁸,

¹⁰² Л. Генік, «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни», 131.

¹⁰³ М. Гринчишин, «Введення», І.

¹⁰⁴ А. Баб'як, «Вступне слово», 7.

¹⁰⁵ Там само, 7.

¹⁰⁶ М. Гринчишин, «Введення», І.

¹⁰⁷ А. Баб'як, «Вступне слово», 7.

¹⁰⁸ ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 1, спр. 14, арк. 1-25.

які виконували роль головного засобу комунікації, митрополит Андрей намагався будь-яким чином донести до духовенства та народу інформацію щодо перебігу подій собору. «*Львівські Архиспархіальні відомості*» видавалися меншими накладками, але влада все одно намагалася їх конфіскувати, також ліквідовувалися усі листи циклостилем, тож учасники засідань були змушені рукою переписувати декрети, рішення та постанови¹⁰⁹. Водночас кожен з учасників собору повинен був передати рішення всім своїм сусідам-священикам, які не були присутні на засіданнях і не знали постанов¹¹⁰. Галицький митрополит також подбав за те, щоб про перебіг соборів знали в Римі.

Загалом перші собори були дуже плідними, зокрема собор 1940 видав 31 декрет, у яких було поучення про правди віри, яка так утискала окупаційною владою¹¹¹. «Соборові декрети вияснювали різні частини та аспекти Божого Закону. А постанови й рішення примінювали ці правди до щоденного життя»¹¹².

До початку німецької окупації Галичини на соборах було розглянуто лише три Божі Заповіді, які розглядалися питаннями богопочитання¹¹³, оскільки попередня окупація більшовиків вела активну атеїстичну пропаганду. Однак дві наступні заповіді станом на 1942 були дуже актуальними, оскільки одна з них стосувалася виховання молоді, де розглядалися усі проблеми з урахуванням обставин часу. Інша заповідь була просто необхідною до розгляду, оскільки це є п'ята заповідь: «Не Убий!».

У часі розгляду цієї заповіді німецька машина вбивства вже діяла на повну силу, а попередні заклики духовенства щодо припинення масових убивств були проігноровані владою. Тому рішення собору мало неабиякий важливий характер, адже всі рішення собору були напряду донесені людям через парохів, які були учасниками собору¹¹⁴, і могли змінити суспільну

¹⁰⁹ М. Гринчишин, «Введення», І.

¹¹⁰ Л. Генік, «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни», 131.

¹¹¹ М. Гринчишин, «Введення», І.

¹¹² Там само, І.

¹¹³ А. Баб'як, «Вступне слово», 7.

¹¹⁴ М. Гринчишин, «Введення», І.

ситуацію застереженням не брати участі та не потурати у таких злочинних діях, а навпаки допомагати тим, чиє життя є під загрозою, навіть якщо це нехристияни¹¹⁵.

З протоколу засідання Передсоборової Комісії 30 листопада 1942 дізнаємося, що митрополит Шептицький оголосив учасникам про видання пастирського послання «*Не Убий!*», однак наголосив на тому, що його силу варто скріпити бодай декількома правилами щодо чоловіковбивства, яке було так поширено в той час¹¹⁶. У цьому засіданні брали участь лише 14 осіб: митрополит Андрей, четверо єпископів та дев'ять священників¹¹⁷, однак їм вдалося прийняти 8 правил¹¹⁸, які увійшли до Декрету «*Про П'яту Заповідь*»¹¹⁹.

У цих правилах наголошується про важку болючість рани, яку завдали вірні своїй Церкві та народу через жакливий злочин чоловіковбивства¹²⁰, водночас йде наголошення на посильній праці духовенства для запобігання таких злочинів та праці над покайням злочинців¹²¹. Ці декілька пунктів напряду стосувалися вірних ГКЦ, які йшли на співпрацю з нацистами і чинили криваві злочини. Однак немає жодного прямого звинувачення на окупаційній владі, оскільки нацисти, хоч і дозволили друк рішень, прийнятих на сесіях собору, однак усе проходило жорстку цензуру¹²², а тому могли б не дійти до відома народу. Також правила стосуються громади, яка має постійно працювати над тим, аби уникнути співжиття зі злочинцями та своїми діями настановити їх на покайння¹²³, і лише останнє правило стосується абортів¹²⁴, які люди очевидно чинили через страх та непевність часу.

¹¹⁵ Л. Генік, «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни», 132.

¹¹⁶ «Протокол засідання Передсоб. Комісії дня 30. XI. 1942» // *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.* / упоряд. Августин Баб'як, Львів: Місіонер 2000, 326.

¹¹⁷ «Протокол засідання Передсоб. Комісії дня 30. XI. 1942», 326.

¹¹⁸ Див. Додаток № 3.

¹¹⁹ «Док. № 234, 1942 р., грудня 10, Львів. Правила до декретів Львівського Архієпархіального Собору "Про виховання молоді" та "Про п'яту Заповідь"[Не убий!]" // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944, Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*, Львів: Місіонер 1999, 993.

¹²⁰ «Протокол засідання Передсоб. Комісії дня 30. XI. 1942», 326.

¹²¹ Там само, 326.

¹²² А. Сапеляк, *Україна крізь віки: релігійно-церковний аспект*, 141.

¹²³ «Протокол засідання Передсоб. Комісії дня 30. XI. 1942», 326.

¹²⁴ Там само, 326.

Ці 8 правил були прочитані та прийняті тричі: на засіданні Предсоборової Комісії, дня 30.XI.1942, де вони були укладені; на приготуваній сесії Собору, дня 3 грудня 1942; на торжественній сесії Собору, дня 10 грудня 1942¹²⁵. Згодом було прийнято продовження до 8 правил декрету і під час дискусій було ухвалено ще 6 правил¹²⁶, після прийняття яких було закінчено нараду Собору.

Цілком очевидно, що скликання архиєпархіальних соборів не мало лише на меті уладнати церковні правила та канони, їхньою метою було укріплення та приготування Церкви і народу перед викликами часу, які спричинили тоталітарні режими нацизму та комунізму.

4. Етика ГКЦ щодо святості людського життя

Радянська та німецька окупація Галичини означали не лише зміну політичного режиму, а й зміну ментальності народу, виникнення нових соціальних питань, нових питань, на які люди шукали відповіді. Українці були кількісно переважаючим народом Галичини, однак цю більшість складала неосвічені селяни, які не могли знайти відповіді на нові виклики часу¹²⁷. Тому основним джерелом відповідей стала Греко-Католицька Церква, яку на той час очолював митрополит Андрей Шептицький.

Нацисти, які спочатку здавались визволителями і поборниками комуністів, не були атеїстами і дозволяли діяльність ГКЦ, однак ставлення до неї не було лояльним: їхня політика стосовно ГКЦ виявлялася у низці суперечливих дозволів та обмежень¹²⁸. Здавалося б, вони повертали конфісковані в Церкві комуністами землі, однак ці землі не повернули звичайним селянам, які повністю залежали від землеробства, таким чином

¹²⁵ «Док. № 234, 1942 р., грудня 10, Львів. Правила до декретів Львівського Архиєпархіального Собору "Про виховання молоді" та "Про п'яту Заповідь"[Не убий!]", 993.

¹²⁶ Див. Додаток № 4.

¹²⁷ В. Кубійович, *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1. 1. 1939. Національна статистика Галичини*, Мюнхен: Логос 1983, 113.

¹²⁸ А. Кравчук, «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя», 225.

відбувалося зубожіння народу, що з часом перелилося в голод¹²⁹. Про важку долю народу митрополит Шептицький неодноразово згадує в своїх посланнях та листах, зокрема в листі до папи Пія XII він пише:

[...] Селян трактують як негрів на колоніях. Їх шмагається, поличкується без жодної причини, від них конфісковується вся їда, яку вони буває несуть їхнім дітям у містах. [...] З достовірного свідчення я знаю, що шеф одного округу залюбки особисто конфісковує все, що знаходить у кошику селян, які ідуть до міста і тоді все викидає у ріку. Він робить це в часі правдивого голоду, який лютував перед жнивнами у багатьох селах¹³⁰.

Та грабунок не був найстрашнішим злочином окупантів, головною їхньою справою були масові вбивства та терор мирного населення. Суспільство було деморалізоване такими жорстокими діями нацистів. Сам митрополит Андрей свідчить про моральний упадок народу, який у відчаї вчиняється до тих самих згубних дій, які принесла нова влада, зокрема з болем говорить про участь українців у масових погромах та інших каральних заходах організованих німцями¹³¹. Як предстоятель ГКЦ Андрей Шептицький розумів, що не зможе цілковито зупинити насильство, яке охопило край, однак у своїх посланнях він закликає людей не йти на жодні агітації нацистів щодо співпраці в акціях терору, не вдаватися до тих страшних злочинів - вбивства.¹³² До того ж закликала і все духовенство ГКЦ, яке також зазнало утисків від окупантів.

Основною причиною упадку, на думку митрополита, було порушення Божих заповідей, повна втрата справедливості та моральних цінностей на тлі війни. Люди втратили відчуття цінності людського життя, що потягнуло за собою масові вбивства. По-особливному наголошується на цінності людського життя в пастирському посланні *«Про милосердя»* (1942), де закликається народ любити своїх ближніх та чинити їм діла милосердя, а особливо в часі лихоліть,

¹²⁹ А. Кравчук, «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя», 225.

¹³⁰ «Док. № 229, Лист митрополита Андрея Шептицького до Папи Пія XI про ситуацію в Архиепархії під час німецької окупації, Львів, 1942 р., серпня 29-31» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944, Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*, Львів: Місіонер 1999, 983.

¹³¹ А. Кравчук, «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя», 231-233.

¹³² Там само, 234.

та навіть віддати своє життя за ближнього, що є найвищою чеснотою та виявом християнської праведності¹³³.

Розуміючи занепад народу та вину у цьому нацистів, ГКЦ звертається до народу через послання своїх єпископів, у яких закликає не йти на співпрацю з владою, яка недотримується та навіть навмисно порушує Божий закон, який є вищий за будь-який закон державний.

Отож, розглядаючи християнську етику ГКЦ та її пристосування до обставин часу - окупації тоталітарними режимами, можемо сказати що основним її центром було людське життя. В умовах війни та політики окупаційних режимів цінність людського життя була втрачена і тягнула за собою моральний упадок народу та деградацію суспільства загалом. Не зважаючи на усі складні політичні та економічні обставини, ГКЦ на чолі з митрополитом Шептицьким, намагалася і далі провадити свій народ дорогою спасіння, навчати його основ християнського життя та моралі. Передусім духовенство наголошувало на дотриманні Божих законів, які є головнішими за будь-який закон державний і є основою будь-якого суспільного ладу. Не зважаючи на заклики Церкви окупаційні режими і надалі продовжували репресії та масові страти мирного населення із залученням до цього місцевих жителів. Реакція ГКЦ на такі дії була раптовою, зокрема у пастирському посланні *«Не убий!»* наголошувалося на святості людського життя і важкості гріха *«чоловіковбивства»*, а особливо проти брата-громадянина. Тому ГКЦ активно закликала своїх вірних не йти на провокації і співпрацю в злочинах, а виконувати Божі заповіді та цінувати людське життя, яке є основою християнської моралі.

---

¹³³ «Док. № 15, Пастирське послання митрополита Андрія Шептицького до духовенства і вірних. *Про милосердя*, Львів, червень 1942 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944, Том II: Церква і суспільне питання. Книга 1: Листування*, Львів: Місіонер 1998, 246-247.

РОЗДІЛ ІІІ

ОПІР ТА ПОРОЗУМІННЯ: ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

1. Спроба налагодження контактів із окупаційними режимами задля попередження репресій

А) Під час першої радянської окупації 1939-1941

Очевидно, що основну позицію духовенства ГКЦ до радянської окупаційної влади представив її глава - митрополит Андрей Шептицький. Саме його позиціонували як визначного лідера не лише духовного, але і культурного та соціального життя Галичини, а ГКЦ під його керівництвом стала осередком національного відродження. Однак митрополит через загострення запального процесу в суглобах рук і ніг міг лише писати пастирські послання та здійснювати управління Церквою з митрополичих палат на Святоюрській горі, а тому не до кінця володів достовірною інформацією про всі кроки окупаційної влади¹.

Владика Шептицький розумів, що радянська влада буде тиснути на Церкву до повної її ліквідації, так як це було зроблено в інших республіках СРСР, а тому, з огляду на стан свого здоров'я, 22 грудня 1939 таємно висвячує на єпископа ректора Львівської Духовної Семінарії отця Йосифа Сліпого, у якому вбачав свого наступника. Окупаційна влада про це дізналася не скоро, а вірним про це було оголошено аж у січні 1942².

Найчастіше свою позицію до окупантів митрополит показував через пастирські листи та послання, однак він не боявся і прямих зустрічей з представниками влади, які з огляду на його великий авторитет не могли

---

¹ Є. Небесняк, *Митрополит Андрей*, Львів: Салвид 2003, 306.

² Л. Генік, «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни», 131.

прийняти радикальних рішень щодо його особи, однак сам митрополит «за церкву і український народ був готовий віддати своє життя»³.

Саме авторитет митрополита не дав владі розпочати повномасштабне переслідування ГКЦ, однак під удар потрапили звичайні вірні, а згодом і представники духовенства. Неоднозначним є випадок на початку радянської окупації, коли в родовому маєтку в Прилбичах був жорстоко вбитий брат митрополита Шептицького, граф Лев Шептицький з дружиною, а дітям вдалося врятуватися⁴.

Маючи чітке уявлення про радянську владу і неминучість конфліктів та репресій, митрополит Шептицький уже в перші дні більшовицької окупації видає пастирське послання до духовенства, відоме як «*Обернулася картка історії*», у якому подає чіткі настанови: коритися владі; дотримуватися законів, якщо вони не перечать Божим законам; не втручатися до політики; приділити особливу увагу навчанню катехизму та спільній молитві⁵. У цих вказівках водночас можемо побачити також і наголос на особливій позиції греко-католицького духовенства щодо влади, зокрема у словах «не будемо мішатись до політики і світських справ»⁶, які можемо зрозуміти як ненадання підтримки більшовицькій владі, «яка з перших намагалася втягнути маси у політичну боротьбу бідних проти багатих, буржуазії та інших "ворогів народу"»⁷.

Також у посланні глава ГКЦ наголошує на тому, щоб священнослужителі навчали вірних, як треба хрестити дітей, наголошували на частій сповіді та уникали будь-яких святотатств⁸. Таким чином митрополит пишучи ці настанови, ніби знав, що влада обмежить діяльність духовенства, буде

³ В. Гордієнко, «Сталінізм і українська греко-католицька церква» // *Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності митрополита Андрея Шептицького* / упоряд. Ю. Туркевич, Львів: Атлас 1990, 45.

⁴ К. Королевський, *Митрополит Андрей Шептицький (1865 - 1944)* / перекл. з фр. Я. Кравець, Ю. Дубленич, Вид, 2-ге, виправл., Львів: Свічадо 2015, 413-415.

⁵ «Док. №2. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства. *Обернулася картка історії*. Львів, 26 вересня 1939 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 7.

⁶ «Док. №2. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства. *Обернулася картка історії*. Львів, 26 вересня 1939 р.», 7.

⁷ В. Марчук, «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянській" 1939-1941 рр.)» // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, вип. 3, Івано-Франківськ: Плай 2000, 21.

⁸ «Док. №2. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства. *Обернулася картка історії*. Львів, 26 вересня 1939 р.», 7.

вистіювати Церковні Таїнства та християнську мораль, і намагався вже підготовляти духовенство, а через нього і вірних до цих нелегких часів.

Попри це митрополит Андрей постійно шукав нагоди до налагодження зв'язків з окупаційною владою, оскільки розумів, які наслідки може мати відкрите протистояння з цією тоталітарною системою. Маючи значний авторитет, який зауважували самі більшовики⁹, він неодноразово звертається до представників влади з проханнями, а в пізнішому часі і з протестами, які стосувалися як антирелігійної атеїстичної пропаганди, так і репресій супроти духовенства та цивільного населення¹⁰.

Оскільки радянська влада намагалася послабити вплив ГКЦ на населення Галичини та встановити цілковитий контроль над народними масами, починається розгортання антирелігійної атеїстичної кампанії, що поступово переростає у повномасштабний наступ на Греко-Католицьку Церкву¹¹. Однак через високий рівень релігійного життя населення Галичини уся ця пропаганда була малоефективною. Усвідомлюючи провал атеїстичної пропаганди серед старших, більшовики обирають нову ціль: молодь та дітей. Так зокрема починається антирелігійна кампанія, яка за декілька місяців радянської окупації спричинила низку заборон для ГКЦ, зокрема навчання релігії у школах, про що ще в листопаді Андрей Шептицький писав у своєму посланні «*Про виховання в родині*»: «В деяких місцях не допускає нас большевицька влада до школи, і ми не в силі досягнути багатьох людей, навчати їх як слід Божої науки»¹².

Поступово Церкву було відсторонено від навчально-виховного процесу, зі стін школи було знято усі хрести та образи, а також заборонено викладання

---

⁹ «№4. Оперативне повідомлення 3-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про Митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. 14 листопада 1939 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 26-27.

¹⁰ В. Марчук, «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянізації" 1939-1941 рр.)», 22-23.

¹¹ Н. Концур-Карабінович, «Специфікація взаємин греко-католицької церкви та її лідера - Митрополита А. Шептицького з радянською владою у 1939-1941 роках» // *Митрополит Андрей Шептицький - Великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження в Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Коломия, 20 травня 2015 р.)* / ред. М. Ковальчук, С. Михайлюк, О. Русакова, Івано-Франківськ: НАІР 2015, 86.

¹² «Док. №3. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних. *Про виховання в родині*. Львів, листопад 1939 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 9.

релігії, спільну молитву перед навчанням, нав'язувалися комуністичні організації «жовтенята», «піонери» та інші¹³. Усі підручники, у яких влада не так дбала за якість освіти, як за її ідеологічну спрямованість, були наповнені більшовицькою антирелігійною пропагандою¹⁴. На час великих релігійних свят більшовики влаштовували паралельно або свої святкування із танцями, до яких силували молодь, або робочі дні¹⁵.

Такі дії викликали обурення не лише в поодиноких людей, а в усього суспільства загалом. Зокрема митрополит Шептицький, який ще в березні 1940 написав «Лист-звернення до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей», засуджує тиск влади на дітей та скасування релігійного виховання у школах¹⁶. Саме в цьому зверненні глава ГКЦ намагається досягнути певного порозуміння з владою і водночас захистити своїх вірних від атеїстичної пропаганди. Свої слова він аргументує «123 статтею *Сталінської Конституції*», у якій наголошує на свободі совісті і що кожен може вільно визнавати свою релігію, тож будь-які покарання за молитву та релігійне виховання неприпустимі¹⁷. Також у листі митрополит Шептицький намагається уникнути осудження влади, звернути увагу на справжню ціль освіти, у якій пропаганда безбожництва не є основною метою, натомість просить дотримуватися законів прописаних у Конституції, що сприятиме престижу радянської влади серед народних мас, зокрема він говорить, «що суспільність буде удержуватися і скріплятися в пошані до Конституції, а також і в довір'ю до радянського Уряду, коли той Уряд в ніякій

---

¹³ П. Франко, *Репресоване духовенство УГКЦ*, 2-ге вид., Львів 2008, 32.

¹⁴ Ю. Поліковська, «Шкільництво в Галичині під час радянської окупації 1939-1941 рр.» // сайт: *Музей «Територія Терору»*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=273>>(дата звернення: 18.11.2019).

¹⁵ П. Франко, *Репресоване духовенство УГКЦ*, 33.

¹⁶ «Док. №174. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей. Львів, березень 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 900-902.

¹⁷ «Док. №174. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей. Львів, березень 1940 р.», 901.

ділянці управи краю (отже тут і в шкільництві) не буде толерувати антиконституційних починів»¹⁸.

Не дочекавшись відповіді на обласному рівні, глава ГКЦ пише листа до Сталіна, у якому вказує, що «Пропаганда безбожництва взагалі, а особливим способом в школах і зглядом молоді, є великою ошибкою советської влади на нашій території»¹⁹.

Ліквідація метрикальних книг постановою Ради Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки (РНК УРСР) стала ще одним ударом, який завдала влада Церкві. Такий крок вказував на те, що комуністи хотіли зневажити християнські хрещення та подружжя, натомість вводилися цивільні шлюби, однак «населення не визнавало большевицьких шлюбів і вінчалось даліше поголовно в церквах»²⁰. З цього приводу Шептицький висловив своє обурення у листах до Хрущова, де розкритикував рішення РНК УРСР²¹, а також клопотав щодо надання дозволу священикам опікуватися над хворими у лікарнях²². У листопаді 1940 року митрополит звертається до Генерального прокурора СРСР Андрія Вишинського щодо покарання священиків за відправу богослужінь в лікарнях, згідно з 114 статтею Кримінального кодексу, однак жодної відповіді від влади на усі свої прохання він так і не отримав²³.

В окремих випадках митрополит Шептицький дозволяє душпастирям з огляду на надзвичайний тиск з боку влади переправлятися на територію

¹⁸ «Док. №174. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей. Львів, березень 1940 р.», 901.

¹⁹ «Док. №175. Фрагмент звернення митр. Андрея Шептицького до Й. В. Сталіна про пропаганду безбожництва в школах. Львів, квітень 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування.* Львів: Місіонер 1999, 903.

²⁰ С. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, Мюнхен: Вернигора 1947, 112.

²¹ «Док. №177. Лист-заява митр. Андрея Шептицького до голови УРСР М. С. Хрущова про рішення РНК УРСР припинити діяльність метрикального архіву. Львів, 20 травня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування.* Львів: Місіонер 1999, 905-906.

²² «Док. №183. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до голови ЦК КП(б) України Н. С. Хрущова про надання дозволу священикам обслуговувати хворих у лікарнях. Львів, 16 жовтня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування.* Львів: Місіонер 1999, 913-914.

²³ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 12.

окуповану нацистами, де ставлення влади до ГКЦ не було таким радикальним²⁴.

З огляду на те, що влада не планує послабити свого тиску на духовенство та вірних, митрополит Андрей у березні 1940 написав послання до монаших чинів і згромаджень *«Про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу»*, у якому висловлює співпереживання щодо утисків зі сторони влади: *«Завдано усім монастирям тяжку кривду, яка є і тяжкою зневагою Церкви»*²⁵. Також у посланні глава ГКЦ висловлює свій протест та обурення *«за таке кривдяче і незаконне поступування»*²⁶. Водночас з цим він дякує усім представникам монаших чинів та згромаджень за їхню стійкість та вірність Церкві, активну працю серед вірних та духовенства і просить їх і надалі працювати для добра Церкви та народу²⁷.

У березні 1941, коли радянська репресивна система почала діяти на повну силу, Андрей Шептицький знову звертається до Хрущова у справі незаконних арештів духовенства та вірних²⁸. У зверненні глава ГКЦ звертає увагу на важку долю арештованих та засланих на трудові роботи, які *«не мають способу удержувати життя. Благають о поміч, оповідають свою біду, не мають ані теплої одежі, ані вистарчаючої поживи»*²⁹. Водночас будь-яка допомога з боку Церкви була неможливою завдяки діям влади: *«Від нас почти у Львові не приймають пересилок з харчами для тих нещасливих переселенців»*³⁰.

²⁴ О. Добош, «Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939-1944 р.» // сайт: *Релігія в Україні: міркуй разом з нами*, 15 травня 2012, <<https://www.religion.in.ua/main/history/16275-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptickogo-ta-kerovanoyi-nimukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr.html>>(дата звернення 22.11.2019).

²⁵ «Док. №7. Послання Митрополита Андрея до монаших чинів і згромаджень. *Про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу*. Львів, березень 1940 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 20.

²⁶ «Док. №7. Послання Митрополита Андрея до монаших чинів і згромаджень. *Про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу*. Львів, березень 1940 р.», 20.

²⁷ Там само, 21.

²⁸ «Док. №188. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних. 5 березня 1941 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 920-921.

²⁹ «Док. №188. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних. 5 березня 1941 р.», 920.

³⁰ Там само, 920.

Намагаючись хоч якось допомогти арештованим, владику Андрей з надією на можливе покращення ситуації звертається до Хрущова такими словами:

[...] вважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на нелюдське обходження з людьми, від яких жадають дуже тяжких робіт, а яким не дають можності піддержувати свої сили вистарчаючою їдою і благати Вас о поміч для тих нещасних. Думаю, що не годиться з повагою так великої і могутньої держави, як СРСР, уживати безплатних робітників і наражати їх на певну майже смерть, даючи їм невистарчаючу поживу³¹.

Окрім цього, у своєму зверненні митрополит порушує також питання несправедливих арештів, у яких «без ствердження вини задержують у в'язницях довгими місяцями»³². Такі дії влади суперечать законам СРСР і є несправедливими, зокрема це стосується справ арешту духовенства, про звільнення якого так клопотав Шептицький у цьому зверненні³³.

Очевидно, що окрім письмових звернень, митрополит Андрей Шептицький мав також і зустрічі з представниками радянської влади, на яких намагався відстоювати інтереси свого народу та Церкви. Однак більшовики використовують ці зустрічі не з метою налагодження зв'язків з ГКЦ, а радше для збору інформації щодо її ліквідації³⁴. Зокрема під час зустрічей обговорювалися питання антирелігійної пропаганди, перешкоджання душпастирській діяльності³⁵, а також побоювання митрополита щодо репресій з боку влади³⁶. Водночас самі агенти зауважили великий вплив Шептицького на народ, тож будь-які репресивні дії з боку влади щодо нього повинні бути добре зважені³⁷.

³¹ «Док. №188. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних. 5 березня 1941 р.», 920.

³² Там само, 920.

³³ Там само, 921.

³⁴ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 9-10.

³⁵ «№16. Рапорт начальника 5-го відділення 2-го відділу УДБ УНКВС К. Черпакова начальнику 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області П. Дроздецькому про прийом у митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. 20 березня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 118-122.

³⁶ «№21. Витяг з оперативного повідомлення 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР про зустріч у митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та його оточення. 13 травня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 133-140.

³⁷ «№22. Витяг з оперативного повідомлення 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР про зустріч у митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. 10 червня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів*

Усвідомлюючи, що тиск влади не буде послаблятися, Шептицький, задля попередження репресій, дає вказівку для духовенства: «на випадок виклику кого-небудь із священників в НКВС, негайно доповідати особисто йому»³⁸. Таким чином можемо зрозуміти, що як провідник своєї пастви він був готовий відстоювати її права та обороняти її перед усякого роду небезпеками, у тому числі і репресіями.

Свою позицію до влади висловлювали і інші єпископи ГКЦ, а також духовенство, яке на місцях намагалося боротися з атеїстичною пропагандою, за що зазнало немалих гонінь з боку більшовиків. Свої переживання вони також висловлювали в листах до глави ГКЦ. Зокрема декани час від часу подавали звіти про стан парафій у єпархії щодо проблем, які виникали у відносинах з владою, конфіскацію та нищення церковного майна та репресії щодо духовенства³⁹.

Про своє ставлення до влади писали і звичайні сільські священники, які не мали значного уряду, однак ревно сповняли своє служіння у довірених їм парафіях, через що часто мали різного роду перешкоди від влади у здійсненні пасторальної праці. У тих же листах вони осуджували те, до чого закликала влада, та пропагування нею гріха, зокрема пияцтва⁴⁰.

Звичайно, були і такі священнослужителі, які через тиск та певні обставини були змушені співпрацювати з комуністичним режимом, були також і такі, які відкрито закликали до збройної боротьби з радянською владою, що могло спричинити ще більші репресії щодо Церкви та принести жертви серед мирного населення. Задля уникнення такої прикрасі митрополит неодноразово

державної безпеки (1939-1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 141-142.

³⁸ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 11.

³⁹ «Док. №179. Звіт декана Бережанського деканату до М. О. про воєнні події на території парафії й деканату. Бережани, 16 липня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування.* Львів: Місіонер 1999, 908.

⁴⁰ «Док. №180. Звіт о. Петра Задворняка про стан парохії в 1939-1940 роках. Деревляни, пов. Камінка Струмилова, 20 серпня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування.* Львів: Місіонер 1999, 909-910.

закликав духовенство сторонитися політики, а в деяких випадках навіть погрожував канонічною карою за політичне проповідництво⁴¹.

Б) Під час німецької окупації 1941-1944

Прихід нацистського окупаційного режиму вносить свої зміни у життя регіону, зокрема вони також стосувалися відносин Греко-Католицької Церкви з німецькою владою.

Для отримання підтримки з боку населення окупаційна влада робить ряд позитивних поступків: дозволяє діяльність раніше закритих комуністами духовних навчальних закладів, зокрема діяльність Богословської академії та Богословського товариства⁴², а також викладання релігії в школах⁴³. Такі дії нацистів давали відчуття захищеності та надію на відбудову після більшовицької анексії та репресій. Сам Шептицький на початках радо вітав переможну німецьку армію, як визволительку від ворога, вказуючи на велику послугу, яку зробила німецька армія перемогою над російським комунізмом⁴⁴, а також наголошував на тій свободі дій, яку отримала ГКЦ від нової влади⁴⁵. Очевидно що таке сприйняття митрополитом Шептицьким німецької окупаційної влади виходило з його етичних поглядів на громадянське суспільство та реакцію народу, який був заляканий більшовицьким свавіллям, до того ж німці, на відміну від радянської влади, могли гарантувати свободу совісті⁴⁶.

Нацисти і справді спочатку допомагали як народу, так і Церкві: вони повернули націоналізоване комуністами майно та дрібні земельні угіддя селян, однак більшу частину земель, які були конфісковані комуністами в ГКЦ, вони

⁴¹ «Док. №182. Лист митр. Андрея Шептицького до о. Івана Палія про заборону використовувати проповідь для політичних цілей та не доносити на вірних уряду. Львів, 15 жовтня 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 912.

⁴² Є. Михальчук - О. Іванічек, «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни» // *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*, Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки 2012, 236.

⁴³ С. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, 113.

⁴⁴ К. Королевський, *Митрополит Андрей Шептицький (1865 - 1944)*, 433.

⁴⁵ Там само, 433.

⁴⁶ М. Дзедан, «Діяльність Андрея Шептицького у роки Другої світової війни» // *Спадщина Андрея Шептицького: Духовність, діяльність, мораль. Матеріали науково-практичної конференції (Тлумач, 9 серпня 2015)*, Івано-Франківськ: Місто НВ 2015, 40.

не повернули, а віддали лише частину в липні 1941-го, усе решта перейшло в державну власність⁴⁷, та навіть ті, хто мав власну землю, не могли себе прогодувати, бо німці наклали великі податки на сільськогосподарські продукти, що їх нещадно стягали та руйнували ними селян та сільських священиків⁴⁸. Це викликало незадоволення в митрополита, який розумів важке економічне становище краю в період війни. Початкову фінансову підтримку від німецької влади Шептицький називає «політичним жестом», яким хочуть здобути цілковиту лояльність духовенства до окупаційної влади, а не правдивою допомогою⁴⁹.

Події 30 червня 1941 року відомі як Акт відновлення Української Держави, який проголосили члени ОУН, не був в планах нацистів, а тому вже за декілька днів відбулися перші арешти тих, хто був причетний до цієї події⁵⁰. Хоч митрополит Шептицький підтримував ідею створення незалежної держави⁵¹, якої так прагнув український народ та не дозволяла окупаційна влада, він не перестає працювати для добра народу, попри невизнання владою подій 30 червня.

Першим політичним питанням, яке вимагало реакції митрополита, було приєднання Галичини як одного з дистриктів до генерал-губернаторства, створеного на території Польщі. У зв'язку з цим 22 липня 1941 року митрополит звернувся до міністра закордонних справ Німеччини фон Ріббентропа з проханням не робити цього, оскільки будуть дуже некорисні наслідки⁵². Під цими некорисними наслідками митрополит Шептицький мав на увазі ворожнечу між поляками та українцями за незалежність, що бере початок із 1918 року⁵³. Однак така ворожнеча була лише на руку нацистам, що згодом

⁴⁷ М. Дзедан, «Діяльність Андрея Шептицького у роки Другої світової війни», 40.

⁴⁸ С. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, 114.

⁴⁹ А. Сапеляк, *Україна крізь віки: релігійно-церковний аспект*, Львів: Червона Калина 2006, 141.

⁵⁰ В. Косик, *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні*, 118.

⁵¹ «Док. №22. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних з нагоди проголошення Української держави. Львів, 1 липня 1941 р.» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 114.

⁵² А. Сапеляк, *Україна крізь віки: релігійно-церковний аспект*, 141.

⁵³ «Док. №194. Лист митр. Андрея Шептицького до Міністра закордонних справ Німеччини Йоахіма фон Ріббентропа з вимогою не приєднувати Східну Галичину до Генеральної губернії, 22 липня 1941 р.» //

спричинило нові масові сутички між поляками та українцями на Холмщині і Підляшші в 1941, а на Волині і Галичині в 1943⁵⁴.

Однак звернення митрополита не допомогло, тож 1 серпня 1941 Галичину приєднали до складу Генерального Губернаторства, як п'ятий дистрикт⁵⁵. Було ліквідовано громадські організації, натомість створювалися спеціальні «допоміжні комітети»⁵⁶.

Надіючись, що все-таки щось вдасться змінити, глава ГКЦ разом з представниками Української Національної Ради⁵⁷ пише лист-звернення до німецького уряду, у якому висловлює розчарування українського народу щодо цього політичного рішення, а також висловлює прагнення народу щодо побудови власної держави, а завершується лист надією, що рішення про приєднання є тимчасовим, а інтереси українців будуть враховані німецьким урядом⁵⁸.

Вводячи новий адміністративний устрій, окупанти також ввели міжусобиці між населенням, негативно налаштували українців до поляків, в особливий спосіб - до євреїв, які були «винні в усіх бідах та співпраці» з комуністами, і це згодом вилилося у масові погроми євреїв. Саме завдяки таким діям влади, поступово відкривається її справжнє обличчя, а в народі зникає ілюзія радості від «визволителів», натомість з'являється страх перед новими «карателями». Зокрема «лояльні стосунки між ГКЦ і окупаційною владою переросли в протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національно-патріотичних сил»⁵⁹.

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування. Львів: Місіонер 1999, 927.

⁵⁴ С. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, 116.

⁵⁵ К. Паньківський, *Роки німецької окупації*, 12.

⁵⁶ Там само, 12.

⁵⁷ «Українська Національна Рада» // сайт: *Бандера: бібліотека націоналіста*, 8 листопада 2011, <<https://bandera.lviv.ua/ukrajinska-nacionalna-rada/>>(дата звернення 23.11.2019).

⁵⁸ «Док. №200. Заява Текст заяви Української Національної Ради до німецького уряду про право українського народу на свою Державу, 14 серпня 1941 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування. Львів: Місіонер 1999, 935-936.*

⁵⁹ В. Марчук, «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянізації" 1939-1941 рр.)», 24.

Попри жорстоку політику винищення єврейського населення, за декілька місяців нацистської окупації жодна з політичних сил: ні націоналісти, ні підпільний комуністичний рух - не видали жодного офіційного засудження антиєврейської політики німецьких окупантів, однак не зміг мовчати на гріх митрополит Шептицький⁶⁰. Так, зокрема «у лютому 1942 р., він написав листа до Гімmlера, протестуючи проти винищення євреїв та втягнення до цієї акції української поліції»⁶¹. Таких листів на адресу райхсфюрера було два: перший був ще в грудні 1941, другий в лютому 1942⁶². Однак «у відповідь Гімmlер порадив митрополиту "не втручатись в справи, які його не стосуються"»⁶³. Схожого характеру лист від митрополита Шептицького був написаний у кінці 1942 року і адресований Герінгу, де також викладено протест проти масових вбивств євреїв та терору українського населення⁶⁴.

Крім цього, митрополит неодноразово мав також зустріч з представниками влади на місцевому рівні, зокрема протягом другої половини 1941 та першої половини 1942 років він зустрічався з очільником цивільної адміністрації дистрикту Галичина Людвігом Лозакером, а також губернатором Карлом Ляшем та його наступником Отто фон Вахтером, яким також висловлював свою позицію та протест проти розстрілів та погромів щодо єврейського населення⁶⁵.

Намагаючись достукатися до влади різних рангів, митрополит не нехтує написанням листа і на адресу Адольфа Гітлера, зокрема разом з іншими греко-католицькими єпископами. Він є «мабуть, останньою спробою переконати фашистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до

---

⁶⁰ Я. Грицак, «Українці в антиєврейських акціях у Другій світовій війні» // сайт: *Єврейський Мир України*, <<http://ju.org.ua/ru/publicism/392.html>>(дата звернення 23.11.2019).

⁶¹ Я. Грицак, «Українці в антиєврейських акціях у Другій світовій війні».

⁶² А. Безсмертний-Азіміров, «Митрополит Андрей Шептицький».

⁶³ Т. Гунчак, «Коли я називаю Андрея Шептицького святим, я не перебільшую» // сайт: *Історична правда*, 11 грудня 2010, <<https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/11/8491/>>(дата звернення 23.11.2019).

⁶⁴ М. Гайковський, *Визначний авторитет релігійного світу (Митрополит Андрей Шептицький в документах радянських спецслужб з публікацією секретних документів)*, Зборів: Зборівська районна друкарня 1996, 25.

⁶⁵ І. Химка, *Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті*, (Серія «Бібліотека юдаїки»), Київ: Дух і Літера 2019, 93.

українського народу»⁶⁶. Звернень до нацистського вождя було декілька, зокрема в листі від 14 січня 1942, який був написаний спільно з Андрієм Мельником та Андрієм Левицьким, викладено критику німецької влади щодо репресії проти українського населення, зокрема членів ОУН, неврахування національних інтересів українського народу⁶⁷.

Очевидно, що такі дії не подобалися німецькому окупаційному режиму, тож Гімлер віддав наказ на арешт митрополита. Однак за свідченням губернатора Галичини Карла Ляша, такий вчинок був недоцільним, оскільки авторитет Шептицького був настільки великий, що це могло викликати повстання проти нацистської влади⁶⁸.

Опікуючись своєю паствою, митрополит неодноразово звертався до губернатора у справах звільнення арештованих громадських діячів, представників націоналістичного підпілля, просив для них помилування⁶⁹. Однак варто зауважити, що дбав Шептицький не лише за свій народ, а й за інші національності, які проживали в той час у Галичині, зокрема деякі дослідники стверджують, що критика на адресу нацистського режиму була зумовлена не обмеженням Церкви чи приєднанням Галичини до складу Генеральної губернії, а масовим знищенням євреїв⁷⁰.

Водночас можна зауважити певну схожість у діях німецької влади з радянською щодо візитів до глави ГКЦ, оскільки крім офіційних осіб Райху, Шептицького відвідували також конспіративні агенти нацистів, які, подібно до радянських колег, намагалися зібрати компрометуючий матеріал на особу

---

⁶⁶ В. Басараб, «Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII» // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія* / ред. Ю. Данилець, Випуск 1(40), Ужгород: Говерла 2019, 12.

⁶⁷ «Церковна дипломатія: про що Митрополит Шептицький писав Гітлеру» // сайт: WAS - *Журнал вражаючих історій*, <<https://was.media/microformats/church-diplomacy-ukraine>>(дата звернення 23.11.2019).

⁶⁸ І. Пилипів, «Суспільна діяльність Греко-Католицької Церкви в період німецької окупації (1941-1944)» // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 22: *Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи*, Львів: НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича 2012, 289.

⁶⁹ І. Пилипів, «Суспільна діяльність Греко-Католицької Церкви в період німецької окупації (1941-1944)», 289.

⁷⁰ Л. Гентош, «Про ставлення митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга» // *Україна модерна: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи*, Число 20 / ред. Я. Грицак, Київ-Львів: Критика 2013, 299.

митрополита задля відображення загальної оцінки ситуації в Галичині⁷¹.

Зокрема німецький агент Рене Мартель, агентурне ім'я якого було «доктор Фредерік», свої звіти про зустрічі з главою ГКЦ подавав в канцелярію Альфреда Розенберга⁷². Попри всю критику Шептицьким нацистської окупаційної політики, її репресії супроти мирного населення, Мартель у розмові займав позицію захисту німецької влади та навіть «намагався переконати митрополита в тому, що це винищення є відплатою за співпрацю євреїв із більшовиками»⁷³. Загалом у своєму звіті нацистський спецагент обширно подає інформацію про ставлення глави ГКЦ до німецького окупаційного режиму протягом нацистської окупації Галичини, однак дослідники вважають дані з рапорту відображенням думок митрополита станом на 1943 рік⁷⁴, хоча самі документи датуються 1944⁷⁵.

В) Друга радянська окупація

У зв'язку з успіхами на фронті, в 1944 році радянська влада знову повертається до Галичини, тим самим відновлюються зустрічі митрополита з законспірованими агентами НКВС⁷⁶. Однак тепер радянська влада займає іншу позицію щодо особи Галицького митрополита. Усвідомлюючи всю велич та авторитет його в народі, вона намагається використати його разом з усім підлеглим йому духовенством до осуду та впливу на припинення боротьби українських повстанців з більшовиками⁷⁷. Зокрема агенти при зустрічі з митрополитом мали в розмові чітко дотримуватися попередньо укладеної інструкції, у якій передбачалися як стиль розмови, так і основні питання, які мали поставити ієрарху більшовики⁷⁸.

---

⁷¹ Л. Гентош, «Про ставлення митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга», 301-304.

⁷² Там само, 302.

⁷³ Там само, 303.

⁷⁴ Там само, 303.

⁷⁵ Там само, 305-315.

⁷⁶ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 16.

⁷⁷ Там само, 16.

⁷⁸ «№52. План офіційної зустрічі і бесіди з главою уніатської церкви митрополитом Андреем Шептицьким, складений в НКДБ УРСР. 30 серпня 1944 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 267-270.

На час тривання бойових дій протягом літа 1944 радянська влада займала дещо іншу, більш помірковану політику щодо ГКЦ⁷⁹, очевидно це було зумовлено бажанням отримати підтримку місцевого населення, наляканого звірствами нацистів. А тому навіть вдалося досягнути деяких поступків у відносинах, зокрема завдяки клопотанню митрополита Андея Шептицького⁸⁰, «Священиків і дяків, також студентів теології звільняли від військової служби»⁸¹.

Очевидно, що поступ радянської влади був не у всьому, зокрема було закрито друкарню «Студіон», про яку митрополит клопотав в листі до Хрущова⁸². Однак зміни все ж таки були: влада не провадила такого тиску на Церкву і навіть подавала певні надії на нормалізацію відносин з ГКЦ. З приводу цього митрополит у зверненні до Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР в жовтні 1944 року висловив свою готовність до співпраці щодо нормалізації взаємин між радянською владою і Церквою⁸³.

Проте все змінюється зі смертю митрополита Андрея Шептицького 1 листопада 1944, адже саме його особа, яка мала великий авторитет як серед місцевого населення, так і серед окупаційних режимів, стримувала радикальні дії комуністичного режиму щодо Греко-Католицької Церкви⁸⁴.

Водночас справу митрополита Шептицького переймає його наступник - владика Йосиф Сліпий, який відправив делегацію духовенства до Москви з

⁷⁹ Є. Михальчук - О. Іванічек, «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни», 237.

⁸⁰ «Док. №253. Звернення Ректорату Богословської академії до Комітету для Релігійних Справ при Р. Н. К. СРСР у Москві з проханням звільнити від військової служби семінаристів. 15 серпня 1944 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 1021-1022.

⁸¹ Є. Михальчук - О. Іванічек, «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни», 237.

⁸² «№53. Лист митрополита УГКЦ Андрея Шептицького Голові РНК УРСР і секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову щодо можливого закриття митрополичої друкарні "Студіон". 4 вересня 1944 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 270-271.

⁸³ Є. Михальчук - О. Іванічек, «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни», 237.

⁸⁴ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 17.

метою легалізації ГКЦ перед радянською владою, однак жодних позитивних угод не було досягнуто⁸⁵.

Поступово політика комуністичного режиму до Церкви стає все радикальнішою, а відтак будь-які спроби налагодити контакт не вінчаються успіхом, натомість влада має чітку мету - ліквідувати Греко-Католицьку Церкву в Західній Україні, про що свідчить особисте схвалення Сталіном планів ліквідації⁸⁶. Зокрема для цього були використані різного роду засоби, включно із використанням ієрархії Російської Православної Церкви (РПЦ) та розколу методом погроз та тиску серед духовенства ГКЦ, тобто так званої «ініціативної групи»⁸⁷.

Натомість єпископат, попри всі погрози та компрометацію з боку влади, відмовляється підписувати документи про ліквідацію шляхом з'єднання з РПЦ, тож всіх ієрархів, які перебували на території СРСР арештовують 11 квітня 1945⁸⁸, натомість до праці над «возз'єднанням» ГКЦ з РПЦ приступає «ініціативна група».

У зв'язку з такими подіями зникають будь-які спроби щодо налагодження контакту греко-католицького духовенства з радянською владою, оскільки вся ієрархія була ув'язнена, натомість репресії, яких так намагалися уникнути очільники ГКЦ, посилюються, особливо проти Церкви та духовенства.

Підсумовуючи позицію духовенства ГКЦ на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким щодо репресивних дій радянського та німецького окупаційних режимів, можемо ствердити, що це не було звичайним виявом невдоволення політичним режимом. ГКЦ завжди себе позиціонувала як національна Церква і дбала за добробут та культурний і освітній розвиток народу. Тож коли окупанти почали насильну колективізацію та конфіскацію

---

⁸⁵ *Перші Заковані. Біла Книга про переслідування віри в Україні (переклад з італійського)*, Буенос-Айрес 1956, 24-25.

⁸⁶ «Ліквідація УГКЦ» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/ugcc-liquidation/>>(дата звернення 24.11.2019).

⁸⁷ Є. Михальчук - О. Іванічек, «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни», 237-238.

⁸⁸ Про спланованість такого заходу свідчить ряд постанов та ордерів НКДБ УРСР виданих 11 квітня 1945 - *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки: у 2-х томах. Том I* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: ПП Сергійчук М. І. 2006, 912.

приватної власності, масові арешти та вбивства цивільного населення, увесь клір ГКЦ виступив із протестом. Бажаючи вирішити все мирним шляхом, Андрей Шептицький звертається і до представників влади, яка, нажаль, небажала йти на будь-який компроміс із Церквою, натомість поступово збирала інформацію для здійснення її ліквідації. Бажання Шептицького налагодити контакт з більшовиками не було виявом його задоволення їхнім режимом, а навпаки, митрополит прагнув кращої долі для свого народу, а тому намагався уникати конфліктів, водночас він не збирався мовчати, а відстоював права цілого народу, а не лише вірних своєї конфесії⁸⁹.

Схожу позицію глава ГКЦ зайняв і в часи нацистської окупації, коли постало питання національних інтересів українського народу та захисту цінності людського життя, про що митрополит неодноразово намагався донести вищим політикам нацистської Німеччини. Саме в часі німецької окупації ГКЦ виступає не лише як національна релігійна структура для українців, але як універсальна установа керована засадами християнської моралі, для якої важливим стає життя кожної особи незалежно від національності чи віросповідання, і нехтування цим є не припустимим. Таким чином греко-католицьке духовенство на чолі з Андреем Шептицьким стало єдиною установою для всього населення Галичини, яка захищала інтереси знедолених, репресованих мирних жителів перед жорстокими тоталітарними режимами.

Водночас варто зауважити, що в усіх своїх письмових зверненнях чи зустрічах митрополит Андрей, попри всі протести та критику щодо політичної системи⁹⁰, висловлював певне уповання на зміну політичного рішення в тій чи іншій ситуації, він завжди надіявся на раціональність рішень та розум керівних органів влади. Незважаючи на всю критичність ситуації, він завжди був ввічливим і ніколи не намагався спровокувати чи осудити політичних діячів,

---

⁸⁹ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 12.

⁹⁰ А. Боляновський, «Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів)» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ / ред. Л. Фінберг, Київ: Дух і Літера 2016, 24.*

натомість був відкритим до шляхів порозуміння та намагався налагодити певний контакт з владою задля добра цілого народу⁹¹.

2. Порятунком греко-католицьким духовенством мирного цивільного населення

Радянська репресивна система завдяки своїм каральним органам наганяла страх на жителів Галичини, однак ніхто не знав хто стане наступною жертвою, оскільки донос міг зробити будь-хто і без особливої на те причини, що тягнуло за собою «виселення у віддалені райони СРСР, арешти та ув'язнення інтелігенції, розстріли особливо небезпечних для радянської влади політичних в'язнів»⁹².

До виконання своїх обов'язків працівники НКВС приступили «уже від осені 1939 р. розпочалися репресії супроти української еліти та свідомого українського громадянства. Спочатку поволі, а потім, у першій половині 1941 р., зі щораз більшою силою розкручувався маховик терору»⁹³. Очевидно що повна кількість жертв ніколи не буде відомою, так само часто не знали про арешт своїх близьких прості жителі міст та сіл Галичини. Не можливо було передбачити, кого арештують більшовики, а тому і шляхів для порятунку було небагато, зокрема значна частина інтелігенції регіону емігрувала на території, непідконтрольні СРСР: Європу, Америку чи просто в Західну Галичину, яка знаходилася під окупацією нацистів⁹⁴.

---

⁹¹ «№18. Оперативне повідомлення 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про ставлення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького до радянської влади. 1 квітня 1944 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 125.

⁹² «Радянський період 1939-1941 рр.» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-rr>>(дата звернення 24.11.2019).

⁹³ І. Федущак, «До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.)» // *Український визвольний рух / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, збірник 7, Львів: «Мс» 2006, 120.*

⁹⁴ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 143.

Окрім цього, проводилися часті депортації у віддалені регіони СРСР: Сибір, Казахстан - зокрема в першу чергу представників польської адміністрації, а згодом і українців⁹⁵.

Однак згодом, коли репресії влади ставали все помітнішими та відомими, а охочих рятувати своїх співгромадян було небагато, на допомогу приходять Греко-Католицька Церква під проводом митрополита Шептицького, яка завжди намагалася дбати за всі сфери життя українського народу, зокрема в митрополичих палатах біля собору Святого Юра у Львові часто переховувалися від радянської влади члени ОУН⁹⁶.

Водночас під загрозою репресій були і самі священики ГКЦ, зокрема задля уникнення терору близько сотні «перебралися за Сян до піднімецької території»⁹⁷.

У червні 1941, коли страти мирного населення почали здійснювати щоденно у великих кількостях, більшість жителів краю навіть не підозрювала усього масштабу злочину⁹⁸. Лише прихід нацистів відкрив страшну картину злочинів більшовиків у тюрмах регіону⁹⁹.

Однак саме в часі підходу нацистів до Львова більшовики здійснювали масові розстріли, зокрема в момент авіанальоту 24 червня охорона в'язниці полишила будівлю, що дало шанс частині в'язнів втекти¹⁰⁰. Схожа ситуація була і в іншій львівській в'язниці «Бригідки»¹⁰¹. Однак не всім пощастило покинути вчасно територію, комуністи невдовзі повернулися та продовжили вбивства, а за тими хто спромігся втекти почали погоню¹⁰². Саме в цей момент

⁹⁵ І. Гаврилів, «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.», 145.

⁹⁶ В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 11.

⁹⁷ В. Марчук, «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянзації" 1939-1941 рр.)», 21.

⁹⁸ І. Дерев'яний, «Розстріли в'язнів в червні-липні 1941 р. Як це було» // сайт: *Історична правда*, 24 червня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/24/43789/>>(дата звернення 24.11.2019).

⁹⁹ «Найкривавіша сторінка в історії тюрми на Лонцького» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/publikatsiji/najkrivavisha-storinka-v-istoriji-tyurmu-na-lonckoho.html>>(дата звернення 24.11.2019).

¹⁰⁰ «Найкривавіша сторінка в історії тюрми на Лонцького».

¹⁰¹ Л. Крупник, «У двобій з системою: Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада» // сайт: *Інформаційний ресурс Української Греко-католицької Церкви*, 26 жовтня 2015, <http://news.ugcc.ua/articles/u_dvoboi_z_sistemoyu_mitropolit_andrey_sheptitskiy_i_bilshovitska_vlada_75142.html>(дата звернення 24.11.2019).

¹⁰² «Найкривавіша сторінка в історії тюрми на Лонцького».

під свою опіку наляканих втікачів взяв митрополит Шептицький, який також і 28 червня сховав від конвоїрів та працівників НКВС в будівлях Собору Юра понад 20 осіб, і хоч комуністи нікого не знайшли, однак закинули свої погрози на адресу митрополита¹⁰³. Таких випадків порятунку греко-католицьким духовенством мирного населення від радянської влади є чимало, однак не всі вони є відомі в наш час.

Набагато масштабніша акція порятунку цивільного населення була розвинута митрополитом Шептицьким в часи німецької окупації Галичини. Усвідомлюючи антисемітські настрої нацистів, глава ГКЦ спочатку в письмовій формі звертається з протестами до визначних політиків Третього Райху, а паралельно навчає народ не йти за намовами агітаторів та не чинити страшного гріха чоловіковбивства¹⁰⁴.

Однак акція порятунку митрополитом Шептицьким полягала не лише у протестах та листах до вірних, він добре розумів, що його протести проти масових страт євреїв не зупинять нацистську «машину смерті», а тому він переходить на конкретні дії щодо порятунку єврейського населення Галичини ризикуючи власним життям, оскільки переховування євреїв тягнуло за собою смертну кару¹⁰⁵.

Перші кроки у порятунку єврейського населення були зроблені в перші дні липня 1941, коли німецька влада спровокувала масові погроми євреїв. Саме тоді митрополит дав розпорядження вислати священиків та монахів, щоб зупинити погроми¹⁰⁶.

Поступово нацистська влада переходить до систематичного терору єврейського населення по всій території Галичини, зокрема від жовтня до грудня 1941 проходить ряд акцій масових страт в Коломиї, Станіславі,

---

¹⁰³ Л. Крупник, «У двобої з системою: Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада».

¹⁰⁴ А.Боляновський, «Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів)», 29.

¹⁰⁵ М. Дземан, «Діяльність Андрея Шептицького у роки Другої світової війни», 40.

¹⁰⁶ І. Химка, *Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті*, 89-90.

Тернополі та інших великих містах регіону¹⁰⁷. Схожі події відбуваються і у Львові, зокрема в листопаді 1941 року «за наказом генерал-майора поліції СС дистрикту «Галичина» Фріца Кацмана у Львові було створено єврейське гетто»¹⁰⁸.

Зі свого боку значна частина греко-католицького духовенства організовує видачу документів про хрещення євреїв з метрикальних книг, іноді охрещує їх, допомагає з виробленням фіктивних документів щодо німецького громадянства, за що грозила кара смерті¹⁰⁹. Попри те, окупаційна влада знала, що священнослужителі ГКЦ на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким намагаються допомагати євреям, зокрема з документами¹¹⁰, тож так само спочатку погрожує, а відтак організовує арешти таких представників греко-католицького духовенства¹¹¹. Варто зазначити, що понад третина кримінальних справ у Львові часів німецької окупації стосувалася людей, які допомагали євреям¹¹². Допомога духовенства ГКЦ виявлялася також і в матеріальній підтримці тих, хто знаходився у гетто, зокрема старалися передавати харчі¹¹³.

Загострення ситуації щодо масових вбивств євреї протягом 1942 змушує багатьох представників єврейської громади Львова звернутися з проханням про допомогу до глави ГКЦ, зокрема перед «серпневою» акцією митрополит Шептицький мав зустріч з рабинами Давидом Кагане та Кальманом Хамадейсом щодо порятунку єврейських дітей, на що митрополит, не роздумуючи, погодився¹¹⁴. Саме ряд зустрічей напередодні «серпневої» акції

¹⁰⁷ Г. Моммзен, *Нацистський режим і уничтоження євреїв в Європі* / перекл. Д. Бордюгов, Москва: АИРО-XXI 2018, 159.

¹⁰⁸ «Львівське гетто» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/museum/ghetto/>>(дата звернення 25.11.2019).

¹⁰⁹ Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 60.

¹¹⁰ Див. Додаток № 5.

¹¹¹ «Док. №224. Лист анонімного автора до митр. Андрея Шептицького з проханням перестерегти парохів видавати метрики хрещення євреям, 6 травня 1942 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999, 976.

¹¹² Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 185.

¹¹³ А. Боляновський, «Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів)», 36.

¹¹⁴ Ю. Скіра, «Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р.» // *Evropský filozofický a historický diskurz*, Svazek 3: 3 vydání, Praha: BEROSTAV DRUŽSTVO 2017, 18.

1942 дослідники вважають початком акції греко-католицького духовенства щодо порятунку євреїв¹¹⁵. Зокрема в короткі терміни главі ГКЦ вдалося вирішити питання порятунку єврейських дітей, про який так просили його рабини перед черговою «зачисткою» нацистів¹¹⁶.

Зважаючи на подальші дії предстоятеля ГКЦ, можемо сказати, що це не була одноразова акція допомоги, митрополит Андрей організує повномасштабну кампанію з порятунку єврейського населення. За деякими даними, кількість духовенства, задіяного в місії збереження життя, перевищує позначку у 240 священників та монахів¹¹⁷.

Визначну роль у порятунку євреїв відіграли монаші чини та згромадження, зокрема монахи Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ), попри певні незгоди з митрополитом Шептицьким щодо обрядової політики та важкий стан їхніх монастирів після більшовицької окупації Галичини 1939-1941, усіляким чином намагалися допомогти в переховуванні євреїв¹¹⁸. Своєю лепту в порятунок єврейського населення внесли також монахи редemptористи Чину Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ), які, попри конфіскацію нацистами монастиря, намагалися підгодовувати євреїв в районі Збоїщ та здійснили ряд акцій щодо переховування їх у Львові та Тернополі¹¹⁹.

Однак найбільший вклад за весь період нацистської окупації Галичини здійснили монахи студити, оскільки рідний брат митрополита Андрея - Климентій Шептицький був ігуменом Унівського монастиря, а водночас «головним координатором акції порятунку євреїв у 1942-1944 рр.»¹²⁰. Варто зазначити, що Климентій був довіреною особою митрополита не лише в справах переховування та порятунку євреїв. Проте саме він в часи нацистського терору займався розміщенням представників єврейського народу по монастирях та сховках на теренах Львівщини, координував дії духовенства у цій

¹¹⁵ Ю. Скіра, «Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р.», 18.

¹¹⁶ Ю. Скіра, *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*, (Серія «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»), Київ: Дух і Літера 2019, 60.

¹¹⁷ И. Альтман, *Жертвы ненависти: Холокост в СССР 1941-1945 гг.*, (Серія «Анатомия Холокоста»), Москва: Фонд «КОВЧЕГ» 2002, 419.

¹¹⁸ Ю. Скіра, *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*, 91.

¹¹⁹ Там само, 92.

¹²⁰ Там само, 93.

благородній проте небезпечній місії¹²¹. Водночас до таких місць прихистку відносили комплекс будівель Собору Святого Юра, монастирі в Уневі, Якторові, взуттєву фабрику «Солід» та інші попередньо узгоджені для цього місця¹²². Варто відзначити, що на фабриці взуття «Солід», яка фактично належала монахам студитам, довгий період часу вдавалося переховувати понад 15 осіб, інформацію про яких було ретельно законспіровано у зв'язку з небезпекою викриття та репресій¹²³.

У число довірених осіб митрополита Шептицького також входили секретарі митрополита, зокрема отець Володимир Грицай, який відповідав за переховування євреїв у Святоюрському комплексі. Він робив це так добре, що гестапо навіть під час багаторазових обшуків не змогло знайти жодного єврея¹²⁴. Натомість інший секретар, отець Іван Котів, займався координацією передання єврейських дітей на переховування до священиків, вірних, а згодом монахів студитів в надійні монастирі та сиротинці,¹²⁵ а також допомагав євреям з гетто харчами та одягом¹²⁶. Водночас спільними зусиллями обидва секретарі дбали також і за вироблення документів для репресованих¹²⁷, а також вивезення їх за межі Галичини¹²⁸. У цьому їм також допомагав ієромонах Марко Стек, настоятель одного з монастирів студитів у Львові¹²⁹.

Варто також зауважити, що починаючи з серпня 1942, кампанія щодо порятунку єврейського населення від нацистів мала два напрямки: порятунок дітей та порятунок дорослих, і відповідно до цього були різні методи роботи¹³⁰.

¹²¹ В. Чернописька, *Релігійна та громадська діяльність блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького) (1869-1951 рр.)*, Львів: Галицька видавнича спілка 2014, 186-187.

¹²² Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 143.

¹²³ Ю. Скіра, «Переховування євреїв монахами студійського уставу на взуттєвій фабриці “Солід” у Львові в 1942–1944 рр.» // *Historical and Cultural Studies*, Volume 3, number 1, Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House 2016, 116.

¹²⁴ Ю. Скіра, *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*, 107-108.

¹²⁵ Там само, 108.

¹²⁶ Ю. Скіра, «Діяльність координаційної групи організованої митрополитом Андреем Шептицьким для порятунку євреїв під час голокосту у 1942 р.» // *Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації: тези IV Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 квітня 2017 року*, Львів 2017, 115.

¹²⁷ Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 143.

¹²⁸ Ю. Скіра, *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*, 108.

¹²⁹ Ю. Скіра, «Діяльність координаційної групи організованої митрополитом Андреем Шептицьким для порятунку євреїв під час голокосту у 1942 р.»», 115.

¹³⁰ Ю. Скіра, «Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р.»», 18.

Зокрема за порятунок дітей відповідала сестра-монахиня студитського згромадження Йосифа(Олена) Вітер, яка зуміла врятувати від смерті не лише єврейських дітей, але також і дітей українських націоналістів¹³¹.

На думку деяких дослідників, успіх рятувальної місії під проводом Шептицького полягав у тому, що, попри великий штат задіяних у цій справі представників духовенства, у ньому не виявилось жодного зрадника, оскільки усі ці люди були об'єднані однією метою - спасінням людського життя, яке є даром Божим¹³². Найбільшу кількість євреїв, за підрахунками дослідників, духовенству ГКЦ під проводом Андрея Шептицького вдалося врятувати в період з серпня 1942 по травень 1943, саме за цей час багатьом євреям допомогли втекти з гетто, яке було ліквідоване повністю в червні 1943¹³³.

Очевидно, що не лише монахи займалися справою порятунку єврейського народу в Галичині, чималу роль відіграли і парафіяльні священники, результати діяльності яких і досі не до кінця розкриті. Зокрема одним з найвідоміших прикладів порятунку євреїв греко-католицьким парафіяльним священником є отець Омелян Ковч, який був парохом у Перемишлянах поблизу Львова, який не боявся христити євреїв попри погрози окупантів¹³⁴. Відомим є випадок, коли отець власноруч витягував євреїв з підпаленої нацистами синагоги у Перемишлянах, а опісля не переставав надавати матеріальну допомогу у вигляді, ліків, харчів, одягу та навіть довідок про хрещення, які могли врятувати життя¹³⁵. У відповідь на такі дії священника влада неодноразово здійснювала на нього тиск, погрожувала, і в решті-решт 30 грудня 1942 арештувала та відправила його у концтабір Майданек¹³⁶. Однак і там отець Омелян не припиняв своєї душпастирської діяльності щодо спасіння душ

¹³¹ В. В'ятрович, «Добро в найстрашніший час. Історія Олени Вітер» // сайт: *Історична правда*, 4 травня 2016, <<https://www.istpravda.com.ua/digest/2016/05/4/149072/>>(дата звернення 26.11.2019).

¹³² Л. Соловка, «Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв», 93.

¹³³ S. Redlich, «Sheptyts'kyi and the Jews» // *Morality and Reality: The life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / edit. Paul Robert Magocsi, Edmonton: Hignell Printing Limited 1989, 156.

¹³⁴ Ж. Ковба, *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, 146.

¹³⁵ В. Бірчак - В. В'ятрович, «Омелян Ковч - священник, патріот та праведник» // сайт: *Історична правда*, 26 березня 2019, <<https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/26/153881/>>(дата звернення 26.11.2019).

¹³⁶ В. Білас, «Омелян Ковч - свщеник концтабору Майданек» // сайт: *Історична правда*, 21 грудня 2010, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2010/12/21/10204/>>(дата звернення 26.11.2019).

незалежно від віросповідання ув'язнених аж до самої смерті, і навіть, коли клопотаннями митрополита Шептицького його могли звільнити, він відмовився, вважаючи, що його місце там, разом з ув'язненими, яким він може послужити¹³⁷.

Акції порятунку єврейського цивільного населення проводилися не лише у Львівській архієпархії, такі спроби були і в інших двох єпархіях ГКЦ, однак не настільки великого масштабу¹³⁸. Очевидно, що не всі дані про акції порятунку греко-католицьким духовенством є відомі сьогодні, однак приклад яскравих представників священнослужителів цієї Церкви свідчить про те, що це не були виняткові явища. Духовенство було готове йти на великий ризик, зокрема: «Якщо світська людина ризикувала власним життям і життям родини, духовні особи ризикували ще й існуванням монастиря чи парохії, життям багатьох парафіян»¹³⁹.

Загалом в роки німецької окупації Греко-Католицька Церква виступила чи неєдиною структурою, яка мала досить високий рівень організації діяльності щодо порятунку мирного населення від репресій тоталітарних окупаційних режимів. Адже незважаючи на національну чи релігійну приналежність, духовенство ГКЦ рятувало цивільне населення, тим самим на власному прикладі проповідуючи християнську мораль любові до Близького.

3. Репресії над духовенством

У тогочасному суспільстві представники духовенства ГКЦ мали значний авторитет, оскільки вони були активними громадськими діячами і незалежно від політичної влади відстоювали права та інтереси свого народу. Однак з приходом Другої світової війни на терени Галичини, попри повагу народу до постаті священників та монахів, окупаційні режими репресують також і їх.

Зокрема в часі першої радянської окупації Галичини в період з 1939 по 1941 роки, акції терору греко-католицького духовенства не припинялися ні на

¹³⁷ В. Бірчак - В. В'ятрович, «Омельян Ковч - священник, патріот та праведник».

¹³⁸ О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 134.

¹³⁹ Ж. Ковба, «Роль Митрополита Андрея Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту» // сайт: *Православные католики Одессы. УГКЦ*, 3 травня 2008, <<http://www.cerkva.od.ua/home/33/43----->>. (дата звернення 26.11.2019).

мить. До прикладу, вже в перші дні приходу більшовиків в Західну Україну військові Червоної Армії здійснюють низку арештів та вбивств священнослужителів ГКЦ. Випадки таких кривавих розправ над священиками були зафіксовані в різних частинах Галицької митрополії, зокрема в Перемиській єпархії¹⁴⁰. Хоч такі прецеденти траплялися, політика радянської влади щодо ГКЦ на початку окупації не була спрямована на миттєву ліквідацію¹⁴¹.

Поступово органами НКВС розроблялися етапи нищення Греко-Католицької Церкви, збиралася інформація на ієрархів та духовенство, яке змушували до співпраці та доносів, однак це було малоефективним в часі першої більшовицької окупації¹⁴². Намагаючись обмежити діяльність духовенства в суспільстві, видається ряд заборон щодо навчання релігії у школах, опіки над хворими, полоненими. Додатковим тиском стає надмірне оподаткування кліру, конфіскація та націоналізація майна¹⁴³.

З початком антирелігійної кампанії духовенство починають називати «ворожим елементом», від якого органи НКВС намагалися очистити недавно приєднану територію Західної України¹⁴⁴.

Після очорнення духовенства в засобах масової інформації комуністична влада бачачи недостатність та малу користь попередніх дій супроти ГКЦ, переходить на новий рівень боротьби. Більшовики з допомогою органів НКВС проводять масові допити та арешти греко-католицького духовенства¹⁴⁵. Метою погроз з боку влади було нав'язування співпраці між духовенством та більшовиками, яка в подальшому облегшить процес ліквідації ГКЦ, а також

---

¹⁴⁰ Б. Прах, «Репресії супроти греко-католицького духовенства Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939-1947 рр.)» // *Наукові записки*. Серія «Історичне релігієзнавство», Вип. 7, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія» 2012, 205.

¹⁴¹ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, хі.

¹⁴² «Мартирологія українського духовенства під пануванням большевиків» // *Західна Україна під большевиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілени Рудницької, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958, 139-140.

¹⁴³ Там само, 140.

¹⁴⁴ В. Марчук, «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянзації" 1939-1941 рр.)», 20.

¹⁴⁵ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, хіі.

допоможе владі повністю утвердитися в регіоні та отримати повний контроль над усіма сферами життя, зокрема і релігійною¹⁴⁶. У грудні 1939 наслідки репресій стають все помітнішими, а влада і надалі продовжує приймати рішення щодо боротьби з Церквою, так зокрема 22 грудня 1939 народний комісар внутрішніх справ УРСР І. Серов підписує спеціальну директиву «Про активізацію оперативної роботи щодо церковників і сектантів у західних областях України»¹⁴⁷. Саме ця директива є офіційним початком активного періоду репресій проти греко-католицького духовенства.

Зокрема 31 грудня 1939 року начальник контррозвідального відділу управління держбезпеки (УДБ) Управління НКВС (УНКВС) у Львівській області П. Дроздецький затвердив відкриття агентурної справи №7 під кодовою назвою «Ходячі»¹⁴⁸. Метою даної справи було зібрати агентурні дані «про антирадянську діяльність глави уніатської церкви, митрополита-графа Андрея Шептицького та його оточення»¹⁴⁹. Кількість людей, які проходили по даній справі поступово змінювалася, якщо 31 грудня 1939 у постанові про заведення оперативної справи «Ходячі» було вказано 8 фігурантів: митрополит Шептицький; о. Леонтій Куницький; єпископ Іван Бучко; єпископ Микита Будка; о. Олександр Ковальський; канонік Василь Лаба; о. Антон Каштанюк; Леонтій Дяків, ад'ютант о. Куницького¹⁵⁰, - то згодом кількість «об'єктів», які проходили по даній справі становила близько 50 осіб з числа ієрархів та духовенства ГКЦ¹⁵¹. Важливість агентурної справи «Ходячі» була настільки

¹⁴⁶ І. Гриньох, *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, Мюнхен: Сучасність 1970, 8.

¹⁴⁷ Е. Бистрицька, «Еволюція політики радянської влади щодо римо-католицької і греко-католицької церков у 1939-1948 рр.» // *Наукові записки*, вип. 4, серія «Історичне релігієзнавство», Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія" 2011, 34.

¹⁴⁸ Д. Веденєєв - О. Лисенко, «"Самый образованный священник Западной Украины..." Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939-1948 роках» // *Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей*, вип. 18, Київ: Інститут історії України НАН України 2016, 126.

¹⁴⁹ Л. Крупник, «Дискредитація митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ*, Київ: Дух і Літера 2016, 112.

¹⁵⁰ «№9. Постанова 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про заведення оперативної справи "Ходячие" на митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та інших осіб. 31 грудня 1939 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 43.

¹⁵¹ В. Білас, «Агентурна справа "Ходячие". НКВД проти УГКЦ» // сайт: *Історична правда*, 15 квітня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/15/36016/>>(дата звернення: 27.11.2019).

великою, що вказівки про формат роботи з митрополитом Шептицьким надходили з Москви, а донесення були настільки детальними, що слова митрополита у розмовах з надзвичайною точністю подавалися в розгорнутих звітах УНКВС¹⁵². До кінця лютого 1940 органам НКВС вдалося зібрати досить детальні дані про найближче оточення митрополита Андрея, їхню громадську та політичну позицію, приналежність до певних «церковних угруповань»¹⁵³.

Перші плоди агентурної розробки «Ходячі» з'явилися в березні 1940, в цей час В. Целевич, головний секретар Українського національного демократичного об'єднання (УНДО), перебуваючи під арештом дав детальні свідчення про діяльність ГКЦ та її ієрархів, зокрема про правонаступника митрополита Шептицького - Йосифа Сліпого¹⁵⁴. Іншим об'єктом вербування органів НКВС став о. Гавриїл Костельник, людина з близького оточення глави ГКЦ. Він мав свої погляди щодо майбутнього Церкви і в розмовах зі слідчими держбезпеки неодноразово позиціонував себе як представник «антипапського» руху, тож він одразу потрапив в активну розробку як можливий очільник ліквідаційного руху серед духовенства ГКЦ, і вже в лютому 1941 на прохання більшовиків він пише реферат на тему «*Чи можливе перетворення Уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву?*», очолити яку він мав згідно з обіцянкою влади¹⁵⁵.

Намагаючись якомога більше посіяти розкол серед духовенства, органи держбезпеки старалися знайти «слабку ланку» в оточенні глави ГКЦ, зокрема в повідомленні 2-го відділу УДБ НКВС УРСР від 16 червня 1940 зазначалося про канонічні та літургійні суперечки між митрополитом Андреем Шептицьким та

¹⁵² Л. Крупник, «Дискредитація митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади», 113.

¹⁵³ «№13. Оперативне повідомлення 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про оточення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та окремі церковні угруповання. 28 лютого 1940 р.» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 49.

¹⁵⁴ Л. Бабенко, «Відображення діяльності митрополита Йосифа Сліпого у документах радянських органів державної безпеки» // *Історична пам'ять. Науковий збірник*, число I, вип. 25, Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка 2011, 70.

¹⁵⁵ Д. Веденєєв - О. Лисенко, «"Самый образованный священник Западной Украины..." Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939-1948 роках», 130-132.

єпископом Григорієм Хомишином¹⁵⁶. Дані розбіжності радянська влада хотіла використати з максимальною ефективністю, тому одразу була зібрана уся інформація по дискусії між владиками, однак це не дало результату, оскільки єпископ Хомишин не піддався на провокації з боку влади¹⁵⁷.

Згідно з архівними даними, органам НКВС протягом 1939-1941 років вдалося зібрати такий обсяг інформації щодо агентурної справи «Ходячі», що кількість звітів, протоколів, оперативних повідомлень та доповідних листів перевищує позначку у 40 документів¹⁵⁸. Такі дані також свідчать про надзвичайну активність оперативної роботи органів держбезпеки СРСР. Очевидно, що кількість осіб, залучених до цієї справи, збільшувалася, а справа не обмежилася лише митрополитом Шептицьким, адже розпочата в 1939 і перервана приходом нацистів у 1941 агентурна розробка завершилася аж у 1945. Сьогодні відомими є лише імена деяких агентів, залучених органами УДБ НКВС по справі «Ходячі» в період першої радянської окупації Галичини з 1939 по 1941 роки: М. Паше-Озерський - «Вишняков» (професор Львівського державного університету, завербований органами НКВС ще в 1938 р.); Г. Балуш - «Григорьев» (диякон Греко-Католицької Церкви, завербований органами в 1940 р.); М. Калагура - «Пробой» (студент духовної академії)¹⁵⁹.

Однак боротьба радянської влади не обмежилася лише постаттю митрополита Шептицького та його оточенням. Схожі агентурні справи були відкриті також і проти інших ієрархів ГКЦ, зокрема агентурна справа «Чума» заведена управлінням НКВС в Станіславівській області. Фігурантами справи стали близько 20-ти священнослужителів та мирян Станіславівської єпархії на чолі з владикою Григорієм Хомишином¹⁶⁰. Основним звинуваченням влади була участь фігурантів справи в політичній партії «Українська національна

¹⁵⁶ Л. Крупник, «Дискредитація митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади», 113.

¹⁵⁷ Там само, 113.

¹⁵⁸ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005, 471-475.

¹⁵⁹ В. Білас, «Агентурна справа "Ходячие". НКВД проти УГКЦ».

¹⁶⁰ Н. Сердюк, «Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)» // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал*, число I, вип. 22, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2004, 453-454.

обнова»(УНО), яка діяла з 1932 і до приходу більшовиків у вересні 1939¹⁶¹. Учасникам УНО влада висувала обвинувачення у антирадянській пропаганді та «контрреволюційній діяльності». Ініціатором створення партії вважали єпископа Григорія Хомишина та адвоката Осипа Назарука, який раніше з декількома іншими членами партії був обраний депутатом до польського сейму¹⁶². Органи НКВС детально вивчали діяльність УНО, тож зібравши достатньо інформації, вже в кінці листопада 1939 вони змогли висунути звинувачення її представникам за антирадянську пропаганду через товариство «Скала» та газету «Нова Зоря», у якій друкували наклепи на радянську владу та підтримували польський уряд¹⁶³. З 45 служителів Станіславова, за якими стежили органи держбезпеки, лише 12 раніше перебували в УНО, за що слідчі НКВС почали називати це об'єднання «партією єпископа Хомишина», а зібрані дані про середовище священнослужителів ГКЦ, які проходили по агентурній справі «Чума», створювали враження, що це табір непримиренних політичних опонентів більшовицької влади¹⁶⁴.

Схожі агентурні справи були заведені і на духовенство Перемиської єпархії ГКЦ, зокрема посиленій агентурній «обробці» підлягали єпископ Григорій Лакота - помічник владики Йосафата Коциловського, о. Іван Качмар та канцлер єпархії о. Микола Грицеляк, на останнього органи НКВС тиснули через арешт сина¹⁶⁵. Як і в інших єпархіях ГКЦ, працівники держбезпеки збирали компрометуючі факти, а особливо щодо антирадянської пропаганди. Для цього співробітники залучали бідняків з різних соціальних верств, які мали певну симпатію до комуністичної ідеології і були готові за певну плату

---

¹⁶¹ Н. Сердюк, «Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)», 454.

¹⁶² Там само, 454.

¹⁶³ «Довідка 2-го відділу УДБ УНКВС по Станіславській області за оперативною справою "Чума" стосовно греко-католицького духовенства. 23 листопада 1939 р.» // *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки: у 2-х томах. Том I* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: ПП Сергійчук М. І. 2006, 58-60.

¹⁶⁴ Н. Сердюк, «Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)», 454.

¹⁶⁵ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, хіі.

співпрацювати з владою¹⁶⁶. Більшовики використовували найменші дрібниці: «Будь-який, навіть незначущий донос міг стати приводом виклику священика в місцеве управління, де його під сильним тиском примушували підписати зобов'язання щодо таємного співробітництва з органами безпеки»¹⁶⁷. Очевидно, що деякі священики підписували такі зобов'язання задля уникнення арештів та заслання чи страти, ті ж, які не бажали співпрацювати з радянською владою, втікали на окуповану нацистами територію єпархії, однак цим самим вони ставили під удар власні сім'ї¹⁶⁸.

Поступово кількість арештів серед кліру збільшується, влада вважаючи греко-католицьке духовенство головним «ворогом революції», не обмежується методами терору, зокрема до кінця червня 1941 року кількість вбитих серед духовенства зростає¹⁶⁹. Одним з прикладів такої ненависті комуністів до Церкви є приклад отця Миколи Конрада, якого 26 червня 1941 радянські військові розстріляли разом з дяком Володимиром Приймою в лісі поблизу села Страдч, Львівської архиєпархії¹⁷⁰. І таких випадків страт греко-католицького клиру було чимало¹⁷¹.

Однак радянська влада не обмежувалася лише простими священиками та монахами, були також спроби репресувати, та навіть вбити представників ієрархії. Зокрема в 1941 були наміри арештувати митрополита Шептицького, також агенти НКВС намагалися через тиск на близьке оточення глави ГКЦ знайти людину, яка б змогла отруїти митрополита¹⁷². Схожі дії влади були і Станіславівській єпархії щодо єпископів Григорія Хомишина та його помічника Івана Лятишевського, однак вони не були невдалими¹⁷³. Загалом в часі першої

¹⁶⁶ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, хіі.

¹⁶⁷ Там само, ххі.

¹⁶⁸ Там само, ххі.

¹⁶⁹ «Ліквідація УГКЦ».

¹⁷⁰ В. Савран, «Священномученик МИКОЛА КОНРАД» // *Випробувані як золото в горнилі. Книга друга* / упоряд. Л. Романчук, В. Савран, Жовква: Місіонер 2014, 141.

¹⁷¹ «Мартирологія українського духовенства під пануванням большевиків» // *Західня Україна під большевиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник*, 140-141.

¹⁷² В. Сергійчук, «Незламний велет духу і нації», 13.

¹⁷³ О. Стрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 129.

радянської окупації загинуло близько 50 священнослужителів, таку ж кількість було заслано в Сибір¹⁷⁴.

У час німецької окупації настав відносний спокій з боку влади щодо духовенства, однак поступово політика нацистів почала викликати спротив серед духовенства, яке не могло мовчати на терор окупантів. Такі вияви протесту потягнули за собою нові репресії: арешти та страти¹⁷⁵. Також чимало священників ГКЦ зазнало кари за допомогу євреям¹⁷⁶. Поступове нарощування ворожості нацистської влади виявлялося і в ставленні до єпископату, зокрема у лютому 1942 працівники гестапо арештували владика Григорія Хомишина, однак згодом відпустили¹⁷⁷.

Другий прихід радянської влади в Західну Україну приніс нові труднощі, оскільки невдовзі після цього помирає митрополит Андрей Шептицький¹⁷⁸, а тому відновлюються гоніння на ГКЦ. Зокрема поновлюються агентурні розробки справ «Ходячі» та «Чума», хоч у них вже не фігурує митрополит Шептицький, однак робота проти єпископату ГКЦ з боку влади триває. Протягом наступних пів року органами НКВС був прийнятий ряд заходів щодо ліквідації Церкви, зокрема так звана «інструкція №58»¹⁷⁹ розроблена Григорієм Карповим з метою ліквідації ГКЦ, актом переходу духовенства в РПЦ, цей документ особисто затвердив Сталін¹⁸⁰.

Водночас з цього моменту зростає кількість арештів духовенства, значну частину якого згодом висилають в Сибір. Очевидно, що сьогодні доля

¹⁷⁴ «Митр. А. Шептицький про більшовицькі репресії в Західній Україні» // *Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах. Том II: Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України* / упоряд. О. Зінкевич, Т. Лончина, Торонто: Смолоскип 1985, 233.

¹⁷⁵ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, xvi-xvii.

¹⁷⁶ О. Богомолець, «Їх імена знає тільки Бог» // сайт: *Українська правда: Блоги*, 26 вересня 2016, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogomolec/57e94176ad877/page_2/>(дата звернення 27.11.2019).

¹⁷⁷ О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 129.

¹⁷⁸ М. Гайковський - О. Гайова, «Величава дорога у вічність: Хроніка похорону А. Шептицького» // *Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Збірник популярно-наукових статей, та іншого архівного матеріалу, скомплектований з нагоди відзначень 45-ої і 50-ї річниць смерті митрополита Андрея Шептицького* / ред. І. Головінський та інші. Філядельфія: «Америка» 1994, 38-39.

¹⁷⁹ Е. Бистрицька, «Лист Г. Карпова Й. Сталіну з планом боротьби проти Ватикану (березень, 1945 року)» // сайт: *RISU - Релігійно-інформаційна служба України*, 29 грудня 2009, <https://risu.org.ua/ua/library/historic_archive/33602/>(дата звернення 27.11.2019).

¹⁸⁰ П. Марцелюк, «Голгота і воскресіння Української Греко-Католицької Церкви» // *На скелі віри* / упоряд. О. Гайова, М. Перун, Львів: Артос 2019, 445.

репресованих священиків ГКЦ не є цілком досліджена, однак завдяки деяким історичним дослідженням, ми можемо отримати загальну картину подій того періоду, зокрема в дослідженні отця Богдана Праха можемо побачити приблизну кількість репресованих, арештованих та засланих в радянські табори священиків¹⁸¹. Лише в Перемиській єпархії протягом Другої світової війни загинуло від рук окупаційних режимів 115 священників, а 220 було ув'язнено та репресовано¹⁸². Таким чином можемо зробити висновок, що схожа ситуація була також і у Львівській та Станіславівській єпархіях ГКЦ.

Загалом у час Другої світової війни чимало греко-католицького духовенства було репресовано радянським та німецьким окупаційними режимами¹⁸³. Попри всі намагання ієрархії до досягнення компромісу з владою, продовжували гинути люди. Усвідомлюючи небажання влади змінити свою політику щодо окупованих територій, Греко-католицька Церква на чолі з митрополитом Шептицьким виступає з протестами проти антигуманних дій окупантів. Така позиція Церкви не була до вподоби владі, тож жодних суттєвих змін не відбулося, тому духовенство, яке завжди представляло та захищало інтереси народу, переходить до конкретних дій, а саме: порятунку та допомоги усім потребуючим, незалежно від національності та віросповідання. Тим самим відбувається жива проповідь християнських моральних цінностей, якими кожен окупаційний режим у Галичині так нехтував. Всупереч такій позиції Церкви, влада скеровую свою карально-репресивну машину на духовенство, яке, опинившись у тій самій ситуації що й інші репресовані, продовжувало свою боротьбу за життя в умовах тоталітарних окупаційних режимів. Попри все, саме завдяки греко-католицькому духовенству було врятовано чимало людських життів, а Церква і народ змогли витримати в цей нелегкий час та пережити не лише Другу світову, але й ліквідацію ГКЦ, підпілля та донести свою місію проповіді Євангелія до наших днів.

---

¹⁸¹ Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, 193-382.

¹⁸² Там само, lxxxі-lxxxіі.

¹⁸³ Б. Зрайко, «УГКЦ в українському національно-визвольному русі 1940-1950-х років» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>>(дата звернення 28.11.2019)

ВИСНОВКИ

Друга світова війна назавжди змінила етнічний та конфесійний склад населення Європи, а зокрема Галичини, адже саме в час цієї війни окрім жертв з числа військових, запам'яталася велика кількість загиблих серед мирного населення, яке стало жертвою ідеологій тоталітарних режимів. Хоч першою своєю агресією виявила Німеччина, яка вчинила напад на Польщу у вересні 1939, варто враховувати той факт, що цей напад був чітко спланований між двома тоталітарними державами, де СРСР відіграв не менш важливу роль. Підступний поділ Польщі та Європи, згідно з таємним протоколом пакту про ненапад, вніс свої зміни і в житті населення Галичини, яке відчуло жах репресій та терору більшовиків і нацистів за цих декілька років війни. Адже кожний режим зі своїм приходом впроваджував свою людиноненависницьку політику, у якій не було особливої турботи за населення окупованої території. Зокрема зі становленням певних політичних устроїв впроваджувалися і свої, характерні для більшовиків та нацистів, тоталітарні ідеології, які відкидали усі християнські цінності, натомість в основі своєї політики використовували агресію, авторитаризм та тотальний контроль.

Намагаючись досягнути такого контролю над народними масами, окупаційні режими неодноразово вдавалися до засобів терору та репресій, які намагалися виправдати своїми ідеологічними принципами. Зокрема було розроблено поняття «*ворог народу*» та «*арійська раса*», які на державному рівні пропагувалися, і як наслідок, це спричинило смерть мільйонів осіб, які були відкинуті на маргінес цими тоталітарними ідеологіями.

Очевидно, що такі дії підривали будь-який суспільний та моральний устрій, зокрема християнську мораль, яка ґрунтувалася на Божому Законі та активно проповідувалася Католицькою Церквою. Однак в часі Другої світової війни Католицька Церква була змушена зайняти «*мовчазну*» позицію задля уникнення ще більших репресій, за що її неодноразово осуджували. Проте репресії проти мирного населення, які здійснювали обидві тоталітарні держави,

не могли бути мовчки сприйнятими в Галичині, де свою активну суспільну позицію займала Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом Шептицьким.

Саме в часі Другої світової війни ГКЦ прямо виступало проти нелюдських злочинів більшовиків та нацистів, оскільки результати окупаційної політики обох режимів мали вражаючий ефект на мораль населення регіону.

Прагнучи змінити ситуацію, а насамперед захистити вірних від згубних дій окупаційної політики комуністів та нацистів, єпископат ГКЦ видає як спільні, так й індивідуальні послання до духовенства та вірних, у яких закликає мирян плекати християнську мораль та чесноти, зокрема любов до ближнього, а також дотримуватися Божих Заповідей. Послання єпископату не містили прямого осудження влади, оскільки вони б ніколи не пройшли цензури, однак їхній зміст містив вказівки щодо актуальних проблем, які були викликані політикою окупаційних режимів. Зокрема єпископи в кожній єпархії намагалися давати конкретні поради як духовенству, так і вірним щодо того, як потрібно діяти в нелегкий час воєнного лихоліття, а також наголошували на ревній праці душпастирів серед народу, який піддається моральним упадкам спричиненим діями влади.

Шептицький неодноразово письмово звертався до влади з проханням послабити тиск на духовенство та вірних, клопотав про надання духовної опіки хворим та полоненим, переживав за долю ув'язнених та депортованих у Сибірі та Німеччині. Таким чином він намагався налагодити певний контакт з окупантами з метою уникнення конфліктних ситуацій, які б в подальшому могли вилітати у репресії проти духовенства та народу.

Окрім звернень, глава ГКЦ неодноразово зустрічався з представниками більшовицького та нацистського окупаційних режимів, де не боявся відстоювати права та інтереси вірних, як у випадку прагнень українського народу мати свою державу, так і щодо репресій мирного населення та антирелігійної політики. Однак такі зустрічі представники влади використовували радше для збору інформації щодо ставлення ГКЦ до їхніх

політичних режимів, аніж для досягнення компромісу в конфліктних питаннях та зміни своїх політичних рішень щодо репресій. Зокрема у випадку зустрічі з радянськими представниками влади, які були агентами НКВС, їхнім зацікавленням був збір інформації для подальшого розвитку ліквідаційного процесу проти ГКЦ.

Попри все, митрополит Андрей завжди мав надію на можливі зміни, а тому не переставав працювати в напрямку налагодження дипломатичних відносин з кожним тоталітарним режимом. Однак паралельно з цим він не переставав працювати і в інших напрямках порятунку, зокрема під його провідом почалася широкомасштабна кампанія порятунку цивільного населення. У часі радянської окупації, завдяки його вказівкам, духовенством переховувалися представники націоналістичного руху, а також ті, кому загрожувала смерть під час масових страт в червні 1941 року. Натомість у період німецької окупації митрополит Шептицький очолив одну з найбільших кампаній щодо порятунку євреїв. Хоч у цей період цифра жертв серед єврейського населення регіону перевищила позначку у пів мільйона, кількість тих, хто пережили Другу світову становить 2%, і ця цифра була б значно меншою, якби не акції порятунку греко-католицького духовенства.

Водночас такі дії Церкви не могли бути непоміченими з боку влади, адже вони повністю протиставлялися її ідеологічній тоталітарній політиці. Зокрема в часі першої та другої радянської окупацій влада усвідомлювала роль ГКЦ серед населення Галичини, а тому почала активно впроваджувати свою антирелігійну політику, яка згодом вилилася в ліквідацію ГКЦ та репресії супроти її духовенства. Водночас духовенство, неодноразово намагаючись протистояти антигуманним діям влади на місцях, саме ставало жертвами репресій. Зокрема точної кількості жертв встановити не можливо, однак з наявних досліджень можемо зрозуміти, що від початку Другої світової війни і до її закінчення від рук більшовиків та нацистів загинуло понад дві сотні представників греко-католицького духовенства, ще понад 500 було арештовано та відправлено на заслання. Хоч ця цифра є чималою, вона є лише маленькою частинкою від

загальної кількості, яка за різними підрахунками доходить до позначки у 2 мільйони репресованих та вбитих впродовж радянської та німецької окупацій Галичини в Другій світовій війні¹.

Однак попри всі репресії радянського та німецького окупаційних режимів, попри антирелігійну політику, масові страти, терор населення Галичини, економічний тиск, духовенство ГКЦ намагалося захищати інтереси та права народу перед цими тоталітарними системами. Зокрема своїми діями священнослужителі засвідчили не лише свою суспільну позицію, але також живим прикладом проповідували християнську мораль любові до ближнього та звертали увагу на велику цінність та гідність людського життя, яке є подароване людині Богом, а тому ніхто не може його відібрати в неї. Саме ця християнська мораль, яку ГКЦ так відкрито проповідувала всупереч тоталітарним ідеологіям, і є основою суспільного устрою. Таким чином можемо побачити, що попри всі намагання цих двох тоталітарних режимів знищити моральні цінності, ліквідувати Церкву та збудувати наддержаву шляхом масових вбивств, їм нічого не вдалося. Натомість Церква, маючи у своїй основі Божий Закон, змогла, попри всі дії влади, врятувати не одну душу та не одне життя і власним прикладом впровадити християнську мораль у суспільне життя. Саме така праця серед вірних допомогла ГКЦ зберегти релігійність народу, вкоренити основоположні моральні принципи в його життя, які не вдалося зруйнувати жодному режиму, що дозволило їй вистояти та дійти до наших днів, на відміну від цих двох тоталітарних держав.

---

¹ Г. Боднар, «"Радянська" Галичина» // сайт: *ZAXID.NET*, 13 вересня 2012, <https://zaxid.net/radyanska_galichina_n1265077>(дата звернення 11.12.2019).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

1. Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР), ф. 11: «Збірка документів Львівської організації Українського історико-просвітницького товариства "Меморіал"», т. 30: «Спогади учасників та очевидців подій ХХ ст.»: «Лист із спогадами Дрібнюк-Руди Ірини в Львівське товариство "Меморіал" про радянські та німецькі репресії в тюрмі на Лонцького за 1941-1943 роки», арк. 1.
2. Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР), ф. 9: «Збірка документів Миколи Лебедея», т. 11: «Документи німецької військової адміністрації та війська»: «Bekanntmachung - повідомлення про засуд до розстрілу групи українців. Дрогобич. 15.02.1944 р.», арк. 1-2.
3. Центральний державний історичний Архів Львова (ЦДІАЛ), ф. 358: «Шептицький Андрій, Олександр, граф, митрополит греок-католицької церкви 1865-1944 рр.», оп. 3, спр. 14: «Виступи митрополита Шептицького на сесіях священників, надруковані у додатку до «Львівських архиєпархіальних відомостей" (Документи з часів більшовицької окупації)», арк. 1-25.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

4. «Инструкция о выселении осадников из западных областей УССР и БССР. 29 декабря 1939 г.» // *Иосиф Сталин - Лаврентию Берии: «Их надо депортировать»*. Документы, факты, комментарии / сост. Н. Бугай, Москва: «Дружба народов» 1992.
5. «Митр. А. Шептицький про більшовицькі репресії в Західній Україні» // *Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах. Том II: Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України* / упоряд. О. Зінкевич, Т. Лончина, Торонто: Смолоскип 1985.
6. «Постанова ЦК ВКП(б) про розстріл інтернованих польських офіцерів та ув'язнених із західних областей України і Білорусії. 5 березня 1940 р.» //

- Західноукраїнська трагедія 1941* / ред. Б. Романів, Львів - Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 2002.
7. «Протокол засідання Передсоб. Комісії дня 30. XI. 1942» // *Протоколи засідань Львівських архиєпархіальних соборів 1940-1944 рр.* / упоряд. Августин Баб'як, Львів: Місіонер 2000.
  8. «Ті, що не могли спати. Лікар пояснює причини безсонниці мешканців Львова» // *Західня Україна під большевиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілена Рудницька, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958.
  9. *Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані послання та проповіді*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том II / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2005.
  10. *Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ. Зібрані послання та інші праці*, (Богословська спадщина Перемиської Єпархії) Том I / упоряд. В. Пилипович, Перемишль: Перемиська Архієпархія 2004.
  11. *Діяння і постанови Львівських архиєпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Вінніпег: [б.в] 1988.
  12. *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів* / упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, О. Купчинський, Я. Лялька, Ф. Стеблій, С. Трусевич, Л. Федоришин, ред. М. Брик, Київ: Наукова думка 1986.
  13. Лакота Г., *Відозва до греко-католицького Духовенства Єпархіальної Области Перемиської*, Ярослав 1939.
  14. Лев XIII, Енцикліка *Rerum Novarum* [«Нові речі»], (15 травня 1891) // сайт: *Рух Світло-Життя*, 21 серпня 2014, <http://dc.lviv.ua/nauka_cerkvy/dokumenty/2391-rerum-novarum-nov-rech-enciklka-papi-leva-h.html>(дата звернення 25.09.2019).

15. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки: у 2-х томах. Том I* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: ПП Сергійчук М. І. 2006.
16. *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005.
17. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944, Том II: Церква і суспільне питання. Книга 1: Листування*, Львів: Місіонер 1998.
18. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II: Церква і суспільне питання. Книга 2: Листування*. Львів: Місіонер 1999.
19. *Народний Катехізм католицької релігії з образками* / упоряд. І. Перепелиця, Вінніпег: Друкарня Канадійського Русина 1917.
20. *Паньківський К., Роки німецької окупації, (Життя і Мислі)*, Нью-Йорк, Торонто: Ключі 1965.
21. *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010.
22. *Пастирські послання: Спільні пастирські послання (1905-1944)*, Т. IV, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2013.
23. Пій XI, Енцикліка *Mit brennender Sorge* [«З великою турботою»], (14 березня 1937) // сайт: *Milites Christi Imperatoris*, <<http://www.christusimperat.org/uk/node/19661>>(дата звернення 25.09.2019).
24. Редліх Ш., *Разом і нарізно в бережанах: Поялки, євреї та українці, 1919-1945*, вид. 2-е / перекл. з англ. Н. Вельбовець, Київ: Дух і Літера 2007.
25. *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане*, (Бібліотека Інституту юдаїки) / упоряд. Жанна Ковба, Київ: Дух і Літера 2003.

26. Leo XIII, Encyclical *Immortale Dei* [«On the christian constitution of states»] (1 of november 1885) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html>(дата звернення 25.09.2019).
27. Leo XIII, Encyclical *Quod apostolici muneris* [«On Socialism»] (28 of december 1878) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.html>(дата звернення 25.09.2019).
28. Pius XI, Encyclical *Divini Redemptoris* [«On atheistic communism»] (19th of march 1937) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html>(дата звернення 28.09.2019).
29. Pius XI, Encyclical *Non abbiamo bisogno* [«We do not need»] (29th of june 1931) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061931_non-abbiamo-bisogno.html>(дата звернення 25.09.2019).
30. Pius XI, Encyclical *Quadragesimo Anno* [«In the 40th Year»] (15 of may 1931) // сайт: *The Holy See*, <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html>(дата звернення 25.09.2019).
31. Pius XII, Encyclical *Summi Pontificatus* [«Of the Supreme Pontificate»] (20 of October 1939) // сайт: *The Holy See*, <http://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html>(дата звернення 28.09.2019).

ПЕРІОДИКА

32. «Альфред Розенберг - міністр східних земель» // *Український голос* №19 (3 грудня 1941).

ЛІТЕРАТУРА

33. «Гавриїл Костельник. Перша зустріч з більшовиками» // *Західня Україна під більшовиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілена Рудницька, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958.
34. «Мартирологія українського духовенства під пануванням більшовиків» // *Західня Україна під більшовиками. IX. 1939 - VI. 1941: Збірник* / ред. Мілени Рудницької, Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 1958.
35. Альтман И., *Жертвы ненависти: Холокост в СССР 1941-1945 гг.*, (Серия «Анатомия Холокоста»), Москва: Фонд «КОВЧЕГ» 2002.
36. Андрухів О., «Репресії на території західних областей України в 1939-1941 роках (історико-правовий аспект)» // *Часопис Київського університету права*, вип. 1, Київ: Київський університет права НАН України 2011.
37. Бабенко Л., «Відображення діяльності митрополита Йосифа Сліпого у документах радянських органів державної безпеки» // *Історична пам'ять. Науковий збірник*, число I, вип. 25, Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка 2011.
38. Баб'як А., «Вступне слово» // *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.* / упоряд. Августин Баб'як, Львів: Місіонер 2000.
39. Баран С., *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, Мюнхен: Вернигора 1947.
40. Басараб В., «Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII» // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія* / ред. Ю. Данилець, Випуск 1(40), Ужгород: Говерла 2019.
41. Бистрицька Е., «Еволюція політики радянської влади щодо римо-католицької і греко-католицької церков у 1939-1948 рр.» // *Наукові записки*, вип. 4, серія «Історичне релігієзнавство», Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія" 2011.

42. Боляновський А., «Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів)» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ* / ред. Л. Фінберг, Київ: Дух і Літера 2016.
43. Боляновський А., «Розстріли польських професорів у Львові в липні 1941 року: історичні факти, юридичні звинувачення, політичні інсинуації» // *Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*: [зб. наук. праць / відп. ред. М. Литвин], Вип. 3-4, Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича 2010-2011.
44. Боцюрків Б., *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)* / перекл. з англ. Н. Кочан, ред. О. Турій, Львів: УКУ 2005.
45. Веденєєв Д. - Лисенко О., «"Самый образованный священник Западной Украины..." Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939-1948 роках» // *Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей*, вип. 18, Київ: Інститут історії України НАН України 2016.
46. Волинець О., «Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму» // *Науковий журнал "Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)*, число I, вип. 1, Львів: Видавництво Львівської політехніки 2015.
47. Гаврилів І., «Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.» // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, № 612: Держава та армія, Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка" 2008.
48. Гайковський М. - Гайова О., «Величава дорога у вічність: Хроніка похорону А. Шептицького» // *Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Збірник популярно-наукових статей, та іншого архівного*

- матеріалу, скомплектований з нагоди відзначень 45-ої і 50-ї річниць смерти митрополита Андрія Шептицького / ред. І. Головінський та інші. Філядельфія: «Америка» 1994.
49. Генік Л., «Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни» // *Карпати: людина, етнос, цивілізація. Науковий журнал з проблем карпатознавства*, вип. 4, Івано-Франківськ: Плай 2012.
50. Гентош Л., «Про ставлення митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга» // *Україна модерна: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи*, Число 20 / ред. Я. Грицак, Київ-Львів: Критика 2013.
51. Гентош Л., *Митрополит Шептицький 1923-1939: Випробування ідеалів*, Львів: ВНТЛ-Класика 2015.
52. Гордієнко В., «Сталінізм і українська греко-католицька церква» // *Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності митрополита Андрія Шептицького* / упоряд. Ю. Туркевич, Львів: Атлас 1990.
53. Горобець С., «Визволення України» // *Війна і міф. Невідома Друга світова* / ред. О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майоров, Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2016.
54. Гриневич В., «Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939-1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти» // *Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки (міжвідомчий збірник наукових праць)*, Київ: Інститут історії України НАН України, Т. 2, вип. 19, 2003.
55. Гринчишин М., «Введення» // *Діяння і постанови Львівських архієпархіяльних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрія Шептицького*, Вінніпег: [б.в] 1988.
56. Гриньох І., *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, Мюнхен: Сучасність 1970.

57. Гуменюк Т., «Трансформації в духовному житті та культурно-освітній сфері на західноукраїнських землях (1939-1941 рр.) в історіографії» // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, вип. 17, Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника 2010.
58. Гуцал П. - Бажан О., «Багрянний відблиск "золотого вересня" (політичні репресії на Тернопільщині у 1939-1941 рр.)» // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ № 1 (32). Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво «Права людини» 2009.
59. Даниленко В., «"Четвертий поділ" Польщі і встановлення радянського тоталітарного режиму в Західній Україні» // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ № 1/2 (22/23). Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2004.
60. Дерев'яний І., «Масові розстріли у в'язниці № 1 м. Львова в кінці червня 1941 року» // *Український визвольний рух. Науковий збірник № 13*, Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2009.
61. Дземан М., «Діяльність Андрея Шептицького у роки Другої світової війни» // *Спадщина Андрея Шептицького: Духовність, діяльність, мораль. Матеріали науково-практичної конференції (Глумач, 9 серпня 2015)*, Івано-Франківськ: Місто НВ 2015.
62. Дмитренко Б., *Наслідник Св. Петра*, (Самоосвітні листки ч. 10), Мондер: Видавництво ОО. Василіян 1949.
63. *До Світла Воскресіння крізь терни катакомб: Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви* / упоряд. Т. Бублик та інші, Львів: УКУ 2012.
64. *Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті* / упоряд. Л. Герасименко, Р. Пилявець, Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2010.

65. Єгрешій О., *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, Івано-Франківськ: Нова Зоря 2006.
66. Єрмоленко В., *Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX - XX століть*, Київ: Дух і Літера 2018.
67. Ілюшин І. - Пшенніков О., «Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень–жовтень 1939 р.)» // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий і документальний журнал*, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2000.
68. Кіянка І., «Німецький нацизм: від популістських обіцянок до авторитарної диктатури» // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наукових праць*, Випуск 26, Львів: Видавництво Львівської політехніки 2014.
69. Ковба Ж., *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східньої Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*, (Академічна серія «Українська бібліотека голокосту»), 3-тє вид., Київ: Дух і Літера 2009.
70. Концур-Карабінович Н., «Специфікація взаємин греко-католицької церкви та її лідера - Митрополита А. Шептицького з радянською владою у 1939-1941 роках» // *Митрополит Андрей Шептицький - Великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження в Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Коломия, 20 травня 2015 р.)* / ред. М. Ковальчук, С. Михайлюк, О. Русакова, Івано-Франківськ: НАІР 2015.
71. Королевський К., *Митрополит Андрей Шептицький (1865 - 1944)* / перекл. з фр. Я. Кравець, Ю. Дубленич, Вид, 2-ге, виправл., Львів: Свічадо 2015.
72. Косик В., *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні* / перекл. Романа Осадчука, ред. Олег Романів, Львів: Атлас 1993.

73. Косяк С., «Пангерманізм і зародження націонал-соціалістичної ідеології» // *Вісник Черкаського університету: Серія історичні науки*, Випуск №2, Черкаси: Черкаський національний університет 2016.
74. Кравчук А., «Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя» // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, число 2, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 2000.
75. Круглов А., *Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий*, Харьков 1997.
76. Крупник Л., «Дискредитація митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ*, Київ: Дух і Літера 2016.
77. Кубійович В., *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1. 1. 1939. Національна статистика Галичини*, Мюнхен: Логос 1983.
78. Куриляк О., «Радянські військові мобілізації 1944-1945 рр. на території Західної України» // *Схід: Аналітично інформаційний журнал*, №5(151) вересень-жовтень 2017 р., Київ: Український культурологічний центр 2017.
79. Луцький О., «Львів під радянською окупацією 1939-1941 рр.» // *Український визвольний рух / Центр дослідження визвольного руху*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, збірник 7, Львів: «Мс» 2006.
80. Майоров М., «Українсько-польський кордон» // *Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / упоряд. К. Галушко*, Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2016.

81. Марцелюк П., «Голгота і всокресіння Української Греко-Католицької Церкви» // *На скелі віри* / упоряд. О. Гайова, М. Перун, Львів: Артос 2019.
82. Марчук В., «Церква в умовах тотальної недовіри (Спротив УГКЦ Сталінській "Радянізації" 1939-1941 рр.)» // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, вип. 3, Івано-Франківськ: Плай 2000.
83. Михальчук Є. - Іванічек О., «Ставлення тоталітарних режимів до Української греко-католицької церкви у роки Другої світової війни» // *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*, Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки 2012.
84. Мірчук П., *Акт відновлення Української державності 30. червня 1941 року (його тенева та політичне й історичне ставлення)*, 2-е вид., Мюнхен: "ЦЦЕРО" 1953.
85. Моммзен Г., *Нацистський режим и уничтожение евреев в Европе*, перекл. Д. Бордюгов, Москва: АИРО-XXI 2018.
86. Назарко І., *Йосафат Коциловський, ЧСВВ Єпископ Перемиський 1916-1946*, Торонто: Видавництво ОО. Василянів 1954.
87. Небесняк Є., *Митрополит Андрей*, Львів: Салвид 2003.
88. *Перші Заковані. Біла Книга про переслідування віри в Україні (переклад з італійського)*, Буенос-Айрес 1956.
89. Пилипів І., «Суспільна діяльність Греко-Католицької Церкви в період німецької окупації (1941-1944)» // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 22: *Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи*, Львів: НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича 2012.
90. Прах Б., «Репресії супроти греко-католицького духовенства Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939-1947 рр.)» // *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство»*, Вип. 7, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія» 2012.

91. Прах Б., *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том I: Біографічні нариси (1939-1989)*, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2015.
92. Романів О. - Федущак І., *Західноукраїнська трагедія 1941* / ред. Б. Романів, Львів - Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка 2002.
93. Савран В., «Священномученик МИКОЛА КОНРАД» // *Випробувані як золото в горнилі. Книга друга* / упоряд. Л. Романчук, В. Савран, Жовква: Місіонер 2014.
94. Сапеляк А., *Україна кризь віки: релігійно-церковний аспект*, Львів: Червона Калина 2006.
95. Сергійчук В., «Незламний велет духу і нації» // *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.)* / упоряд. С. Кокін, Н. Середюк, С. Середюк, ред. В. Сергійчук, Київ: Українська Видавнича Спілка 2005.
96. Сердюк Н., «Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)» // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий і документальний журнал*, число I, вип. 22, Київ: Видавництво НПУ ім. Драгоманова 2004.
97. Скіра Ю., «Діяльність координаційної групи організованої митрополитом Андреем Шептицьким для порятунку євреїв під час голокосту у 1942 р.» // *Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації: тези IV Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 квітня 2017 року*, Львів 2017.
98. Скіра Ю., «Переховування євреїв монахами студійського уставу на взуттєвій фабриці “Солід” у Львові в 1942–1944 рр.» // *Historical and Cultural Studies*, Volume 3, number 1, Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House 2016.

99. Скіра Ю., «Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р.» // *Evropský filozofický a historický diskurz*, Svazek 3: 3 vydání, Praha: BEROSTAV DRUŽSTVO 2017.
100. Скіра Ю., *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*, (Серія «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»), Київ: Дух і Літера 2019.
101. Смицнюк О., «Боротьба за збереження святості життя в діяльності митрополита Андрея Шептицького доби Другої світової війни» // *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я*. Вип. 8, Івано-Франківськ: ІФБУ 2015.
102. Снайдер Т., *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным* / перекл. Л. Зурнаджи, Київ: Дуліби 2015.
103. Соловка Л., «Митрополит Андрей Шептицький: публічний протест проти злочинів нацизму та ініціювання порятунку євреїв» // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ*, Київ: Дух і Літера 2016.
104. Старка В., «Релігійне життя західноукраїнського селянства в умовах суспільно-політичних трансформацій (вересень 1939 - червень 1941 рр.)» // *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я*. Вип. 8, Івано-Франківськ: ІФБУ 2015.
105. Стародубець В. - Стародубець Г., «Особливості процесу відновлення радянської влади в західних областях України в 1944-1946 роках» // *Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів: Збірник наукових статей. Випуск 5*, Львів: ПП Сорока П. Б. 2016.

106. Сурмач О., *Дні кривавих свастик: Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.)*, Львів: Сполом 2005.
107. Тожецький Р., «Митрополит Андрей Шептицький» // *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, число 1, Львів: Інститут Історії Церкви 1993.
108. Федущак І., «До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.)» // *Український визвольний рух / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, збірник 7*, Львів: «Мс» 2006.
109. Франко П., *Репресоване духовенство УГКЦ*, 2-ге вид., Львів 2008.
110. Химка І., *Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті*, (Серія «Бібліотека юдаїки»), Київ: Дух і Літера 2019.
111. Хонигсман Я., *Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галичини, Західної Волини, Буковини і Закарпаття в 1933-1945 роках*, Львів 1998.
112. Чернега П., «Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944-1945 рр.)» // *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 15 квітня 2010 р. Збірник наукових праць / ред. В. Карпов та ін.*, Львів 2010.
113. Чернописька В., *Релігійна та громадська діяльність блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького) (1869-1951 рр.)*, Львів: Галицька видавнича спілка 2014.
114. Derdziak L., *Społeczno-wychowawczy aspekt działalności duszpasterskiej błogosławionego Hryhorija Łakoty (1908-1950), Biskupa pomocniczego grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, Lwów: Liga-Press 2010.
115. Redlich S., «Sheptyts'kyi and the Jews» // *Morality and Reality: The life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / edit. Paul Robert Magocsi*, Edmonton: Hignell Printing Limited 1989.

116. Rittner C. - Roth J.K., «A Chronology about Pope Pius XII and the Holocaust» // *Pope Pius XII and the Holocaust* / edit. Carol Rittner and John K. Roth, London: Continuum 2002.

ІНТЕРНЕТ ДЖЕРЕЛА

117. «70 років тому у Львові востаннє пролунало "Танго смерті" - рідкісні світлини з Янівського концтабору» // сайт: *Gazeta.ua*, 18 листопада 2014, <https://gazeta.ua/articles/history/_70-rokiv-tomu-u-lvovi-vostannye-prolunalo-tango-smerti-ridkisni-svitlini-z-anivskogo-konstaboru/593449>(дата звернення 13.12.2019).
118. «Війна після війни (1944-1953)» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/>>(дата звернення: 30.04.2019).
119. «Гетто й акції Голокосту в Україні» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1939-1945/third-reich/ghetto-holocaust/>>(дата звернення: 18.04.2019).
120. «Друга колективізація» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/second-collectivization/>>(дата звернення: 28.04.2019).
121. «Криваві дні найдавнішої Львівської тюрми» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/publikatsiji/kryvavi-dni-najdavnishoji-lvivskojj-tiurmy.html>>(дата звернення 16.04.2019).
122. «Ліквідація УГКЦ» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/ugcc-liquidation/>>(дата звернення 24.11.2019).
123. «Львівське гетто» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/museum/ghetto/>>(дата звернення 25.11.2019).
124. «Мана Львівського гетто» // сайт: *Державний архів Львівської області*,

- <<http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/image/4248/>>(дата звернення 14.12.2019).
125. «Масові розстріли 1941» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckofo.lviv.ua/arhiv/masovi-rozstrily-1941>>(дата звернення 16.04.2019).
126. «Найкривавіша сторінка в історії тюрми на Лонцького» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckofo.lviv.ua/publikatsiji/najkryvavisha-storinka-v-istoriji-tyurmy-na-lontskofo.html>>(дата звернення 24.11.2019).
127. «Нацистські пропагандистські плакати, надруковані у Львові 1943 року» // сайт: <<http://photo-lviv.in.ua/natsyystski-propahandystski-plakaty-nadrukovanu-u-lvovi-1943-roku>>(дата звернення 12.12.2019).
128. «Приватна колекція Богдана Зрайка. Архів музею "Територія Терору"» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/archive/photo-archive/photo/?pictureid=146>>(дата звернення 12.12.2019).
129. «Радянська окупація 1944-1991 рр.» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckofo.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanska-okupatsiya-1944-1991-rr>>(дата звернення 29.04.2019).
130. «Радянський період 1939-1941 рр.» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckofo.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-rr>>(дата звернення 24.11.2019).
131. «Розстрільні списки» // сайт: *Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів*, <<http://www.lonckofo.lviv.ua/arhiv/masovi-rozstrily-1941/rozstrilni-spysky>>(дата звернення 16.04.2019).

132. «Стаття 54 Кримінального Кодексу УРСР» // сайт: *Сайт міста Сватово*, <<http://svatovo.lg.ua/people/reabil/docs/doc3.html>>(дата звернення 14.04.2019).
133. «Стаття 54 УК УССР» // сайт: *Мой Веприн*, <<https://veprin.jimdo.com/документи/статья-54-ук-усср/>>(дата звернення 24.04.2019).
134. «Українська Національна Рада» // сайт: *Бандера: бібліотека націоналіста*, 8 листопада 2011, <<https://bandera.lviv.ua/ukrajinska-nacionalna-rada/>>(дата звернення 23.11.2019).
135. «Хронологія. Депортації» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/deportations/chronology/>>(дата звернення: 29.04.2019).
136. «Церковна дипломатія: про що Митрополит Шептицький писав Гітлеру» // сайт: *WAS - Журнал вражаючих історій*, <<https://was.media/microformats/church-diplomacy-ukraine>>(дата звернення 23.11.2019).
137. «Янівський концтабір» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/yaniv/>>(дата звернення: 18.04.2019).
138. Бистрицька Е., «Лист Г. Карпова Й. Сталіну з планом боротьби проти Ватикану (березень, 1945 року)» // сайт: *RISU - Релігійно-інформаційна служба України*, 29 грудня 2009, <https://risu.org.ua/ua/library/historic_archive/33602/>(дата звернення 27.11.2019).
139. Білас В., «Агентурна справа "Ходячие". НКВД проти УГКЦ» // сайт: *Історична правда*, 15 квітня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/15/36016/>>(дата звернення: 27.11.2019).
140. Білас В., «Омелян Ковч - свщеник концтабору Майданек» // сайт: *Історична правда*, 21 грудня 2010,

- <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2010/12/21/10204/>>(дата звернення 26.11.2019).
141. Бірчак В. - В'ятрович В., «Омелян Ковч - священик, патріот та праведник» // сайт: *Історична правда*, 26 березня 2019, <<https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/26/153881/>>(дата звернення 26.11.2019).
142. Богомолець О., «Їх імена знає тільки Бог» // сайт: *Українська правда: Блоги*, 26 вересня 2016, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogomolec/57e94176ad877/page_2/>(дата звернення 27.11.2019).
143. Боднар Г., «"Радянська" Галичина» // сайт: *ZAXID.NET*, 13 вересня 2012, <https://zaxid.net/radyanska_galichina_n1265077>(дата звернення 11.12.2019).
144. Бриндак І., «Митрополит Андрей Шептицький і рух ОУН-УПА» // сайт: *Самбірсько-Дрогобицька єпархія Українська Греко-Католицька Церква*, липень 2012, <<http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-i-rukh-oun-upa.html>>(дата звернення 3.10.2019).
145. В'ятрович В., «Добро в найстрашніший час. Історія Олени Вітер» // сайт: *Історична правда*, 4 травня 2016, <<https://www.istpravda.com.ua/digest/2016/05/4/149072/>>(дата звернення 26.11.2019).
146. Грицак Я., «Українці в антиєврейських акціях у Другій світовій війні» // сайт: *Еврейский Мир Украины*, <<http://ju.org.ua/ru/publicism/392.html>>(дата звернення 23.11.2019).
147. Грінченко Г. - Венгер А., «"Непотрібні люди": знищення пацієнтів Ігреньської психіатричної лікарні у 1941-43 роках» // сайт: *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*, 8 травня 2017, <<http://uamoderna.com/md/grinchenko-venger-useless-people>>(дата звернення: 18.04.2019).

148. Дерев'яний І., «Розстріли в'язнів в червні-липні 1941 р. Як це було» // сайт: *Історична правда*, 24 червня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/24/43789/>>(дата звернення 16.04;24.11.2019).
149. Дерев'яний І., «Розстріли в'язнів в червні-липні 1941 р. Як це було» // сайт: *Історична правда*, 24 червня 2011, <<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/24/43789/>>(дата звернення 24.11.2019).
150. Джон-Пол Химка, «Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба» // сайт: *Історична правда*, 20 грудня 2012, <<https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/>>(дата звернення: 18.04.2019).
151. Добош О., «Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939-1944 р.» // сайт: *Релігія в Україні: міркуй разом з нами*, 15 травня 2012, <<https://www.religion.in.ua/main/history/16275-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptickogo-ta-kerovanoyi-nimukrayinskoji-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr.html>>(дата звернення 29.11.2019).
152. Зрайко Б., «УГКЦ в українському національно-визвольному русі 1940-1950-х років» // сайт: *Територія терору*, <<http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>>(дата звернення 28.11.2019).
153. Ковба Ж., «Роль Митрополита Андрея Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту» // сайт: *Православные католики Одессы. УГКЦ*, 3 травня 2008, <<http://www.cerkva.od.ua/home/33/43----->-.>(дата звернення 26.11.2019).
154. Крупник Л., «У двобої з Системою Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада» // сайт: *Дзеркало тижня*, 23 жовтня 2015, <<https://dt.ua/history/u-dvoboyi-z-sistemoyu-mitropolit-andrey-sheptickiy-i-bilshovicka-vlada-.html>>(дата звернення: 15.11.2019).

155. Крупник Л., «У двобої з системою: Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада» // сайт: *Інформаційний ресурс Української Греко-католицької Церкви*, 26 жовтня 2015, <http://news.ugcc.ua/articles/u_dvoboi_z_sistemoyu_mitropolit_andrey_sheptitskiy_i_bilshovitska_vlada_75142.html>(дата звернення 24.11.2019).
156. Мазипчук М., «КПЗУ і "Сельроб". Український лівий рух на Галичині й Волині в 1920-х» // сайт: *Історична правда*, 1 квітня 2016, <<http://his.img.pravda.com/images/doc/1/2/1233df1-2-original.jpg>>(дата звернення: 13.12.2019).
157. Мартинів М., «Голокост. Львівський вимір» // сайт: *ZBRUC'*, 13 лютого 2018, <<https://zbruc.eu/node/76461>>(дата звернення 13.12.2019).
158. Пагіря О., «Масові розстріли в'язнів у тюрмах НКВС УРСР влітку 1941 року» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=248>>(дата звернення 16.04.2019).
159. Петрюк П. - Иванчук О., «Психиатрия при нацизме: медицинские эксперименты на живых людях. Сообщение 5» // сайт: *Новини української психіатрії*, <<http://www.psychiatry.ua/articles/paper400.htm>>(дата звернення: 18.04.2019).
160. Поліковська Ю., «Шкільництво в Галичині під час радянської окупації 1939-1941 рр.» // сайт: *Музей «Територія Терору»*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=273>>(дата звернення: 15.11.2019).
161. Приватна колекція Богдана Зрайка. Архів музею «Територія Терору» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/archive/photo-archive/photo/?pictureid=146>>(дата звернення 12.12.2019).
162. Семенова В., «Фашизм і комунізм vs Церква» // сайт: *Milites Christi Imperatoris*, 1 вересня 2009,

- <<http://www.christusimperat.org/ru/node/17778>>(дата звернення 30.09.2019).
163. Скіра Ю., «Єврейські діти, врятовані студитами: невідома сторінка історії Голокосту та монашества Греко-Католицької Церкви» // сайт: *RISU - Релігійно-інформаційна служба України*, 28 березня 2019, <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/75223/>(дата звернення 13.12.2019).
164. Фрідман Ф., «Винищення львівських євреїв» // сайт: *Еврейский Мир Украины*, <<http://ju.org.ua/ru/publicism/403.html>>(дата звернення 18.04.2019).

СЛОВНИКИ

165. *Словник української мови в 11 тт. Том 7.* АН УРСР. Інститут мовознавства, за ред. І. Білодіда, Київ: Наукова думка 1970-1980.

ВІДЕОМАТЕРІАЛИ

166. Т. Химич (режисер), *Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939-1941* [документальний фільм], Україна: Invert pictures 2010.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

«Лист із спогадами Дрібнюк-Руди Ірини в Львівське товариство "Меморіал" про радянські та німецькі репресії в тюрмі на Лонцького за 1941-1943 роки»¹

У Львівське товариство "Меморіал"

Я, Дрібнюк-Руда Ірина Михайлівна. 1927 р.н., в с.Мшана, Горо-
доцького району, Львівської області прошу встановити, що сталося
з моїми рідними:

Мама - Руда Павлина Михайлівна 1900 р.н. в с.Мшана, Городоцького
району, Львівської області.

Сесира - Руда Євгенія Михайлівна № 1921 р.н., в с.Мшана Городоцького
району, Львівської області.

Сестра - Руда Михайлина Михайлівна - 1922 р.н., в с.Мшана, Горо-
доцького району, Львівської області.

Моя Мама - з дому Чура Павлина, в 1920 р. вийшла заміж за
Рудого Михайла. Обсе свідомі українці, активно брали участь в роботі
читальні, члени "Просвіти". Батько помер в 1935 році.

В них було четверо дітей: сестра - Руда Євгенія, сестра
Михайлина, брат Богдан - 1924 р.н. і я Ірина 1927 р.н., з нами ще
жила Бабця Чура Євросинія, яка померла в 1942 р. маючи 86 років

Першого березня 1941 року вночі прийшли органи НКВС і забрали
Маму і обі сестри. На спикі був також і мій брат Богдан, але його
тоді не було дома і його не забрали. Залишили мене як неповнолітню
/мені було тоді 14 років/ і Бабцю, яка мала 82 роки - інвалід.
Мама і сестри сиділи в тюрмі на Лонцького. Ще 18 травня 1941 року
я їм всім передала передачу. А в червні 1941 року, коли пізнавали
трупів, неможна було пізнати нікого. Тільки знайшлася головна хустка
сестри, один мішочок підписаний з цієї передачі Мамина куртка.

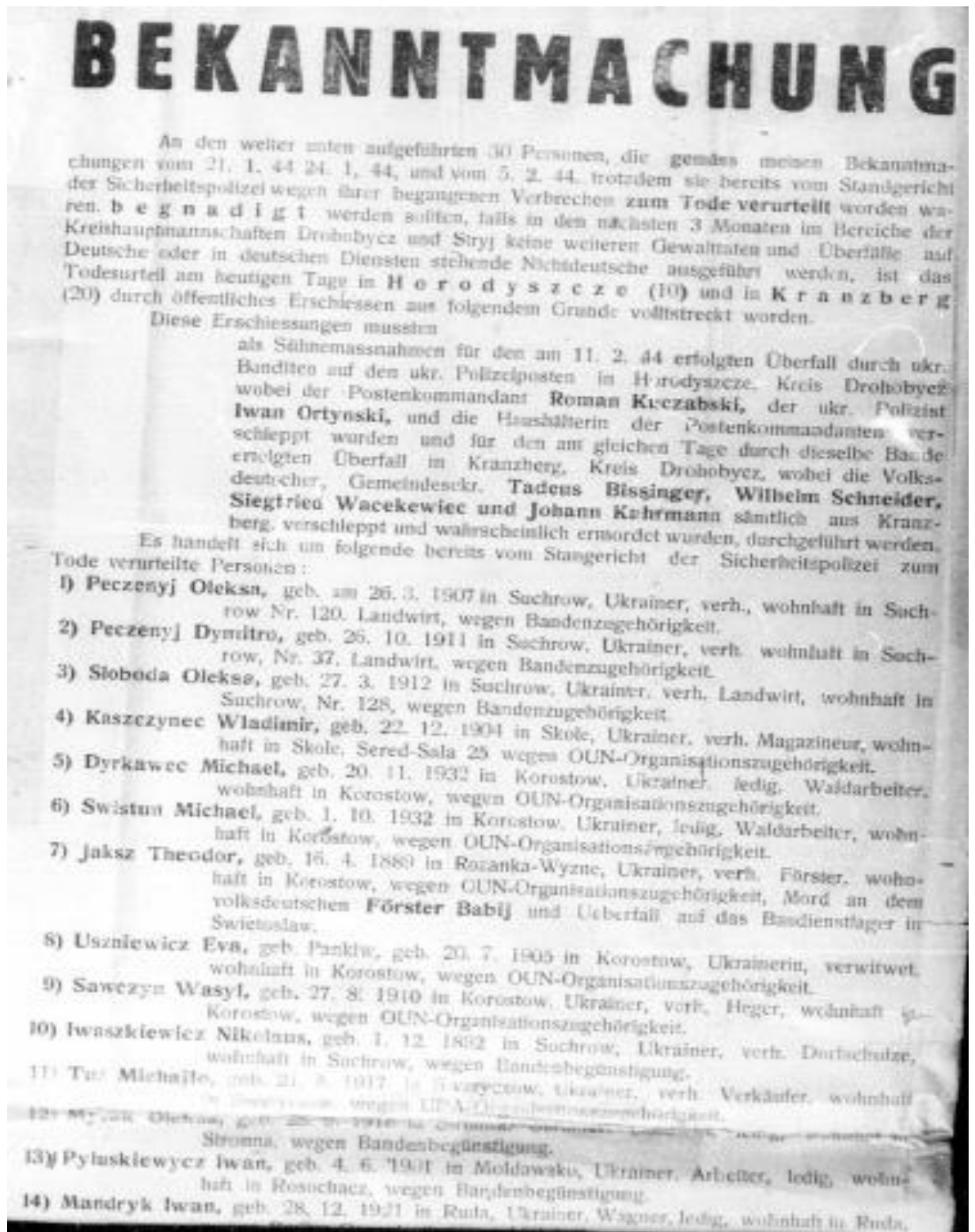
В липні 1943 року німецькі гестапівці арештували брата і там же
на Лонцького змучили. І так я залишилася сама. Жила по чужих людях.
На моїй хаті жили чужі люди. Врешті сілрада надала площу сусідам,
які побудували собі нову хату і все обійстя.

Моя адреса: м.Львів - 15, вул.Тургеніва 78-А мешк. 22, Дрібнюк І.М.

¹ ЦДВР, ф. 11, т. 30, арк. 1.

Додаток № 2

«Bekanntmachung - повідомлення про засуд до розстрілу групи українців.
Дрогобич. 15.02.1944 р.»²

² ЦДВР, ф. 9, т. 11, арк. 1-2.

- Korostow, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit.
- 10) Iwanzkiewicz Nikolaus, geb. 1. 12. 1892 in Suchrow, Ukrainer, verh. Dorfschulze, wohnhaft in Suchrow, wegen Bandenbegünstigung.
  - 11) Tuz Michajlo, geb. 21. 8. 1917 in Swaryczow, Ukrainer, verh. Verkäufer, wohnhaft in Swaryczow, wegen UPA-Organisationszugehörigkeit.
  - 12) Myczek Grzegorz, geb. 22. 12. 1912 in Stremna, Ukrainer, verh. Arbeiter, wohnhaft in Stremna, wegen Bandenbegünstigung.
  - 13) Pyluskiwycz Iwan, geb. 4. 6. 1891 in Moldawsko, Ukrainer, Arbeiter, ledig, wohnhaft in Rosochacz, wegen Bandenbegünstigung.
  - 14) Mandryk Iwan, geb. 28. 12. 1921 in Ruda, Ukrainer, Wagner, ledig, wohnhaft in Ruda, wegen Banera-Organisationszugehörigkeit.
  - 15) Diakiw Iwan, geb. 15. 1. 1911 in Laszki-Dolne, Ukrainer, ledig, wohnhaft in Laszki Dolne, wegen Bandera-Organisationszugehörigkeit.
  - 16) Pylypczak, geb. Lazorek Paraskiew, 46 Jahre alt Ehefrau, Ukrainerin, wohnhaft in Rosochacz, wegen Bandenbegünstigung.
  - 17) Pylypczak, geb. Drabińska Anna, 33 Jahre alt, Ukrainerin, Ehefrau, wohnhaft in Myta, wegen Bandenbegünstigung.
  - 18) Magola Wasyl, geb. 13. 1. 1913 in Kropiwnik, Ukrainer, Heger, verh. wohnhaft in Kropiwnik, wegen Bandenbegünstigung.
  - 19) Fyczak Michael, geb. 10. 8. 1896, in Kropiwnik, Ukrainer, Heger, verh. wohnhaft in Kropiwnik, wegen Bandenbegünstigung.
  - 20) Petiw Nikolaus, geb. 1903 in Kalna, Ukrainer, verh. Waldarbeiter, wohnhaft in Kalna, wegen Bandenbegünstigung.
  - 21) Pilak Michael, geb. 2. 10. 1925 in Bystryce, Ukrainer, Buchhalter, ledig, wohnhaft in Bystryce, wegen Bandenbegünstigung.
  - 22) Ilnicki Emil, geb. 24. 12. 1921 in Komarniki, Ukrainer, Landwirt ledig, wohnhaft in Komarniki, wegen Bandenbegünstigung.
  - 23) Chemyn Jurko, geb. 1900 in Zalokiec, Ukrainer, Landwirt, verh. wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.
  - 24) Woron Tymko, geb. 30. 11. 1917 in Zalokiec, Ukrainer, Landwirt, ledig, wohnhaft in Zalokiec, Nr. 78, wegen Bandenbegünstigung.
  - 25) Feciak Nasci, geb. 1922 in Zalokiec, Ukrainerin, ledig, Arbeiterin, wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.
  - 26) Horynecko Michael, geb. 1916 in Zalokiec, Ukrainer, ledig, Landwirt, wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.
  - 27) Pricak Michael, geb. 11. 12. 1922 in Zalokiec, Ukrainer, Arbeiter, ledig, wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.
  - 28) Feciak Wasyl, geb. 2. 4. 1903 in Zalokiec, Ukrainer, Leiter der freiw. Feuerwehr ledig, wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenzugehörigkeit.
  - 29) Pricak Wasyl, geb. 1. 2. 1898 in Zalokiec, Ukrainer, Dorfschulze, verh., wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.
  - 30) Pricak Michael, geb. 6. 8. 1921 in Zalokiec, Ukrainer, Landwirt, ledig, wohnhaft in Zalokiec, wegen Bandenbegünstigung.

An die gesamte einheimische Bevölkerung ergeht letztmalig der Aufruf, in ihrem eigensten Interesse daran mitzuwirken, derartige Überfälle zu verhindern, bzw. den oder die Täter sofort der nächsten Polizeidienststelle namhaft zu machen.

Alle nachdenlichen Mitteilungen, die zur Überführung des Täters beitragen können, werden streng vertraulich behandelt werden.

Drohobycz, den 15. 2. 1944.

Der SS- und Polizeiführer
im Distrikt Galizien:

*Додаток № 3***Правила до декрету «Про п'яту заповідь»³**

1. АЕп. Собор поручає Духовенству з цілою усильністю братися до лікування жахливих ран завданих організмові нашої Церкви і народа через численні факти чоловіковбивства, якого допустилися наші вірні.

2. Якщо в якій громаді було таких случаїв кілька, треба урядити торжественну місію або реколекції з відповідними Богослуженнями задосить учинення за ті злочини.

3. В проповідях мусять душпастирі і місіонарі працювати над тим, щоб злочинців довести до покаяння, а всіх вірних до оцінювання як слід грізної ваги того злочину.

4. Всі вірні мусять бути доведені до свідомості жахливої церковної кари екскомуніки і задержання гріха, що їх Церква накладає за чоловіковбивство.

5. Щоби досягнути обі ті цілі, треба вірним представити евентуальну, або можливу велику небезпеку для цілої громади, яка то небезпека міститься в самому факті мешкання в громаді чоловіковбивці.

6. Хоч клятва не вимагає уникнення злочинця, вірні можуть і повинні уникати їх в цілі наведення їх до спам'ятання.

7. Тільки солідарна праця цілої громади може пасти від нещастя співжиття зі злочинцями.

8. Всі вірні мусять також зрозуміти, що злочин чоловіковбивства куди страшніший, коли сповнений родителями на власній дитині, хоч би й ненародженій.

---

³ «Правила до декрету "Про п'яту заповідь"» // *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Вінніпег: [б.в] 1988, 213-214.

*Додаток № 4***ПРОДОВЖЕННЯ ПРАВИЛ до декрету «Про V заповідь Божу»⁴**

1. Нехай проповідники часто представляють злочин свідомого самовбивства як певний знак вічного погублення.

2. Навіть коли сповідники мають право розрішати від задержаних гріхів, треба того права так ужити, щоб не зменшувати успішності тої церковної кари для поправи каятника.

3. Осудження чоловіковбивства є тим конечніше, що таке осудження є одною з найважливіших основ християнської культури.

4. Хоч Церква не протестувала проти уживаного державами права в деяких випадках карати людей смертю, однак треба обмежити те право на такі випадки: коли кара смерти відповідає величині злочину, коли злочин доказаний, коли злочинець мав можливість оборони відкликатися до вищої та найвищої інстанції і час на християнське приготування на смерть. Незаховання цих вимог противиться природному та Божому законові та є проявом цілковитого варварства.

5. Хоч уживання упоюючих напйтків у засаді є тоді тяжким гріхом, коли доводить до безпам'яті або коли тяжко шкодить здоровлю, то, одначе, душпастирі мусять дуже енергійно поборювати пиянство - цю язву християнського родинного і культурного життя - і всіма способами попірати акцію здержности, продовжуючи славному традицію наших Брацтв тверезости.

6. Архиєпархіальний Собор одобрює і поручає Духовенству попірати акцію поборювання алкоголізму.

Над повищими шістьма правилами переведено дискусію, і всі їх прийнято.

---

⁴ «Продовження правил до декрету "Про V заповідь Божу"» // *Пастирські послання (1939-1944)*, Т. III, Львів: Видавничий відділ «Артос» 2010, 552-553.

Додаток № 5

Підроблені документи Курта Левіна⁵.

Gültig im Reich!
(VO - RSHA - v. 20. 10. 42. - IV. D. 3a - 1066 39)

Name Мутка
Прізвище Роман-Павл
Vorname
Імя
Beruf der Mönch
Звання
Geburtsdatum 28. III. 1925
Народжений дня
Geburtsort Tristka
Місце народження
Bekenntnis gr-kath.
Віросповідання
Familienstand ledig
Родинний стан
Heimatanschrift Osmotoda-gr-kath.
Сталий побут (адреса)
Studitenkloster - Lusky
Der Inhaber dieses Ausweises ist ukrainischer Volkangehöriger.
Посідач цього виказки є українцем.
den 3. August 1943
дня
in DOLINA
Sekretär Секретар
Stempel Печатка
Obmann Голова

Br. Munka Roman
Unterschrift des Inhabers
Підпис посідача виказки

⁵ М. Мартинів, «Голокост. Львівський вимір» // сайт: ZBRUC', 13 лютого 2018, <<https://zbruc.eu/node/76461>>(дата звернення 13.12.2019).

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

Склад населення Галичини станом на 1.01.1939¹

Українці	3727635
Українці, які розмовляли польською мовою	16405
Поляки	874270
Польські колоністи	72250
Латинники (також поляки)	515135
Жиди - Іудеї (Євреї)	569345
Німці й інші	49040
Усіх разом	5824080

---

¹ Таблиця побудована згідно з даними поданими у праці Володимира Кубійовича - *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1. 1. 1939. Національна статистика Галичини*, Мюнхен: Логос 1983, 113.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Мал. 1. Ілюстрація з радянського видання «Вільна Україна» (Львів), жовтень 1939 року¹

¹ М. Мазипчук, «КПЗУ і "Сельроб". Український лівий рух на Галичині й Волині в 1920-х» // сайт: *Історична правда*, 1 квітня 2016, <<http://his.img.prawda.com/images/doc/1/2/1233df1-2-original.jpg>>(дата звернення: 13.12.2019).

Мал. 2. Тіла жертв НКВС на подвір'ї тюрми «Бригідки»²

Мал. 3. Нацистські пропагандистські плакати, надруковані у Львові 1943 року³

² Приватна колекція Богдана Зрайка. Архів музею «Територія Терору» // сайт: *Територія терору*, <<http://territoryterror.org.ua/uk/archive/photo-archive/photo/?pictureid=146>>(дата звернення 12.12.2019).

³ «Нацистські пропагандистські плакати, надруковані у Львові 1943 року» // сайт: <<http://photo-iviv.in.ua/natsystski-propahandystski-plakaty-nadrukovanu-u-lvovi-1943-roku>>(дата звернення 12.12.2019).

Мал. 4. В'язні Янівського концтабору⁴

Мал. 5. «Єродиякон Даниїл (Дмитро Тимчина, 1900-1972) з українськими та єврейськими дітьми з сиротинця при Унівській Свято-Успенській Лаврі Студійського Уставу. 1943 р.»⁵

⁴ «70 років тому у Львові востаннє пролунало "Танго смерті" - рідкісні світлини з Янівського концтабору» // сайт: *Gazeta.ua*, 18 листопада 2014, <https://gazeta.ua/articles/history/_70-rokiv-tomu-u-lvovi-vostannye-prolunalo-tango-smerti-ridkisni-svitlini-z-anivskogo-konctaboru/593449>(дата звернення 13.12.2019).

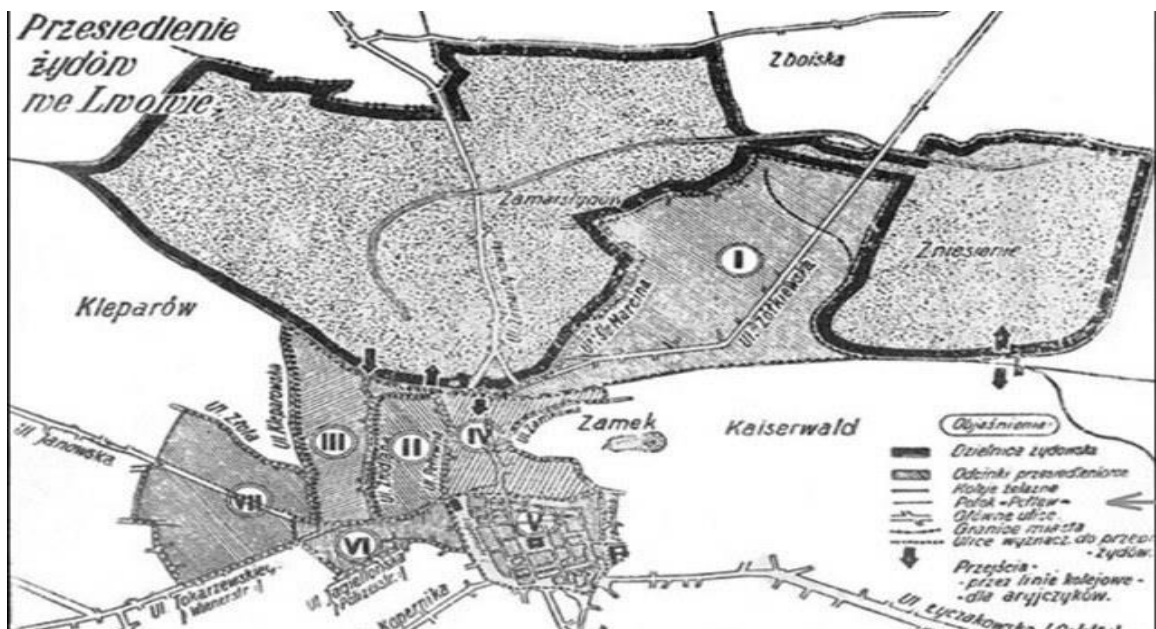
⁵ Ю. Скіра, «Єврейські діти, врятовані студитами: невідома сторінка історії Голокосту та монашества Греко-Католицької Церкви» // сайт: *RISU - Релігійно-інформаційна служба України*, 28 березня 2019, <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/75223/>(дата звернення 13.12.2019).

КАРТИ

Карта Галицької митрополії Греко-Католицької Церкви¹

«Мапа Львівського гетто»²

¹ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб: Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви / упоряд. Т. Бублик та інші, Львів: УКУ 2012, 6.

² «Мапа Львівського гетто» // сайт: Державний архів Львівської області, <<http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/image/4248/>> (дата звернення 14.12.2019).